

Roger Deneef, Hilde Kennes
& Jo Wijnant

VILVOORDE (PEUTIE): KASTEEL BATENBORCH

VIJFHOEKSTRAAT 40, 1800 PEUTIE
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

►
Het kasteel
Batenborch met een
17de-eeuwse kern,
grondig verbouwd
in de 18de en
19de eeuw
(foto Dominique
Dierckxsens, 2004)

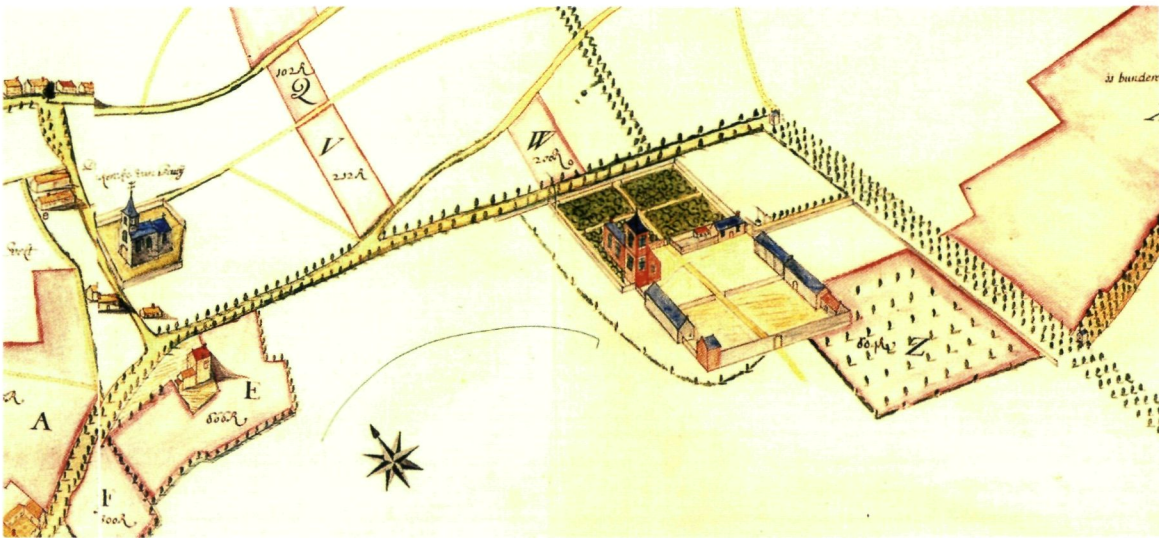

Domein van circa 25 hectare rond een kasteel met 17de-eeuwse kern; een poging om in 1808 een 'Engelse tuin' met kunstmatige rivier aan te leggen werd om een ongekende reden gestaakt; geslaagde recente aanleg van de onmiddellijke omgeving van het kasteel.

Voorgeschiedenis

Het kasteel van Peutie wordt voor het eerst vermeld in 1430 (1) maar stamt waarschijnlijk af – zoals de naam 'Batenborch' suggereert (2) – van het hoogmiddeleeuwse dorpskasteel, dat tijdens de godsdiensttroebelen nagenoeg volledig werd verwoest. In 1598 verkochten de toenmalige

eigenaars, de families van Laethem en Provyns, het sterk vervallen kasteelcomplex aan Robert de Moens, heer van Zelem. In 1601 slaagde de Moens de hoge, middelbare en lagere jurisdictie te verwerven, waardoor het kasteelgoed sterk in waarde steeg. Het was echter vooral zijn echtgenote, Catharina de Baudequin, die in 1615-1616, na het overlijden van haar man, het goed een volledig nieuw uitzicht gaf, dat vandaag nog tot op zekere hoogte herkenbaar is. Het domein werd opnieuw ingedeeld door lanen en afwateringsgrachten, uitgerust met "valvekens" of vloedplanken om het waterpeil te regelen. Zij liet ook de Radevaertstraat of Ravaartstraat naar Melsbroek (op Melsbroek verlengd in de huidige Passieweg en de Pastorijstraat) rechte trekken, verbreden en met iepen en eiken beplanten.

De kerk van Peutie en het kasteel Batenborch met boomgaard en loofwerkparterres op een figuratieve kaart door G. Couvreur, in het kaartboek van de goederen van de abdij van Ter Kameren, 1716-1720

Het is dan ook niet verwonderlijk dat op de oudste, vrij rudimentaire afbeelding – een figuratieve kaart in 1649 opgemaakt door Jan de Rofroissart (3) naar aanleiding van een beplantingsaanvraag – rond de 'hoeve van Batenborg' alle sporen van een omwalde en omgrachte motte verdwenen zijn. Batenborch wordt weergegeven als een grotendeels ommuurd complex, met de diverse bestanddelen geschikt rondom een rechthoekige binnenplaats. In de noordwestelijke hoek lag het kasteel, voorzien van een rechthoekige plattegrond en een zuidwestelijke hoektoren; de overige zijden werden voor het grootste deel ingenomen door dienstgebouwen met uitzondering van de zuidzijde, die slechts uit een muur bestond. Een tuin met een padenkruis paalde aan de westflank van het complex.

Op een kaart van 1719 uit het kaartboek van de abdij van ter Kameren herneemt landmeter G. Couvreur grosso modo de door de Refroissart afgebeelde gebouwen en geeft hij heel wat details over de omgeving: de met vier bomenrijen afgezoomde Ravaartstraat naar Melsbroek, de omhaagde boomgaard tussen voormelde straat en het kasteel, het binnenplein met het padenkruis en – extra muros aan de noordzijde – een omheinde tuin met een padenkruis en loofwerkparterres. Enkele jaren voordien was Batenborch in een notariële akte omschreven als een *“hoffstadt met steenen huysse, blocke, boomgaerde, weyde, motte en snoekgrachte daarin liggende, groot omtrent 4 bunderen”* (4). De 'snoekgracht' kan alleen de Trawoolbeek of een parallelle gracht aan de zuidrand van het domein geweest zijn en met motte wordt misschien de vierkante vijver bedoeld waar de beek in uitmondde

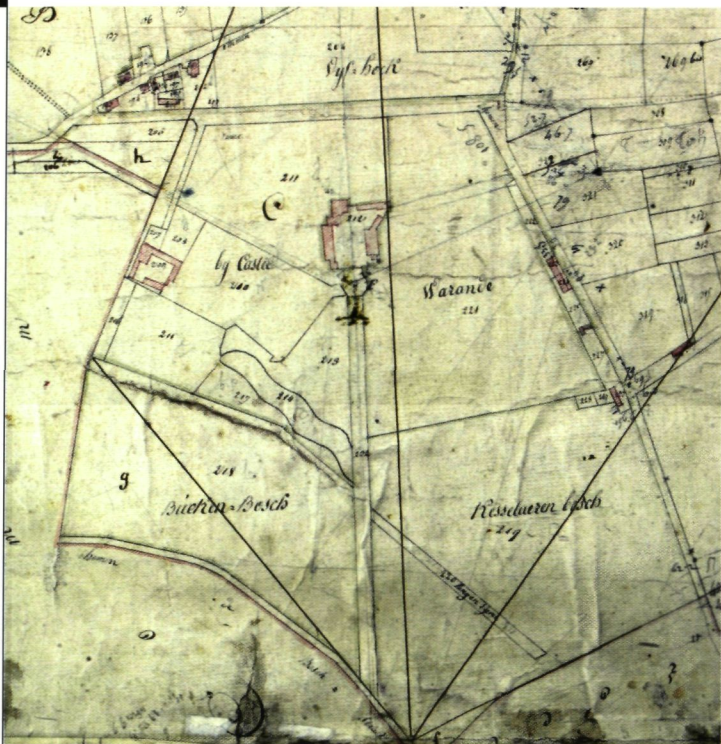

Het kasteel Batenborch met stervormige parterre op de Ferrariskaart (1771-1775)

Batenborch op een 'plan géométrique' van de gemeente Peutie van 1804 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

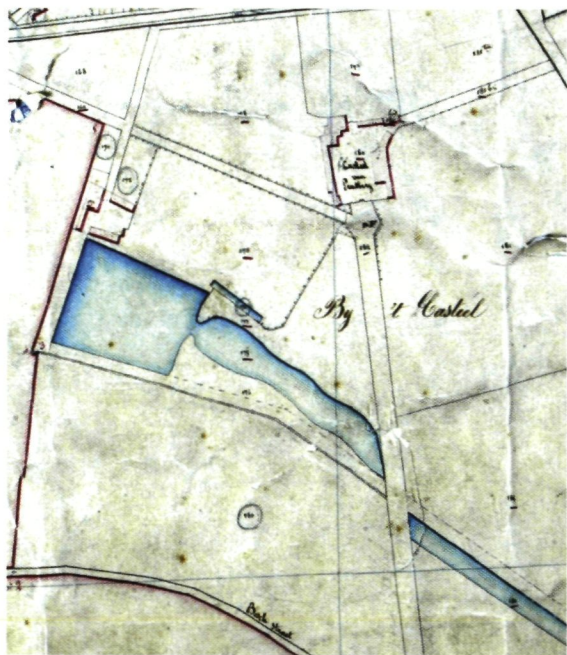
voordat ze verder naar de Zenne in Vilvoorde stroomde. Op de kaart van Couvreur is daar niets van te zien, maar op de Ferrariskaart (1771-1775) wordt de vijver afgebeeld. Het padenkruis met de broderieparterres heeft dan ook plaats gemaakt voor een meer eigentijdse, stervormige structuur en vermoedelijk heeft het kasteelcomplex zijn oorspronkelijke landbouwfunctie afgestoten naar een nieuw neerhof, een hoeve met een U-vormig grondplan aan de westrand van het domein.

▲ De hoeve en de moestuin van Batenborch (foto R. Deneef, 2003)

▼ Het binnenplein van Batenborch bij het begin van de 20ste eeuw (uit: A. WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*, 1972)

▲ Een halfslachtige poging tot 'jardin anglais' op Batenborch met een serpentinevijver (perceel nr. 214) op de ontwerpversie van de Primitieve kadasterkaart door landmeter Bastendorff, 1812 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

▶ Batenborch op de Primitieve kadasterkaart door J. Henry, niet gedateerd, circa 1820 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

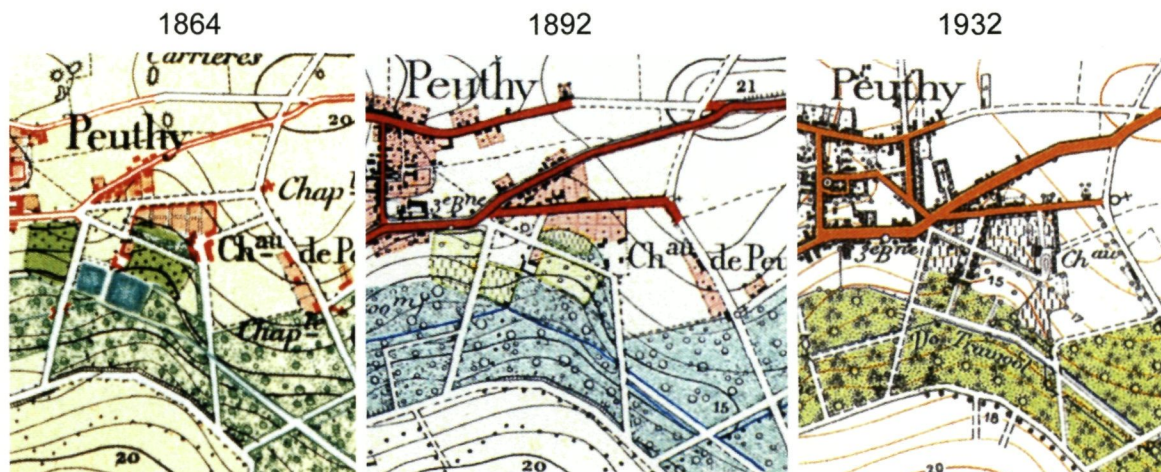
De gebouwen

De lokale witte, 'Diegemse' zandsteen waaruit het kasteel was opgetrokken en de harde restauratie die het in de jaren 1970 onderging, bemoeilijken de 'lectuur' van het gebouw aanzienlijk. Het huidige kasteel is vooral het resultaat van een 18de-eeuwse verbouwing, zoals ook blijkt uit de inscriptie "ANNO 1730" op de deurimposten in het zuidwestelijke hoektorentje, maar het bevat nog tal van oude elementen. De uitspringende, zuidwestelijke hoektravee verwijst wellicht naar de voormalige

hoektoeren en het getraliede kruiskozijn in de vierde travee van de achtergevel is misschien zelfs nog een relict van het in de 16de eeuw verwoeste kasteel. In het begin van de jaren 1880 werd een groot gedeelte van de westelijke vleugel van het kasteelcomplex gesloopt, zodat aan die zijde alleen het huidige kasteelvolumen en de hoveniers- of rentmeesterswoning bewaard bleven en het complex naar het westen werd opengelegd. De oostelijke vleugel werd gereduceerd tot het huidige bakstenen koetshuis in de zuidoostelijke hoek en een bakstenen schuurtje in de noordoostelijke hoek, beide door een muur verbonden (5). Het toen ontstane kasteelvolumen bleef tot ver in de 20ste eeuw behouden en de lage aanbouwsels zijn van relatief recente datum (6).

Het kasteel – nu ingericht als kantoor- en vergaderruimte – heeft een min of meer L-vormige platte-

◀ Het domein Batenborg op de stafkaarten van 1864, 1892 en 1932 (DLG, 1874; ICM, 1895 en 1936)

grond, twee bouwlagen en een leien mansardedak (7) met dakvensters in het ondervlak. De halfronde ingangspartij in de oksel van beide vleugels is vermoedelijk het resultaat van een 19de-eeuwse verbouwing (cf. gevelsteen met opschrift “1869” boven de hoofdingang). De voormalige rentmeesters- of (volgens een bron uit 1762) hovenierswoning ten zuiden van het kasteel werd gedeeltelijk heropgebouwd en gerenoveerd in de jaren 1970 (8), maar de voorgevel met afgewolfd pannendak, houten windborden en vakwerk is het resultaat van de bouwcampagne van 1880 en verwijst naar de cottagestijl die toen aan zijn opmars was begonnen. In de achtergevel en in de zandstenen onderbouw met een rondboogdeurtje en kruiskozijnen zitten ongetwijfeld nog oude elementen. Het bakstenen koetshuis met drie segmentboogpoorten is eveneens een aanpassing uit de jaren 1880 van een bestaande structuur. Het binnenplein (cf. 1649) werd, zoals gezegd, alleen langs de westzijde opengelegd en bleef langs drie zijden ommuurd. De thans gebruikelijke ingang aan de oostkant wordt gevormd door een eenvoudig spijlenhekje tussen bakstenen pijlers, maar de ceremoniële toegang, die het kasteel rechtstreeks met de dorpskern verbindt, lag in het westelijke uiteinde van het landgoed. Deze toegang bestaat uit een lindedreef – gemengd zomer- en zilverlinden (*Tilia platyphyllos*, *T. tomentosa*) – en een smeedijzeren hek tussen classicistische, natuurstenen pijlers met bekronende siervazen, eikels voor de lagere, secundaire pijlers; in de sokkel van de linkerpijler is aan de binnenzijde een verweerde steen verwerkt met vermelding “I.A. DE BAUDEQUIN DE PEUTHY ANNO D 1809”, verwijzend naar de aanleg van deze toegang met aansluitende dreef (cf. infra). Soortgelijke, maar iets minder monumentale toegangen (met bolbe-

◀ Het lindelaantje tussen de Vijfhoekstraat en het kasteel Batenborch (foto R. Deneef, 2003)

kroningen in plaats van vazen) zijn ook te vinden in de zandstenen omheiningmuur aan de noordzijde en in het hekwerk op lage muurtjes dat het binnenplein aan de zuidzijde afsluit.

Onvoltooid

Een ‘plan géométrique’ van de gemeente Peutie van 30 vendémiaire van het jaar 13 (1804), bedoeld als aanloop tot de eerste kadasterkaart, toont het domein Batenborch in al zijn landelijke eenvoud: het kasteel met aanhorigheden, het 18de-eeuwse neerhof en de vierkante vijver, omgeven met bos (zuidzijde), boomgaarden en landbouwgronden. De daaropvolgende kaart, een ontwerpersie van de Primitieve kadasterkaart opgemaakt door J.P. Bastendorff in 1812, is ongetwijfeld de neerslag van werken in uitvoering, die om een of andere reden niet werden voltooid. In 1808 liet baron

▲ De voorgevel van de voormalige rentmeesters- of hovewoning, het resultaat van de bouwcampagne van 1880, refereert aan de cottagestijl die rond de eeuwwisseling furor zal maken (foto R. Deneef, 2003)

▲ Formele aanleg met bekken en snoeivormen ten noorden van het kasteel Batenborch (foto R. Deneef, 2003)

Idesbald de Baudequin de Peuthy (1744-1830) een 14 m brede en bijna 500 m lange dreef naar het zuiden aanleggen, nagenoeg evenwijdig met de Ravaartstraat, doorheen het bosgebied langs de Trawoolbeek en langs de westrand van het Floordambos (Melsbroek). De vermelde westelijke dreef met het monumentale toegangshek naar het dorp werd iets later aangelegd, want op de kaart van 1812 wordt hij nog met potloodlijnen weergegeven. Beide dreven liepen samen in een kleine rotonde voor het hek aan de zuidrand van het binnenplein.

Naast deze classicistisch-strakke elementen, die veeleer in de 18de eeuw thuishoren, verschijnt er ook iets wat naar de nieuwerwetse 'jardin anglais' zweemt: een gracht evenwijdig met de Trawoolbeek wordt verbreed, uitgediept en opgestuwd met als resultaat: een 200 m lange tot 30 m brede, serpentineachtige waterpartij met onregelmatig golvende oevers, die tenslotte aansluit bij de vierkante vijver aan de westrand van het domein. Het uitgraven en opstuwen van onooglijke beekjes was sinds de doorbraak van de landschappelijke, 'Engelse' tuin aan het einde van de 18de eeuw de gebruikelijke manier om een romantisch 'rivierlandschap' te creëren. Op de kadastrale kaart van 1812 heeft de vierkante vijver, waar de 'rivier' in uitmondt, nog

zijn strakke contouren behouden, terwijl men zou verwachten dat de kronkelende oeverlijnen ook tot dat gedeelte doorgetrokken zouden worden.

De uiteindelijke versie van de Primitieve kadastrale kaart door J. Henry, circa 1820, toont echter geen verschil met de acht jaar oudere ontwerpversie. Het is duidelijk dat de intentie van Idesbald de Baudequin om een landschappelijk park aan te leggen om een of andere reden werd gedwarsboomd – bijvoorbeeld door een weifelachtig karakter of misschien door familiale omstandigheden, want op 12 september 1808 overleed zijn echtgenote Gabrielle de Croix de Dadizeele. Volgens de Primitieve kadastrale legger (9) besloeg de 'vijver van vermaek' (serpentine én vierkant) 1 hectare 33 are en werd hij geflankeerd door een bijna even grote boomgaard (perceel nr. 173) en een driehoekig perceel lusthof (nr. 177) aan de noordzijde, en een strook lustgrond (nr. 176) aan de zuidzijde. Een bosperceel van 4,5 hectare (nr. 183) lag aan de overzijde van de Trawoolbeek. Ten westen van het kasteel lag een tweede 'hof van vermaek' van 1 hectare 38 are. Behalve dat de omgeving van het kasteel met mooie bomen was beplant (10), kunnen we alleen maar gissen naar het uitzicht van deze 'vermaek'-percelen. Uit de aanwezigheid van een kweekvijvertje (nr. 174) kan echter worden afge-

leid dat utilitaire aspecten zeker een rol speelden. Het domeingedeelte ten oosten van de zuidwaartse dreef bestond uit bos en landbouwgrond.

Na Idesbalds dood in 1830 vestigde zijn zoon Théodore zich in het familiegoed te Huldenberg; Batenborch werd verhuurd, onder andere aan de vermaarde chirurg-orthopedist Louis Seutin (1793-1862), en in 1888-1890 uiteindelijk verkocht (11). Diverse eigenaars volgden elkaar op, tot het in 1974 in handen kwam van een Amerikaanse firma, die er haar hoofdzetel oprichtte en het complex grondig renoveerde zonder veel aan het uitzicht te veranderen. De serpentinevijver was in 1863 uit het kadastrale beeld verdwenen en komt op de stafkaart van 1864 niet meer voor – wellicht verland – en na de verkoop in 1888 werd ook de vierkante vijver gedempt. Door de aanleg van de autosnelweg Brussel-Antwerpen (E-19) in 1975 verdween de zuidoostelijke uitloper van het domein onder de opgehoogde zate en veranderde de tot dan toe landelijke omgeving drastisch van karakter en uitzicht. De huidige eigenaars, de firma 'Batenborch International', liet recentelijk een nieuwe vijver aanleggen, ongeveer op de plaats van de oude, en de onmiddellijke omgeving van het kasteel werd op een smaakvolle manier opnieuw aangekleed. Het voormalige binnenplein – volgens oude ansichtkaarten en de stafkaart van 1932 een klassiek ereplein met een 'verkeersrotonde', rozenperken en bloemperken – werd een door bomen overschaduwde grasvlakte, naadloos overlopend in de ruimte ten westen van het kasteel. Ten noorden van het kasteel, waar Couvreur in 1716 'parterres de broderies' had opgetekend, verscheen een waterbekken met een spuitfontein, omgeven met architectonische snoeivormen. De stamvoeten van de zomerlinden (*Tilia platyphyllos*) langs het gekasseide laantje tussen de Vijfhoekstraat en het kasteel en de bomen op het voormalige binnenplein kregen manshoge 'sokken' van klimop (*Hedera helix*), die ook de zijbermen bedekt. Ondanks de lange geschiedenis komen op Batenborch, op één gehavende bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') na, geen bomen voor die ouder zijn dan de Eerste Wereldoorlog. De oudste nog aanwezige generatie – bruine beuken, zomerlinden, zilverlinden (*Tilia tomentosa*), gewone esdoorns (*Acer pseudoplatanus*), witte en rode paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*, x *carnea*) – dateren uit het interbellum.

NOTEN

(1) LAUWERS J., *Peutie en zijn voormalig begijnhof van Steenvoort*, Peutie, Gemeentebestuur, 1976, p. 71.

▲ De nieuwe vijver van Batenborch, nagenoeg op dezelfde plaats als de oude (foto R. Deneef, 2003)

- (2) VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (XI), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1972, p. 104-105.
- (3) Detail op de "Designatie figuratief van 's Heere-Straete ghemaect in May 1649 door den onderteekent gesworen lantmeter over het versoeken van Mevrouw van Zeelhem ende St. Mertens Puety om te moechen beplanten de helicht van voors. Straete", gereproduceerd in VERBESSELT J., *op. cit.*, tegenover p. 112.
- (4) Akte van 11 mei 1711 voor notaris Van den Eede bij een hypothecaire lening van weduwe A. Pacheco aan Claude-Eugène Baudequin, heer van Sint-Martens Peutie, geciteerd in COSYN A., *Au beau pays de Rubens et de Teniers*. IV.- Peuthy, p. 49-54 in *Bulletin officiel du Touring-Club de Belgique* 29(3), 1928.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Peutie 1884 nr. 6.
- (6) Uitvoerige beschrijving in KENNES H. & STEYAERT R., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen*. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Vilvoorde, deelgemeente Peutie, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 289-293.
- (7) Dat al in 1855 aanwezig was want beschreven door WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, VII (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 37.
- (8) Kadastrale opmetingsschets Peutie 1977 nr. 8.
- (9) Oudste kadastrale legger 212 Peutie, art. 20 nrs. 14-41.
- (10) WAUTERS A., *op. cit.*, p. 37.
- (11) Oudste kadastrale legger 212 Peutie, art. 313 nrs. 95-112.

Roger Deneef

VILVOORDE (PEUTIE) / STEENOKKERZEEL (MELSBROEK): KASTEEL VAN HUINHOVEN

DRIEKASTELENSTRAAT 60, 1800 PEUTIE
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

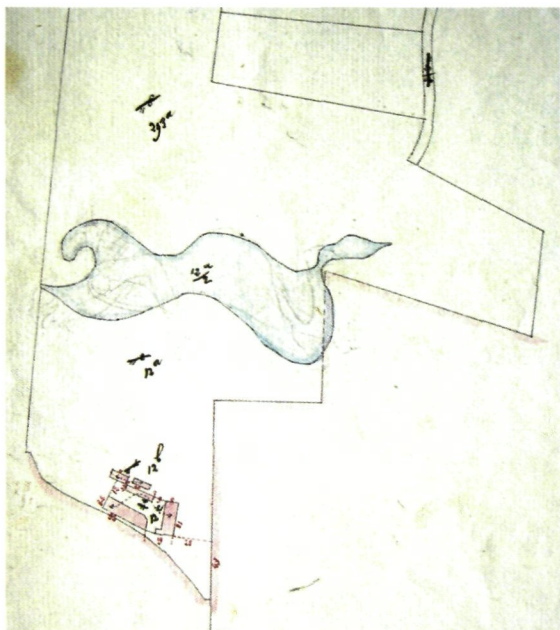
►
De nieuwe vijver en
het verbouwde kas-
teel van Huinhoven
(foto R. Deneef,
2003)

Landschappelijk park van bijna 7 hectare, imitatie van een rivierlandschap met serpentinevijver, waarschijnlijk ontworpen door Louis Fuchs rondom een neomiddeleeuws kasteel (architect Antoine Trappeniers) van 1860; verdeeld in verschillende eigendommen rond 1990 en heraangelegd.

Het kasteeltje van Huinhoven werd in 1860 door de Vilvoordse dokter Charles Rayé gebouwd aan de noordrand van het Floordambos nabij het gehucht Huinhoven op de grens van Perk, Peutie

en Melsbroek (1). Volgens een verkoopsaffiche van 1867 (2) werd het ontworpen door Antoine Trappeniers (1823-1887), die enkele jaren later ook het stadhuis van Vilvoorde zou ontwerpen. Het romantische, neomiddeleeuwse gebouw met zijn gecementeerde gevels en leien daken – “*Château de Huyenhoven*” volgens de inscriptie boven de voordeur – steekt af bij het strenge classicisme dat het werk van Trappeniers uit die periode kenmerkte (3). De vierkante donjon met boogfriezen en uitkijkterras en vooral het ronde hoektorentje met zijn overkragende top en kegeldak doen een beetje denken aan Neuschwanstein; de boogfriezen herinneren vaag aan de machicoulis van de burchtarchitectuur. De betrokkenheid op het ach-

De boerderij van het kasteel Huinhoven en de serpentinevijver, vermoedelijk door Louis Fuchs ontworpen, op een kadastrale opmetingschets van 1863 – noorden links onder (archief Kadaster Brabant, Brussel)

De kasteeldomeinen aan de noordrand van het Floordambos in 1909, van west naar oost:

Batenborch ('Château de Peuthy'), Ravaert en Huyenhoven (ICM, 1923)

tergelegen park blijkt uit het door een halfronde erker gestutte balkon in de zuidgevel (4). 100 m ten oosten van het kasteel, op het grondgebied Melsbroek, liet Rayé een boerderij optrekken – losstaande, eenlaagse volumes met een zolderverdieping en elementen uit de traditionele bouwkunst (steunberen, trapgevels), opgesteld rond een binnenplaats, een herinnering aan het traditionele neerhof. De ommuurde moestuin van 32,5 are, die erbij aansluit, werd door het kadaster pas in 1882 geregistreerd (5).

Het park besloeg bijna 7 hectare en strekte zich grotendeels uit op het grondgebied Melsbroek. Het omvatte een 83 are grote serpentinevijver, waarvan een kadastrale schets uit 1863 een nauwkeurig beeld geeft (6), dat nog in hoge mate overeenkomt met de huidige vijver. Het leidmotief, dat tijdens de 19de eeuw talloze keren de aanleg van landschappelijke parken bepaalde, is duidelijk: een arcadisch landschap met een brede, meanderende rivier. Het 'brongebied' aan het westelijke uiteinde werd gecamoufleerd door een versmalling onder een pittoresk brugje, waarvan de zandstenen aanzetten nog aanwezig zijn; 'stroomafwaarts' zorgt een bebost eilandje – volgens de kadastrale schets oorspronkelijk een schiereilandje – ervoor dat de rivier ongemerkt in een onooglijke sloot verandert. Het arcadische karakter wordt onderlijnd door Italiaanse populieren (*Populus nigra 'Italica'*), zoals blijkt uit enkele oude exemplaren in de omgeving van het brugje. Met de uitgegraven specie werd waarschijnlijk de bouwplaats van het kasteel opgehoogd. De stafkaart van 1864 [zie p. 107] geeft nog een zeer rudi-

mentair beeld van de aanleg rond het "Ch[âteau] au de Mr. Rayé", maar in 1892 is de aanleg compleet. De hoofdingang van het domein lag ten noorden van het kasteel in de Driekastelenstraat; een net van slingerende wegen en paden ontsloot het park. Het kasteel was ook bereikbaar vanuit Melsbroek doorheen het Floordambos; het laatste, min of meer rechte gedeelte van deze weg, tevens de oostgrens van het park, was met zomerlinden (*Tilia platyphyllos*) afgezoomd. Volgens vernoemde affiche werd het park ontworpen door ene "Fusch", waarschijnlijk wordt Louis Fuchs (1818-1904) bedoeld, die in de tweede helft van de 19de eeuw samen met Edouard Keilig, eveneens van Duitse origine, tot de succesrijkste landschapsarchitecten van België behoorde. Niettemin had toeristisch journalist Arthur Cosyn in de jaren 1920 geen hoge dunk

▼ Het pittoreske, neomiddeleeuwse "Château de Huyenhoven" naar ontwerp Antoine Trappeniers vóór de verbouwing, in een verwaarloosd park (foto R. Deneef, 1976)

►
 Het verbouwde
 kasteel van
 Huinhoven met op
 de voorgrond een
 monumentale
 Spaanse aak
 (foto R. Deneef,
 2003)

van de parkarchitectuur – “*moins bien tracé et plus sauvage*” – maar dat had misschien meer te maken met de toenmalige staat van onderhoud (7).

Na het overlijden van dokter Rayé in 1867 werd het landgoed verkocht aan Joseph T'Sas, wiens erfgenamen het in 1883 doorverkochten aan de

eigenaar van het nabijgelegen kasteel van Perk*, graaf Adolphe de Ribaucourt (8). Rond 1990 werd het landgoed door zijn kleinzoon verkocht. Het kasteel vormde met het westelijke gedeelte van het park, zonder de vijver, een afzonderlijk lot. Tegen de oostgevel werd een lager volume aangebouwd, weliswaar met dezelfde “*in cementering getrokken*

voegen" (9), maar met drie bouwlagen, een bijna vlak schilddak en een... oeil-de-boeuf, waardoor de architectonische eenheid van het door Trappeniers ontworpen gebouw verbroken werd. De stijldiscordantie wordt nog onderstreept door de nieuwe Lodewijk XV-voordeur, het met tuinvazen bekroonde poorthek aan de Driekastelenstraat en het monumentale, met stenen balustraden omgeven terras aan de tuinzijde. Het oude kasteel lag als het ware ingebed in het landschappelijke park, maar door dit terras en de brede, met betonelementen afgeboorde oprit van dolomiet, werd deze natuurlijke band met de omgeving grondig verstoord. De vijver, die vroeger de visuele ruggengraat van het park vormde, werd nu een visuele grens door de verkaveling van het domein en de opslag van struiken en bomen. Door een substantiële ophoging verdween de natuurlijke glooiing tussen het kasteel en de vijver-rivier. Deze oorspronkelijk concave ruimte werd min of meer convex en het hoogste punt werd bovendien nog geaccentueerd door een met bankiraiplanken omzoomd vijvertje met een opspuitende fontein.

Positief is de dendrologische verrijking van het park met, onder meer, varenbeuk (*Fagus sylvatica* 'Asplenifolia'), zuilvormige zomereik (*Quercus robur* 'Fastigiata'), Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*) en ginkgo (*Ginkgo biloba*). Diverse grauwe abelen (*Populus canescens*), platanen (*Platanus x hispanica*), een zilversdoorn (*Acer saccharinum*) en, vooral, de Spaanse aak (*Acer campestre*) ten noorden van het kasteel zijn vermoedelijk even oud als het kasteel. Langs de westrand van het park zijn nog fragmenten van het oude, licht verzonken padentracé zichtbaar en in de weiden ten zuiden van de vijver staan nog diverse bomen – treures (*Fraxinus excelsior* 'Pendula'), witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) – die aantonen dat deze ruimte ooit deel uitmaakte van het landschappelijke park van Rayé.

▲
Sporen van een arcadisch 'rivierlandschap', waarschijnlijk ontworpen door Louis Fuchs, op de achtergrond het 'neerhof' (foto O. Pauwels, 2008)

Merkwaardige bomen

(opname 26 augustus 2003)

- 2. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **408**
- 13. zilversdoorn (*Acer saccharinum*) **430**
- 20. Spaanse aak / veldesdoorn (*Acer campestre*) **322**
- 35. grauwe abeel (*Populus canescens*) **385**

NOTEN

- (1) Het kasteel wordt kadastraal geregistreerd in 1863 (oudste kadastrale legger 212 Peutie, art. 266 nrs. 3, 10 en 11), maar de kadastrale opmetingsschets ontbreekt.
- (2) Vermeld in LAUWERS J., *Peutie en zijn voormalig begijnhof van Steenvoort*, Peutie, Gemeentebstuur, 1976, p. 90-91.
- (3) VAN LOO A. e.a., *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 540.
- (4) Beschreven in KENNES H. & STEYAERT R., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen*. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Vilvoorde, deelgemeente Peutie, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 271-272.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Melsbroek 1882 nr. 6.
- (6) Kadastrale opmetingsschets Melsbroek 1863 nr. 9.
- (7) COSYN A., *Au beau pays de Rubens et de Teniers*, p. 49-54 in *Bulletin officiel du Touring-Club de Belgique* 29(3), 1923.
- (8) Oudste kadastrale legger 212 Peutie, art. 335 en oudste kadastrale legger 212 Melsbroek, art. 489 en art. 568 nrs. 4-12 en 121-122.
- (9) Volgens de voorschriften van het toenmalige Bestuur Monumenten en Landschappen, brief van 14-12-1993 (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven).

Roger Deneef
& Jo Wijnant

VILVOORDE (PEUTIE) - STEENOKKERZEEL (MELSBROEK): KASTEEL VAN RAVAART

DRIEKASTELENSTRAAT 32, 1800 PEUTIE
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

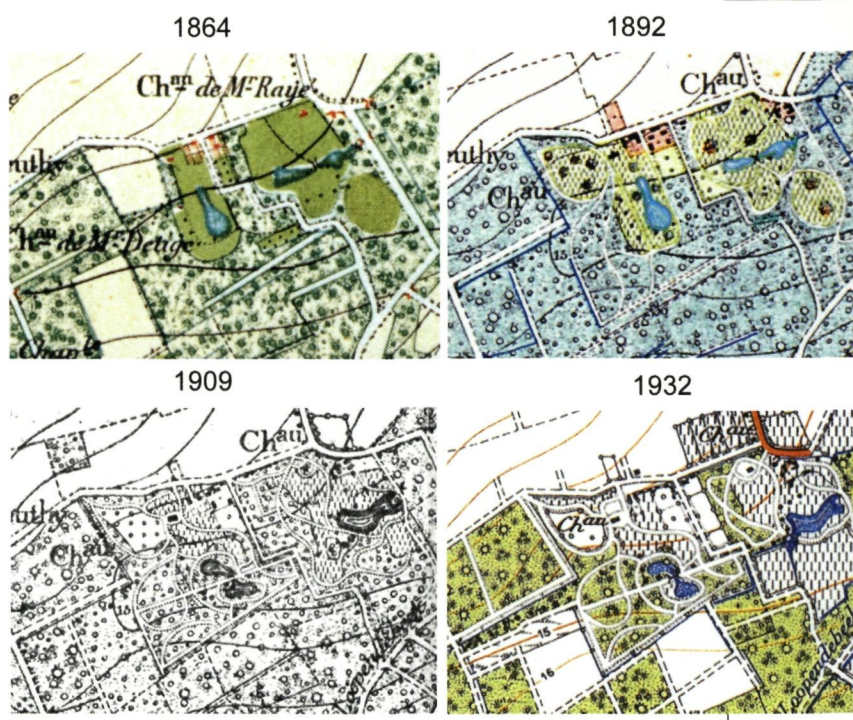
►
Het kasteel van Ravaart met elementen van de oorspronkelijke beplanting: een varenbeuk en een plataan (foto R. Deneef, 2007)

Grotendeels bebost kasteeldomein van circa 24 hectare, met een gedeeltelijk ommuurde moestuin en een landschappelijk aangelegd gedeelte van circa 16 hectare bij een neoclassicistisch kasteel uit de jaren 1860; permanente wateroverlast bemoeilijkt het behoud van de oude bomen, vooral beuken.

Rond 1860 liet een zekere Sébastien Detige uit Elsene op de 'Ravert' of 'Ravaart' aan de noordrand van het Floordambos, ten westen van en vermoedelijk iets later dan het aanpalende kasteel van

Huinhoven*, een landhuis bouwen (1), een riant neoclassicistisch gebouw van vijf traveeën, een souterrain en twee bouwlagen, met witgepleisterde lijstgevels onder een pannentendak, oorspronkelijk bekroond met een torentje, nadien afgeknot met een terrasje. Het kasteelkarakter moest blijken uit tal van details, zoals de geprofileerde kroonlijst, de frontons boven de middenrisalieten in de voor- en achtergevels (respectievelijk boogvormig en driehoekig). In 1870 werd langs weerszijden een travee toegevoegd; de platte daken van deze aanbouwen werden ingericht als terrassen en omgeven met balustrades (2). Detige liet het kasteel naar verluidt (3) bouwen voor zijn dochter Anna, weduwe van Alphonse Rayé, zoon van de eigenaar

▲ De 'Franse tuin' voor het kasteel Ravaart (uit J. LAUWERS, Peutie en zijn voormalig begijnhof van Steenvoort, 1976, p. 94)

▼ Het koetshuis van Ravaart (foto R. Deneef, 2007)

van het kasteel van Huinhoven. Bij de oorspronkelijke lay-out hoorde ook een koetshuis met stallen – twee haaks op de straat opgetrokken, geelachtig beschilderde, bakstenen constructies die, verbonden door twee dwarsmuren, een gesloten neerhof vormen. Vooral de naar het kasteel gekeerde gevel is neoclassicistisch uitgewerkt, met onder meer een breed middenrisaliet en een rondboogarcade met geblokte pilasters. De gedeeltelijk ommuurde moestuin – ongeveer 50 are – werd aangelegd achter het koetshuiscomplex in de noordoosthoek van het domein. De drie serres tegen de noordmuur van de moestuin waren van meet af aan aanwezig. Rond 1884 werd tegen de oostelijke tuinmuur een groentekelder gebouwd – een uitzonderlijke constructie (met een aarden vloer) – met erbovenop een oranjerie onder een pannen schilddak (4). De twee huisjes aan de noordzijde van de tuinmuur waren bestemd voor het personeel.

Bij het kasteel van Detige hoorde een lusthof ("hof van vermaek") van bijna 4,5 hectare en een lustvijver ("vijver van vermaek") van 58 are. Op de oudste

stafkaarten (1864, 1892) wordt deze vijver verdeeld met het silhouet van een buikfles en bovendien te veel naar het noorden weergegeven. Uit de kadastrale opmetingsschetsen blijkt dat de vijver (de percelen 250a op Peutie en 292b op Melsbroek) al van meet af aan zijn huidige vorm had, min of meer een '8': een kleine noordelijke lob (op het grondgebied Peutie) en een grote zuidelijke lob (op Melsbroek), met de huidige smeedijzeren boogbrug over de engte tussen beide lobben. Over deze brug en op de grens tussen Peutie en Melsbroek loopt een lijnrechte, 450 m lange, oost-westgerichte dreef, afgezoomd met beuken (*Fagus sylvatica*). Een tweede rechte, zuidwest-noordoostelijk lopende beukendreef vormt de zuidgrens van het domein. Een derde beukendreef, min of meer noord-zuidgeoriënteerd, vormt de grens tussen het landschappelijke park en het westelijke, beboste gedeelte van het domein, waar geen sporen van landschappelijke aanleg meer aanwezig zijn. Een vierde, zuidwest-noordoostgeoriënteerde dreef, ditmaal met bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunica'), ontsluit dit bosplantsoen.

De stafkaart van 1909 toont een patroon van parkwegen, dat in grote lijnen nog aanwezig is. Het kasteel vormt het middelpunt van een open ruimte, waar de vijver deel van uitmaakt, en het vertrekpunt van een net van kronkelwegen, die de rechte dreven doorsnijden en de vijverlobben omkaderen. Het is ook duidelijk dat de landschappelijke aanleg veel

▲ De kastelen van Ravaart (links) en Huinhoven (rechts) op de stafkaarten van 1864, 1892, 1909 en 1932 (DLG, 1875; ICM, 1895, 1923 en 1936). De exacte toestand wordt pas vanaf 1909 weergegeven

► De smeedijzeren boogbrug over een versmalling in de vijver (foto R. Deneef, 2007)

► De wortelkruit van een oude beuk op een natte leembodem, nauwelijks 50 cm diep (foto R. Deneef, 2007)

meer omvat dan de kadastrale 4,5 hectare en zijn tentakels tot ver in het Floordambos uitstrekt. De stafkaart van 1892 toont ook dat de open ruimte rond het kasteel bezaaid was met solitaire bomen en groepjes of massieven van bomen en struiken. Ook nu nog bevinden zich in deze zone een reeks monu-

mentale bomen die ongetwijfeld tot de aanplantingen van Detige behoren: bruine beuken, Hollandse en hangende zilverlinden (*Tilia x europaea*, *T. petiolaris*), Italiaanse populieren (*Populus nigra* 'Italica'), platanen (*Platanus x hispanica*), rode bastaardpaardenkastanjes (*Aesculus x carnea*) en – voor het kasteel – een varenbeuk (*Fagus sylvatica* 'Asplenifolia'). De parkstructuur rond het kasteel van Ravaart was niet verbonden met die van het park rond het kasteel van Huinhoven en van een personele unie is er – althans volgens het kadaster – ook nooit sprake geweest (5). Weduwe Anna Detige huwde in 1879 met Adolphe Dusart. Haar dochter Alice Rayé trouwde met de scheikundige Leon Moerman, die vanaf 1911 als eigenaar geregistreerd wordt (6).

De ruimte voor het kasteel bestaat momenteel uit gazon met enkele beelden en tuinvazen. Op een oude foto (7) is echter een 'Franse tuin' te zien, een regelmatig geometrisch plantsoen met bloemencorbeilles – echo van de revival van de regelmatig-geometrische, 'Franse' tuinstijl aan het einde van de 19de eeuw, onder impuls van publicaties zoals de 'Traité général de la composition des parcs et jardins' (1879) van Edouard André en het werk van de Franse tuinarchitecten vader (Henri) en zoon (Achille) Duchêne, de 'style Duchêne' (8). Deze Franse tuin voor het kasteel

werd vermoedelijk onder Dusart aangelegd. Vazen, tuinbeelden en kleinarchitectuur in de vorm van priëlen en paviljoen, waren vroeger ongetwijfeld talrijker aanwezig. De dreef die over de brug loopt, eindigt in het westen bij een arduinen sokkel en in de zuidoosthoek is nog de getrapte onderbouw van een verdwenen paviljoen zichtbaar. Oude haagbeuken (*Carpinus betulus*) langs de west- en oostrand van het park zijn mogelijk een overblijfsel van verdwenen loofgangen of 'charmilles'. Interessant was tot voor kort ook de moestuin, ongeveer een halve hectare groot, met muren langs de noord- en de oostzijde, warme en koude serres, de voormelde orangerie met daaronder een groentekelder (recentelijk tot woning verbouwd) en met lage buxushaagjes omgezoomde bedden. De open ruimte ten westen van het kasteel was een tijd lang de boomgaard van het domein, zoals blijkt uit de stafkaarten van 1909 en 1932.

De oorspronkelijke visuele band tussen het kasteel en de zone rond de vijver ging teloor door natuurlijke opslag van wilg, es en zwarte els. Het onderhoud van het park wordt in aanzienlijke mate bemoeilijkt door de waterhuishouding en de bodemgesteldheid. Het domein Ravaart ligt op de waterscheiding tussen de Trawoolbeek, die westwaarts naar de Zenne loopt, en de Barebeek, die in noordoostelijke richting naar de Dijle loopt. De verstedelijking van de omgeving en de aanleg van nieuwe en de verbreding van bestaande wegen hebben het waterlopenet overbelast. Een halfdicht geslibde duiker onder de nabijgelegen autosnelweg (aangelegd in 1974-1975) heeft tijdens de laatste 30 jaar gezorgd voor een merkbare vernatting van het domein. Zijn waarde als 'wetland'-habitat is ongetwijfeld toegenomen, maar voor een 19de-eeuws landschappelijk park met oude bomen is de toestand ver van ideaal. De natte tot zeer natte leemgronden met een grondwaterstand op minder dan 1 m diepte, in de winter op sommige plekken vaak tot aan het maaiveld (9), beperkt de houdbaarheid van boomsoorten zoals beuk, die een worteldiepte van nauwelijks 50 cm bereiken. Een groot gedeelte van de imposante beukendreven zijn in de laatste 30 jaar tegen de vlakte gegaan en de oude parkwegen in het zuidwestelijke gedeelte zijn nagenoeg onbegaanbaar geworden.

Merkwaardige bomen

(opname 6 juni 2007)

1. varenbeuk (*Fagus sylvatica* 'Asplenifolia') **328**(130)
2. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **460**

◀ Oude beuken in het domein Ravaart als getuigen van dramatische historische gebeurtenissen in de onmiddellijke omgeving (foto R. Deneef, 2007)

4. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **393**
6. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **386**
26. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **401**
36. zomereik (*Quercus robur*) **378**
43. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **413**

NOTEN

- (1) Oudste kadastrale legger 212 Peutie, art. 68 nrs. 1-7, 24, 27 en 30-32. Kadastrale opmetingsschets Peutie 1863 nr. 14. Beschrijving, ook van het interieur, in KENNES H. & STEYAERT R., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Vilvoorde, deelgemeente Peutie*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 268-269.
- (2) Kadastrale opmetingsschets Peutie 1870 nr. 4.
- (3) LAUWERS J., *Peutie en zijn voormalig begijnhof van Steenvoort*, Peutie, Gemeentebestuur, 1976, p. 93-95.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Peutie 1884 nr. 7. Oudste kadastrale legger 212 Peutie, art. 366 nrs. 10-12. Zie ook de oudste kadastrale legger 212 Melsbroek, art. 434 en 666.
- (5) Zoals gesteld door LAUWERS J., *op. cit.*, p. 94.
- (6) Oudste kadastrale legger 212 Peutie, art. 411.
- (7) Gereproduceerd in LAUWERS J., *op. cit.*, p. 94.
- (8) ANDRÉ E., *L'art des jardins. Traité général de la composition des parcs et jardins*, Paris, G. Masson, 1879; DUCHÊNE M. e.a., *Architectes-paysagistes 1841-1947. Le style Duchêne*, Editions du Labyrinthe; zie ook JELICOE G. e.a., *The Oxford companion to gardens*, Oxford, New-York, Oxford University Press, 1986, p. 204-205.
- (9) "Sterk gleyige leemgronden met reductiehorizont en met structuur B horizont (Aeb)" en "zeer sterk gleyige leemgronden met reductiehorizont en met zwartachtige humushorizont (Afe)" volgens kaartblad Zemst 73E van de bodemkaart, cf. BAEYENS L., *Bodemkaart van België - kaartblad Zemst 73E & Verklarende tekst bij het kaartblad*, Gent, Centrum voor Bodemkartering, 1958, p. 35-38.

*Hilde Kennes, Roger Deneef
& Jo Wijnant*

VILVOORDE (VILVOORDE): STADSPARK – HANSSENSPARK

PARKSTRAAT, 1800 VILVOORDE

► De gietijzeren hang-
brug
(foto R. Deneef,
2002)

Openbaar park in late landschappelijke stijl met 8-vormige vijver, artificiële torenruïne en gietijzeren hangbrug, circa 6 hectare, aangelegd in 1898-1899 op de plaats van de middeleeuwse vestinggracht.

Het stadspark of – genoemd naar de toenmalige burgemeester – Hanssenspark, ongeveer 6 hectare, is een van de vele openbare parken en promenades die aan het einde van de 19de eeuw werden aangelegd op of langs de overblijfselen van de middeleeuwse omwallingen van talrijke steden. Oorspronkelijk maakten de gronden van het park deel uit van de uitgestrekte landerijen van de familie d'Aubremé, die haar eigendom verkocht voor de

realisatie van een nieuwe woonzone in de nabijheid van het station. Gezien het moerassige karakter in de nabijheid van de Trawoolbeek en de voormalige vestingvijver, werd het zuidelijke gedeelte gratis afgestaan aan de stad en in samenwerking met de Vilvoordse tuinbouwschool als park ingericht. Het ontwerp is vermoedelijk van M. Lacroix, die als leraar aan de tuinbouwschool was verbonden. De vijver, circa één hectare groot, kreeg de contouren van een '8', met een gietijzeren hangbrug over het smalle gedeelte; hij was niet alleen bedoeld als sierelement, maar ook als opvangbekken bij neerslagpieken. De werken werden naar verluidt (1) aangevat in de herfst van 1898, maar op de stafkaart van 1892 worden vijver en brug al afgebeeld (2). De tuinbouwschool zou ook de planten geleverd hebben.

◀ Van stadsgracht tot stadspark: oostelijk Vilvorde op de stafkaarten van 1864, 1892 en 1909 (DLG, 1874; ICM 1895 en 1923)

◀ Een artificiële torenruïne als 'folly' in de zuidoosthoek van het stadspark (foto R. Deneef, 2002)

▲ Leerlingen van de tuinbouwschool van Vilvorde bij de torenruïne en het pittoreske rotslandschap in het stadspark, net vóór of ten laatste tijdens de Eerste Wereldoorlog (archief Horteco, Vilvorde)

In zover het huidige bestand nog een weerspiegeling is van het oorspronkelijke assortiment, had de ontwerper een uitgesproken voorkeur voor zilveresdoorn (*Acer saccharinum*), plataan (*Platanus x hispanica*) en in mindere mate witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*). In het park komen vreemd genoeg geen bruine beuken voor. De drie liggende treurwilgen (*Salix alba 'Tristis'*) over de oostelijke lob behoren wellicht ook tot de oorspronkelijke aanplanting. Enkele bijzonder dikke platanen in het noordwestelijk gedeelte van het park werden mogelijk overgeërfd uit het park

bij het 'château' van d'Aubremé, het voormalige klooster van de Witte Vrouwen (nog zichtbaar op de stafkaart van 1864), dat gesloopt werd voor de aanleg van het woonblok aan de overzijde van de Stationslei. Het stadspark beantwoordt aan een in de late 19de eeuw gangbaar model van landschappelijke parken, de eindfase van de landschappelijke stijl met de alles overheersende, vloeiende kromme. De voliëre van gewapend beton met imitatie van knoestig hout aan de zuidrand van de vijver, hoort thuis in dit concept. Dit geldt ook voor de 'kunstmatige' torenruïne met schijnvoegen, weerspiegeld

► Het standbeeld van koning Albert I tegenover de parking aan de Koepoortstraat, werk van Rik Poot (foto R. Deneef, 2002)

► Een voliëre van gewapend 'knoest-beton' (foto R. Deneef, 2002)

in een met rotsblokken omzoomd bekken, dat via een cascade van rotswerk naar de vijver overliep. De oorspronkelijke pittoreske aanleg is duidelijk zichtbaar op een foto van een groep studenten van de tuinbouwschool van vóór of ten laatste tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar werd na een lange periode van verval in 2001 omgevormd tot een rechte, met kasseistenen beschoeide watertrap.

Het park was oorspronkelijk omgeven met een art-nouveaugetint ijzeren hekwerk, waarvan een deel bewaard bleef aan de Koepoortstraat en aan de uitgang ter hoogte van het Stationsplein; dit laatste werd inmiddels ook vervangen door een

nieuw ijzeren hek bij de algemene opknapbeurt van het park in 2002-2003, waarbij de oevers opnieuw werden beschoeid en de paden een nieuwe verharding kregen. Het herdenkingsmonument voor koning Albert I tegenover de ingang aan de Koepoortstraat, een arduinen beeld van Rik Poot, werd ingehuldigd op 29 augustus 1952. In de jaren 1970 werd het park verder uitgerust met een kleine speeltuin en twee tennisvelden die in de winter worden overdekt met een 'blaashal'.

Merkwaardige bomen

(opname 4 oktober 2002)

31. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) 412

32. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) 415

NOTEN

- (1) Volgens VAN DRIESSCHE B., *Het nieuwe kwartier te Vilvoorde*, p. 61-71 in *Jaarboek van de Heemkundige Kring Hertog Hendrik I te Vilvoorde 1980-1981*. Zie ook VANDEWEERT R., Het domein Drie Fonteynen en het Hanssenspark in de stad Vilvoorde, in *Groencontact* 17(3), 1991, p. 27-30.
- (2) Het door ons geraadpleegde exemplaar is echter een herdruk van 1902 van de uitgave van 1895. Mogelijk werden vijver en brug op de herdruk toegevoegd.

Roger Deneef, Hilde Kennes
& Jo Wijnant

VILVOORDE (VILVOORDE): HERENHUIS SPUYMOLENSTRAAT 47

SPUYMOLENSTRAAT 47, 1800 VILVOORDE
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

► De landschappelijke
tuin bij het in
2006 gerestaureerde
herenhuis in de
Spuymolenstraat
met het vijvertje
als relict van de
middeleeuwse
stadsgracht
(foto O. Pauwels,
2008)

**Landschappelijke tuin van 48 are,
oorspronkelijk 72,5 are, aangelegd naast
een in 1890 gebouwd herenhuis;
het vijvertje is een relict van de middel-
eeuwse stadsgracht.**

Het vrijstaande herenhuis tegenover de Roger de Grimberghestraat maakt deel uit van de oudste industriële site van Vilvoorde: de omgeving van de Spuymolen. Deze windmolen werd in 1691 geplaatst op de vierkante toren over de Zenne, die deel uitmaakte van de middeleeuwse stadsomwalling. Op diezelfde plaats bevond zich voorheen de sluis ("Spuye") die het water in de stadsgrachten opstuwde (1). Oorspronkelijk ging het om een zaagmolen (2). Volgens het Primitief kadaster was

het circa 1830 een graanmolen. In een gebouw vlak ernaast was toen een "*fabriek van chimique bereidsel*" gevestigd en de eigenaar – een zekere Alexandre Delvaux uit Brussel – bezat langs de stadswal ten noordoosten van de molen ook een huis met stal en enkele tuin- en hakhoutpercelen (3). Hier bouwde tabaksfabrikant Pieter Jacobs vanaf 1880 een bescheiden landgoed uit, met een herenhuis annex stal en koetshuis, een serre, een kippenren, een moestuin en een landschappelijke siertuin (4). Het oude huis werd rond 1890 gesloopt en vervangen door het huidige gebouw (5), bepleisterd en witgeschilderd, vier traveeën breed en vier diep, met een souterrain en twee bouwlagen. De twee middelste traveeën werden verhoogd onder een geknikte kroonlijst, die aan een driehoekig fronton herinnert en, samen met het omlopende hoofdstel met architraaf en

fries, het gebouw een classicistisch karakter geeft. De lage aanbouw met de dienstruimten en de inrijpoort met een smeedijzeren hek bevinden zich rechts van het huis en ook aan de achterzijde liggen nog lagere aanbouwen.

Een tweede toegang met een monumentaler poorthek (lanspunten en gecanneleerde pijlers bekroond met bollen met punten) links van het huis, vormt de rechtstreekse toegang tot de siertuin, die naast – ten zuidwesten van – het huis ligt. Deze tuin besloeg oorspronkelijk 72,5 are, maar werd in de jaren 1920 gereduceerd tot de huidige 48 are, aangezien het zuidwestelijke gedeelte werd verkaveld voor de bouw van rijwoningen. In 1914 werd het domein als directeurswoning aangekocht door de naamloze vennootschap 'Fours à Coke de Vilvoorde', later een afdeling van de 'Forges de Clabecq', die toen op een aanpalend terrein tussen de Slachthuisstraat en de Zenne een cokesfabriek uitbouwde. Na een lange periode van verwaarlozing werd het huis in 2006, samen met de tuin, gerestaureerd en gerenoveerd.

Het vijvertje, afgebeeld op de stafkaart van 1909, is een relict van de oude stadsgracht, dat werd verbreed tot zijn huidige ovale vorm. Met de uitgegraven specie werd vermoedelijk het reliëf geaccentueerd en werd het heuveltje aan de zuidrand – momenteel beplant met witte paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*) – aangelegd. Deze paardenkastanjes dateren vermoedelijk al van na de Eerste Wereldoorlog. Tot de oorspronkelijke beplanting behoren een bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), twee platanen (*Platanus x hispanica*), een ginkgo (*Ginkgo biloba*) en een hangende zilverlinde (*Tilia petiolaris*).

Merkwaardige bomen

(opname 8 juni 2007)

14. ginkgo (*Ginkgo biloba*) 239

18. hangende zilverlinde (*Tilia petiolaris*)

401(100), vier takken op één onderstam

NOTEN

- (1) CALDERON A., *Historiek der straten van Vilvoorde*, Leuven, Jan Van Helmont, 1993, p. 309-310.
- (2) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, VI-b (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 77.
- (3) Oudste kadastrale legger 212 Vilvoorde, art. 118.
- (4) Oudste kadastrale legger 212 Vilvoorde, art. 2334.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Vilvoorde 1891 nr. 9. Beschrijving in KENNES H. & STEYAERT R., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Vilvoorde, deelgemeente Peutie*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 152.

*Roger Deneef, Hilde Kennes
& Jo Wijnant*

VILVOORDE (VILVOORDE): VILLA SUNNYSIDE

FRANKLIN ROOSEVELTLAAN 12, 1800 VILVOORDE
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

De voortuin van
Villa Sunnyside
(foto R. Deneef,
2007)

Langgerekte landschappelijke tuin van 33,50 are (inclusief de moestuin), oorspronkelijk 61 are, grotendeels door bomen overschaduwd, aangelegd rond een cottageachtige villa van 1900, ontworpen door Hobé.

Rond 1900 liet Karel Blicck langs de 'nieuwe boulevard' – aan het einde van de 19de eeuw aangelegd op de vroegere stadsvesten – de villa 'Sunnyside' optrekken (1). Blicck was fabrikant van beenderfosfaat en gelatine, één van de belangrijkste industriëlen van de stad (2). De cottageachtige villa – een vrijstaand bakstenen gebouw van drie traveeën en twee bouwlagen onder een leien schild-

dak met drie grote, tot puntgevel uitgewerkte dakkapellen in imitatievakwerk, met driezijdige erkers en een overluifelde deur – werd ontworpen door Georges Hobé, één van de eerste ontwerpers van art-nouveaumeubilair en een belangrijke voortrekker van de cottagearchitectuur in België (3). Hobés schitterende ontwerpen voor het interieur van de villa, werden uitgevoerd door zijn vader, die een schrijnwerkatelier had. De villa werd gebouwd op 27 m van de straat, op een langgerekt perceel – 25 m breed en 130 m lang. Tegen de oostgrens van het perceel werd naast een bestaand paviljoen ook een kleine remise gebouwd. In het oorspronkelijke eigendom was ook een aanpalend perceel begrepen, zodat de tuin aanvankelijk 61 are besloeg en ook plaats bood aan een koetshuis en een stal.

► Het door Hobé ontworpen paviljoen in de achtertuin van Villa Sunnyside (foto R. Deneef, 2007)

De voortuin wordt van de straat afgescheiden door een smeedijzeren, naar art deco zwemend hek op een lage breukstenen muur. Hij bestaat uit een gazon met een rozenperkje, omringd door hoogstammig groen – onder andere een rode paardenkastanje (*Aesculus x carnea*) – en gedeeltelijk overschaduwd door een magnolia (*Magnolia x soulangeana*). De lange smalle achtertuin bestaat uit een langgerekt, lichtjes uitgeschulpt gazon, ontsloten door een rondpad en eveneens met bomen omringd – hinkischijncipres (*Chamaecyparis obtusa*), hemelboom (*Ailanthus altissima*), bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), zomereik (*Quercus robur*), gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*), tamme kastanje (*Castanea sativa*), witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) en gewone es (*Fraxinus excelsior*). Aan het noordelijke uiteinde en zichtbaar vanuit de villa staat een open, eveneens door Hobé ontworpen, houten paviljoen. Dit vormt min of meer de grens met het nutsgedeelte: de moestuin – door de huidige eigenaars (4) nog in ere gehouden – en laagstammige fruitbomen.

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Vilvoorde 1902 nr. 76. Oudste kadastrale legger 212 Vilvoorde art. 1066 en 3284. Summiere beschrijving in KENNES H. & STEYAERT R., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Vilvoorde, deelgemeente Peutie*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 24.
- (2) CALDERON A., *Bedrijven en werkgelegenheid gedurende de XXste eeuw in Vilvoorde 1894-1994 (I)*, Vilvoorde, Stadsbestuur, 2000, p. 184-185.
- (3) VAN LOO A. e.a., *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 350-352.
- (4) De familie Demol.

*Roger Deneef, Hilde Kennes
& Jo Wijnant*

VILVOORDE (VILVOORDE): VIRGO FIDELISINSTITUUT – voormalig Ursulinenpensionaat

FRANKLIN ROOSEVELTLAAN 98, 1800 VILVOORDE
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

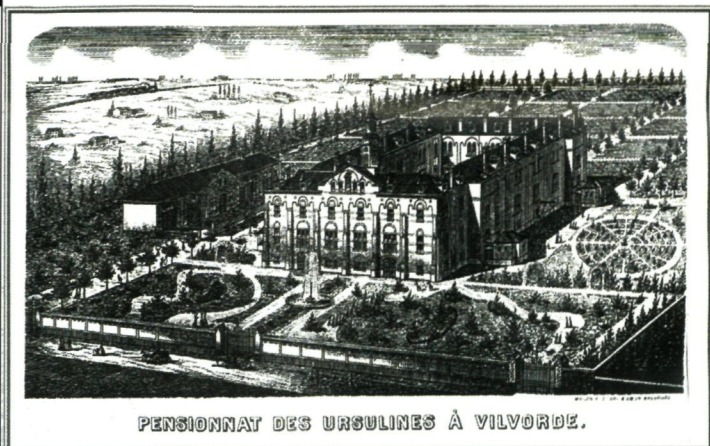
►
Bruine beuk, relict
van de landschap-
pelijke aanleg van
de voortuin
(foto R. Deneef,
2007)

Ommuurde tuin van meer dan 2 hectare, aangelegd rond een in 1890 gebouwde kostschool, omvattende een voortuin, oorspronkelijk met twee landschappelijke compartimenten, en een moestuin die tot aan de Tweede Wereldoorlog de achterste helft van het domein besloeg.

In 1858 namen twee ursulinen van het klooster van Tildonk hun intrek in een huisje in de toenmalige Pastoorstraat en openden er een school voor kantklossen voor arme kinderen. Nadien kende de instelling nog verschillende verblijfplaatsen; de

zorg werd uitgebreid uit tot het kleuter- en lager onderwijs en de opvoeding van weeskinderen en op aandringen van kardinaal-aartsbisschop Goossens werd er ook een kostschool opgericht voor kinderen uit de gegoede burgerij (1). In 1888 kregen de zusters een terrein van 4 hectare aan de 'nieuwe boulevard' (thans de Rooseveltlaan) in hun bezit, waar vanaf 1890 een klooster- en schoolcomplex werd gebouwd (2). Het oorspronkelijke gebouw omvat vier neotraditioneel getinte, bakstenen vleugels rond een binnenplaats. De zes traveeën van de voorgevel worden gescheiden door versneden steunberen en bekroond met spaarvelden met gecombineerde rondbogen. De monumentaliteit wordt benadrukt door de twee tot puntgevel ver-

PENSIONNAT DES URSULINES À VILVORDE.

▲ De aanleg rond het ursulinenpensionnaat – mogelijk een beetje geïdealiseerd – in de jaren 1890

hoogde middelste traveeën, in de top voorzien van een nis met een beeld van Sint-Jozef (met lelie), geflankeerd door gekoppelde rondboogvenster-tjes. De overige gevels zijn vereenvoudigde versies (onder meer zonder de puntgeveltraveeën) van de voorgevel.

Een prent die dateert van vóór 1910 (3) geeft een wellicht wat geïdealiseerd beeld in vogelperspectief vanuit het zuiden. De detaillering van de voorgevel verschilt een beetje van de huidige toestand (onder meer de ramen van de verdieping werden verbreed en verlaagd) en de toren van de kapel is nog aanwezig. Het gebouw links in beeld – een stal volgens het kadaster (4) – is een miniatuurversie van de hoofd vleugel. Het domein is volledig omringd met een bakstenen muur met spaarvel-den. De omheiningsmuur wordt geflankeerd door een rij zuilvormige bomen, ongetwijfeld de huidige Italiaanse populieren (*Populus nigra* 'Italica'). Tus-sen de populierenstammen zijn er tegen de muur donkere volumes te zien, misschien niet altijd leifruit (waarvan de spijkers in sommige muurge-deelten getuigen) maar de kronen van de geknotte zomerlinden (*Tilia platyphyllos*), die samen met de populieren een laantje vormen, dat langs de noord-en de oostzijde grotendeels bewaard bleef. In de zuidmuur zijn er bovendien twee nissen, ongetwij-feld bestemd voor heiligenbeelden op sokkels van rotswerk, die de kuierende pensionnaires op vrome gedachten moesten brengen.

De zuidmuur wordt aan de straatzijde onderbro-ken door drie nog bestaande poorthekken. Het middelste hek vormt de ceremoniële toegang en sluit aan bij een dubbele oprijlaan. De rijstroken van de laan worden gescheiden door een brede, met bloem- of rozenperken opgesmukte en met 'plate-bandes' afgezoomde grasstrook, die onder-

▲ Het ursulinenpensio-naat en zijn voor-tuin rond 1930 (uit: Un siècle d'enseignement libre. Honderd jaar

vrij onderwijs, p. 614 in *Revue catholique des idées et des faits* [speciaal nummer], 1932)

▼ Nis met een sokkel voormalige ursuli-nenpensionnaat (foto R. Deneef, 2007)

broken wordt door een rond bekken met een hoog opspuitende fontein. De landschappelijke tuintjes langs weersijden van de oprijlaan zijn herkenbaar aan hun slingerpaden (met flanerende gezelschap-pen, liefst twee aan twee), niervormige vijvertjes en een losse, informele beplanting met bomen en struiken. Drie loofhutachtige nissen, mogelijk taxuspriëlen, kijken uit over de landschappelijke voortuintjes. Strak omlinjnde, landschappelijke voortuintjes zijn aan het einde van de 19de eeuw een veel voorkomend ingrediënt van de aanleg

◀ Geknotte zomerlinden en Italiaanse populieren, restanten van een laantje langs de rand van de achtertuin (foto R. Deneef, 2007)

rond meisjespensionaten (5). Het laantje dat de voortuin links afsluit, wordt door het pensioonaatsgebouw gedeeltelijk aan het oog onttrokken, maar de laan met geknotte zomerlinden achter het gebouw en de twee linden vlakbij het linkse toegangshek zijn daar zonder twijfel een relict van. Opmerkelijk is de grote ronde parterretuin rechts van het pensionaat – een in ringstroken en acht sectoren verdeelde cirkel met boompjes, mogelijk een rozentuin. Mogelijkheid tot actieve recreatie blijkt uit de schommel tegen de oostvleugel van het pensioonaatsgebouw.

De nutstuinen liggen achter het complex en beslaan meer dan de helft van het domein, want tot enkele decennia geleden waren de kostscholen zelfbedruipend. De moestuinbedden worden gescheiden door met fruitbomen afgezoomde laantjes.

In 1910 werd het complex uitgebreid met een rechtervleugel, vijf traveeën en oorspronkelijk twee bouwlagen, later met twee verhoogd. In 1926 werd naar ontwerp van Julien Langerock (zoon van de meer bekende Pierre) nog een linkervleugel toegevoegd voor de lagere school (6). Na de Tweede Wereldoorlog kende de school een grote bloei. In 1959 werd een humaniora-afdeling opgericht en nieuwe gebouwen (turnzaal, labo) werden aan het complex toegevoegd. De oorspronkelijke plattegrond met de vier vleugels bleef bewaard, maar de binnenplaats werd dichtgebouwd. In 1971 werd

het internaat afgeschaft en de slaapzalen werden omgevormd tot klaslokalen. De moestuinen werden ingepalmd door sport- en speelvelden. Van de landschappelijke tuintjes langs weerszijden van de oprit getuigen alleen nog twee bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') met stamomtrekken tot 315 cm. De plate-bandes die de centrale grasstrook afbakenden, hebben plaats geruimd voor lage haagjes van *Lonicera nitida* en het bekken met de fontein voor een vaas op een zuil. De witte paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*) in de voortuin werden vermoedelijk aangeplant gelijktijdig met de bouw van de Langerockvleugel.

NOTEN

- (1) CALDERON A., *Bedrijven en werkgelegenheid gedurende de XXste eeuw in Vilvoorde 1894-1994* (I), Vilvoorde, Stadsbestuur, 2000, p. 213-214.
- (2) Kadastrale opmetingsschets Vilvoorde 1892 nr. 28, 1911. Beschrijving in KENNES H. & STEYAERT R., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Vilvoorde, deelgemeente Peutie*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 26-28.
- (3) Toen langs de oostzijde een vleugel werd toegevoegd.
- (4) Oudste kadastrale legger 212 Vilvoorde, art. 2753 nr. 8.
- (5) o.m. in het Heilig Hartinstituut te Heverlee, het Kardinaal Van Roeyinstituut, Vorselaar, het Sint-Angela-instituut te Tildonk.
- (6) Kadastrale opmetingsschetsen Vilvoorde 1911 nr. 77 en 1929 nr. 21.

*Roger Deneef, Hilde Kennes
& Jo Wijnant*

VILVOORDE (VILVOORDE): MAURITS DUCHÉHOF

MAURITS DUCHÉHOF / LODE SOBRYSTRAAT, 1800 VILVOORDE

►
Recente toevoeging
in het parkje van
de tuinwijk Maurits
Duchéhof
(foto R. Deneef,
2002)

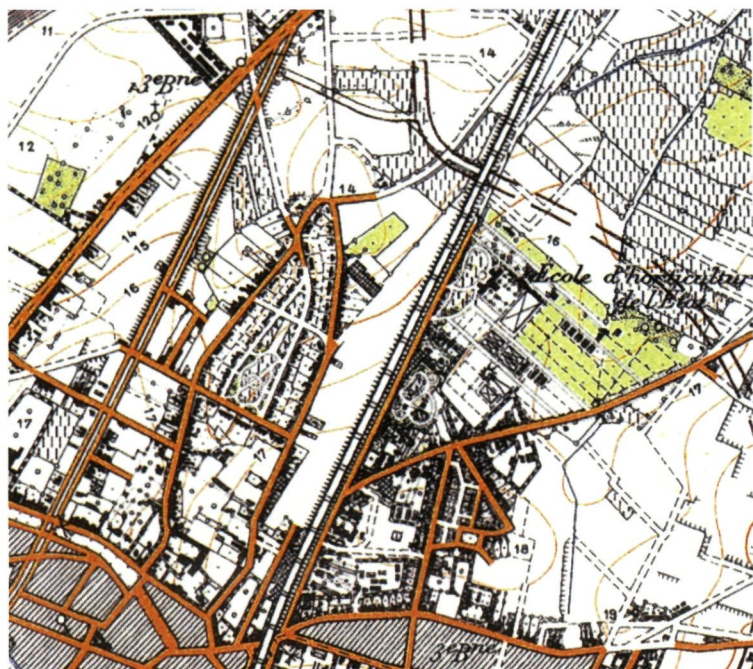

Openbaar plantsoen met witte paardenkastanjes en platanen, circa 2 hectare, kern van een sociale woonwijk uit 1920-1925, met een landschappelijk aangelegd gedeelte tegenover een meer formeel, straklijng gedeelte.

Het spievormige park, bijna 2 hectare, in de 'Far-West' aan de noordrand van Vilvoorde, vormt de kern van een sociale tuinwijk die tussen 1920 en 1925 gebouwd werd door de pas opgerichte huisvestingsmaatschappij 'De Vilvoordse Haard' op gronden geschonken door de firma Duché. Uit erkentelijkheid en als eerbetoon werd de wijk genoemd naar Maurits Duché, als soldaat

gesneuveld in augustus 1914, maar ook nazaat van Marius Duché, oprichter van de Vilvoordse Duchéfabrieken (1). Het oudste gedeelte van de wijk werd ontworpen als een harmonisch ensemble van per vier of per zes gekoppelde panden, vaak met meerdere woongelegenheden, vooraan met kleine, meestal omhaagde voortuintjes, achteraan voorzien van een grote tuin (2). De lemmetvormige plattegrond van de wijk en, daarvan afgeleid, de contouren van het park werden bepaald door het bestaande wegenpatroon: de eerst parallel en vervolgens op elkaar toelopende Groenstraat en Olmweg (3).

De op de stafkaart van 1932 afgebeelde structuur is in situ nog steeds herkenbaar. Het eerste onderdeel is een min of meer landschappelijk aangelegd

De noordrand van Vilvoorde in 1932 met het 'Maurits Duchéhof' in de wijk 'Far West' en, aan de overzijde van de spoorweg, de tuinbouwschool (ICM, 1936)

gedeelte in de tot 90 m brede zuidelijke helft, met een zachtjes slingerend rondpad (de kronkels werden in de loop van de jaren wat uitgevlakt) aan de rand van de omgevende boomgordel – vooral platanen (*Platanus x hispanica*) en witte paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*). Daarnaast is er een meer formeel, rechtlijnig aanlegpatroon met een strak afgelijnde 'vista' geflankeerd door in dubbele rijen aangeplante witte paardenkastanjes in de spits toelopende noordelijke helft – een patroon dat aan een mattenklopper doet denken. Gazon is nagenoeg de enige bodembedekking. Het 'parkmeubilair' – het gelobde, met breukstenen afgeboorde waterbekken op de grens tussen de twee delen, de zitbanken (hout op betonnen stutten), de speeltuigen (glijbaan, schommel, voetbaldoelen) zijn van min of meer recente makelij, evenals het 'Wijkcentrum Far-West', een bescheiden bungalowachtig complex dat aan de oostrand van het zuidelijke gedeelte werd gevestigd.

NOTEN

- (1) CALDERON A., *Historiek der straten van Vilvoorde*, Leuven, Jan van Helmont, 1993, p. 85-87.
- (2) Kadastrale opmetingsschetsen Vilvoorde 1921 nr. 13 en 1925 nr. 21. Beschrijving in KENNES H. & STEYAERT R., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Vilvoorde, deelgemeente Peutie*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 205.
- (3) Cf. 'Atlas cadastrale de Belgique' van P.C. Popp, 1860.

*Hilde Kennes, Roger Deneef
& Jo Wijnant*

VILVOORDE (VILVOORDE): TUINBOUWSCHOOL

DE BAVAYLEI 116, 1800 VILVOORDE

►
Het in 1931
opgetrokken hoofd-
gebouw van de
tuinbouwschool
(foto R. Deneef,
2004)

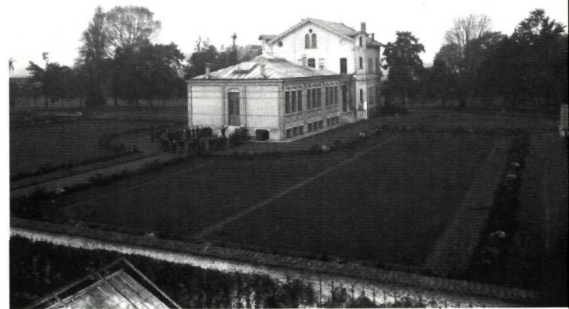
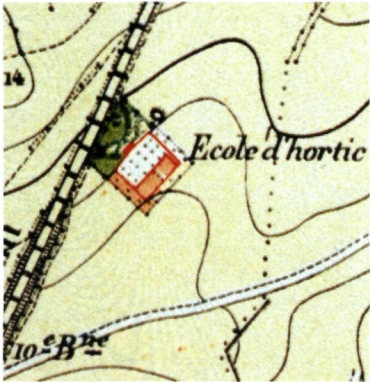
Landschappelijk park, circa 2 hectare, deel van een complex van circa 50 hectare proef- en oefenvelden, serres, boomgaarden... rond een in 1848 gestichte tuinbouwschool; mogelijke sporen van een door Louis Fuchs in 1898 ontworpen aanleg.

In 1848 sloot Laurent de Bavay, boomkweker en eigenaar van de 'Pépinières Royales', een overeenkomst met de toenmalige eerste minister Charles Rogier voor de oprichting van een tuinbouwschool, voorloper van het 'Hoger Rijksinstituut voor Tuinbouw', nu 'Horteco', departement van de Erasmushogeschool Brussel, school voor tuinbouw, dierenzorg, biotechnieken en bosbouw (1). De officiële stichtingsakte voor de 'Middelbare

Praktische Tuinbouwschool van de Staat' dateert van 30 april 1849. De school, zeker niet bedoeld voor kinderen uit de gegoede burgerij (2), bestond aanvankelijk uit een bescheiden lokaal aan de Leuvensesteenweg; het bijbehorende terrein lag deels in Vilvoorde, deels in het gehucht Houtem en het naburige Elewijt. Twaalf inwonende leerlingen, zestien tot zeventien jaar oud, werden in de school tewerkgesteld en kregen dagelijks twee tot drie uur onderricht; ze ontvingen geen vergoeding maar de lessen en het verblijf waren gratis. Laurent de Bavay werd na zijn overlijden in 1853 opgevolgd door zijn zoon Xavier. Hij kocht in 1860 het terrein van 3 ha langs de spoorweg Brussel-Mechelen op ongeveer een kilometer ten noordoosten van de stad, waarop de school nog steeds is gevestigd. De prille vestiging wordt afgebeeld op de stafkaart van 1864 en een kadastrale mutatieschets (3): een bescheiden hoofdgebouw met een bijna

1864

1909

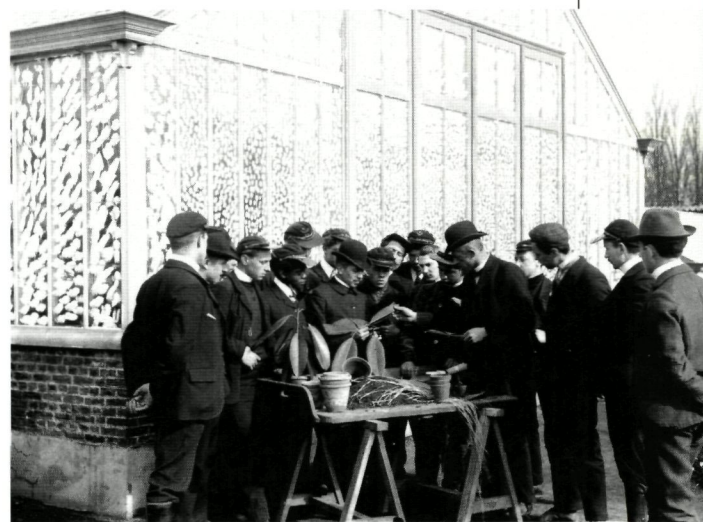
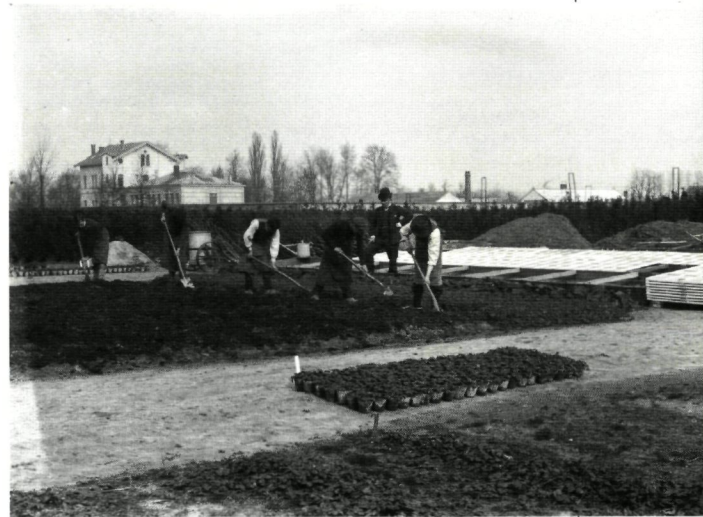

▲ De tuinbouwschool vlak na de definitieve vestiging aan de spoorlijn in 1864, en in uitgebreide en door Fuchs hertekende vorm in 1909 (DLG, 1874; ICM, 1923)

▼ Het door Fuchs hertekende park voor het hoofgebouw van de tuinbouwschool omstreeks 1900 (archief Horteco, Vilvoorde)

▲ Morgenbriefing omstreeks 1900 achter het in 1930 gesloopte hoofgebouw van de tuinbouwschool (archief Horteco, Vilvoorde)

▼ Praktijkles op de proefvelden circa 1900 (archief Horteco, Vilvoorde)

▲ Les in één van de serres vóór de Eerste Wereldoorlog (archief Horteco, Vilvoorde)

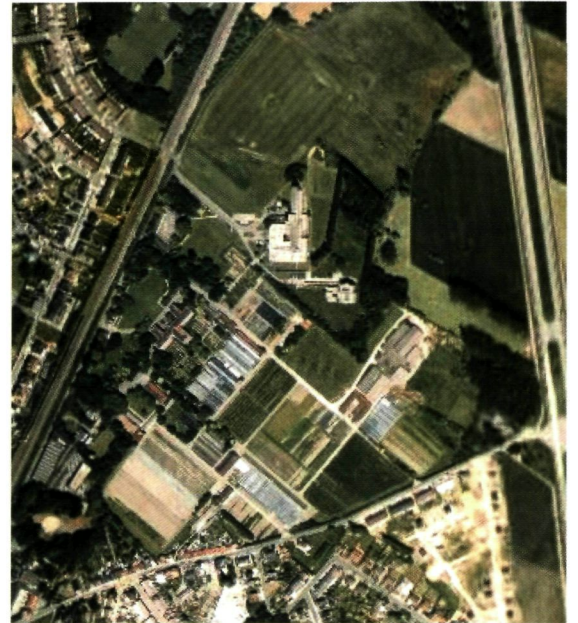
▲ Ficus elastica van nabij bekeken, aanschouwelijk onderrecht vóór de Eerste Wereldoorlog (archief Horteco, Vilvoorde)

▲ Plattegrond van de 'Rijkstuinbouwschool' te Vilvoorde in 1928 – de eerste steen van het hoofdgebouw moet nog gelegd worden (archief Horteco, Vilvoorde)

vierkant grondplan, dat het sluitstuk vormt van een ommuurde rechthoek van 80 are, op zijn beurt verdeeld in een boomgaard van 48 are en een tuin van 32 are, onderling gescheiden door een muur. Het tuingedeelte omvatte ook serres en koude kassen en het complex werd extra muros nog geflankeerd door stroken boomgaard en moestuin. De ruimte tussen het complex en de latere De Bavaylei, bijna 1,5 hectare, bestond uit een siertuin die vermoedelijk weinig verschilde van de erepleinen voor doorsnee landhuizen en kasteelvilla's: een landschappelijk ingeklede op- en afrit met bloemencorbeilles en -mozaïeken, die hier wellicht ook een didactische functie had, onder meer als arboretum.

In de loop van de jaren groeiden de schoolbevolking en het gebouwenpatrimonium gestaag aan. Rond 1870 werd ten zuiden van de school een villa voor de directeur gebouwd en tien jaar later – na de overname van het beheer door de Belgische staat in 1875 – kwam er een tweede directeursvilla, De Bavaylei 112 en 114 (4). In 1890 werd de school uitgebreid met een landbouwafdeling en

▲ De tuinbouwschool van het oude en het internaatsgebouw van 1980 (Google Earth, 2005) ten noordoosten

in 1899 met een afdeling voor 'koloniale studies'. In 1898 werd de voortuin hertekend door Louis Fuchs (1818-1904), die als leraar aan de school verbonden was. Fuchs behoort samen met Eduard Keilig (1827-1895), beiden van Duitse origine, tot de meest succesrijke Belgische landschapsarchitecten van de tweede helft van de 19de eeuw. De omheiningsmuren werden vermoedelijk bij die gelegenheid afgebroken en de landschappelijke aanleg werd uitgebreid en verrijkt met rozenperken en een vijvertje. In hoever de door Fuchs uitgetekende structuur nog aanwezig is, valt niet meer uit te maken, omdat de plannen voorlopig onvindbaar zijn. Uit de eerstvolgende stafkaart (1909) valt evenmin veel af te leiden en in de huidige beplantingen komen geen bomen meer voor die toen aangeplant zouden kunnen zijn.

Rond 1900 bereikten de faam en de uitstraling van de Vilvoordse tuinbouwschool een hoogtepunt, ook internationaal. Daarvan getuigt de stichting van een filiaal te Kopenhagen, waaraan het huidige 'Vilvorde KursusCenter' aan de Vilvordeveg nog herinnert! Door de voortdurende uitbreiding werd in 1902 gestart met de bouw van nieuwe klaslokalen. In de loop van de 20ste eeuw werden ook de terreinen meermaals uitgebreid en aan het einde van de jaren 1920 was het bestaande schoolgebouw te klein geworden. De 'eerste steen' van het huidige hoofdgebouw (5) werd gelegd op 13 maart 1931.

Het huidige gebouwenpatrimonium bestaat – met uitzondering van de hoofd vleugel en een als portierswoning bedoelde villa – overwegend uit vrij eenvoudige, functionele constructies, opgetrokken uit baksteen en vaak meermaals aangepast en/of uitgebreid volgens de behoeften. Het volledig onderkelderde hoofdgebouw van twee bouwlagen werd opgetrokken uit baksteen en bestaat uit een langsvleugel met twee haakse aanbouwen vooraan en één centrale haakse aanbouw achteraan onder gecombineerde pannen zadeldaken met dakkapellen. Behoudens enkele art-deco-elementen in het centrale ingangsrisaliet – waaronder de consoles van de deurlijst – hebben de gevels een vrij eenvormig maar vooral eenvoudig uitzicht met grote rechthoekige vensters. Een gekleurde plattegrond gedateerd 10 april 1928 geeft de indeling van het schooldomein weer, toen 23 hectare groot: het landschappelijke park als voortuin [A], de als 'kruidtuin' bedoelde parterres die het nog op te trekken hoofdgebouw zullen flankeren [B], een bloementuin met serres [C], een groentetuin met serres [D], tegen de Houtemse steenweg aan een fruittuin met serres [E] en een kwekerij voor fruit- en sierbomen [F], en over de genoemde steenweg nog een groot perceel groentetuin [D]. Voor een strook "nieuwe gronden" ten noordoosten van het domein [H] moest blijkbaar nog een bestemming worden gezocht.

In 1961 werden ten zuiden van het complex nog sportvelden toegevoegd en rond 1980 een internaatsgebouw van vijf bouwlagen en een hoge bouw met klas- en seminarielokalen aan de noordzijde. Op twee dikke platanen (*Platanus x hispanica*) na – overblijfselen van het oorspronkelijke park – dateert de huidige beplanting van na 1930. Van de wandelpaden die op de stafkaart van 1932 worden afgebeeld [zie p. 121] bleef een gedeelte bewaard. Van een arboretum of systematische plantencollectie kan moeilijk gesproken worden. De nog jonge verzameling coniferen met onder meer cunninghamia (*Cunninghamia lanceolata*) in de zuidwesthoek van het park zou een aanzet daartoe kunnen zijn.

Merkwaardige bomen

(opname 22 juli 2004)

- 7. grootvruchtige eik (*Quercus macrocarpa*) 199
- 14. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) 475
- 31. Spaanse aak / veldsdoorn (*Acer campestre*) 223
- 32. gele paardenkastanje (*Aesculus flava*) 177
- 34. Amerikaans geelhout (*Cladrastis lutea*)
216(130)

▲
De proef- en oefenvelden van de tuinbouwschool (foto R. Deneef, 2004)

NOTEN

- (1) Gegevens geput uit CLERCKX E., *Het Hoger Rijksinstituut voor Tuinbouw te Vilvoorde, Maandschrift V.T.B.*, juli 1970, en VERHEYDEN A.L.E., *Historiek van het Hoger Rijksinstituut voor Tuinbouw te Vilvoorde*, p. 37-181 in: *125 jaar tuinbouwonderwijs te Vilvoorde 1848-1973*, Vilvoorde, Hoger Rijksinstituut voor Tuinbouw, 1973.
- (2) Volgens WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, Vlb (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 82: "destinée plus particulièrement aux jeunes gens de la classe inférieure dans laquelle se recrutent habituellement les jardiniers".
- (3) Kadastrale opmetingsschets Vilvoorde 1863 nr. 22.
- (4) Kadastrale opmetingsschetsen Vilvoorde 1870 nr. 26 en 1882 nr. 48.
- (5) Beschreven in KENNES H. & STEYAERT R., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen*. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Vilvoorde, deelgemeente Peutie, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 211-213.

Roger Deneef, Hilde Kennes
& Jo Wijnant

VILVOORDE (VILVOORDE): VILLA LES PELLERIES

DE BAVAYLEI 105, 1800 VILVOORDE
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

▲ De voortuin van school
Villa Les Pelleries (foto R. Deneef,
naast de tuinbouw- 1999)

▲ De villa werd domein overbleef menten in privé gedoopt
gesloopt in 2003 na de bouw van "park" werd toepas- (foto O. Pauwels,
en wat van het "ruime luxe apparte- selijk "De Platanen" 2008)

Relict (oude bomen, vooral platanen) van een informele tuin van 71 are bij een rond 1873 gebouwde villa met neogotisch paviljoen, in 2003 gesloopt en vervangen door een flatgebouw.

De 'Villa Camille', alias 'Les Pelleries', werd rond 1873 in het Vilvoordeveld ten zuiden van de tuinbouwschool* gebouwd door een zekere Georges Herbert. De villa werd omringd met een perceel 'lustgrond', een klein koetshuis, een serre en, op een heuveltje, een houten, octogonaal tuinpaviljoen met spitsboograampjes en een gefiguurzaagde daklijst (1). Het parkje rond de villa besloeg aanvankelijk 1 hectare 34 are, maar werd enkele jaren later gehalveerd. De rest werd verkocht en bebouwd. De villa, die ondertussen al viermaal van uitzicht was veranderd, kreeg haar definitieve uitzicht rond 1900 (2): een sobere, bepleisterde en witgeschilderde constructie met neoclassicistische reminiscenties, bestaande uit verspringende volumes met steekbogige muuropeningen en een overdekt terras – balkon voor de verdieping – vooraan. Het nutsgedeelte (moestuin en boomgaard) bevond zich achter de villa – getuige diverse fruit-

bomen. Het tuinpaviljoen, een betonnen vijvertje en het gros van de sierbeplanting bevinden zich tussen de straat en de villa. Naast bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), witte en rode paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*, *A. x carnea*), Amerikaanse gleditsia (*Gleditsia triacanthos*) vallen vooral enkele pokdalige en merkwaardige dikke platanen op. In 2001 werd een aanvraag voor een stedenbouwkundige vergunning voor een flatgebouw ingediend én toegestaan. De villa werd in 2003 gesloopt, en wat overblijft van het domein na de bouw van "ruime luxe appartementen in privé park" zal dan ook terecht "De Platanen" worden genoemd.

Merkwaardige bomen

(opname 17 maart 1999)

- gewone plataan (*Platanus x hispanica*) 471
- gewone plataan (*Platanus x hispanica*) 482(120)

NOTEN

- Oudste kadastrale legger 212 Vilvoorde, art. 2055. Kadastrale opmetingsschetsen Vilvoorde 1874 nr. 22, 1875 nr. 16 en 1876 nr. 46.
- Kadastrale opmetingsschets Vilvoorde 1903 nr. 48.

*Roger Deneef, Marcel Stappers, Hilde Kennes, Roger Vandeweert, Jo Wijnant,
Nathalie de Harlez de Deulin & Katrien Hebbelinck*

VILVOORDE (VILVOORDE): DRIE FONTEINEN

KONINGSLOSESTEENWEG 77, 1800 VILVOORDE

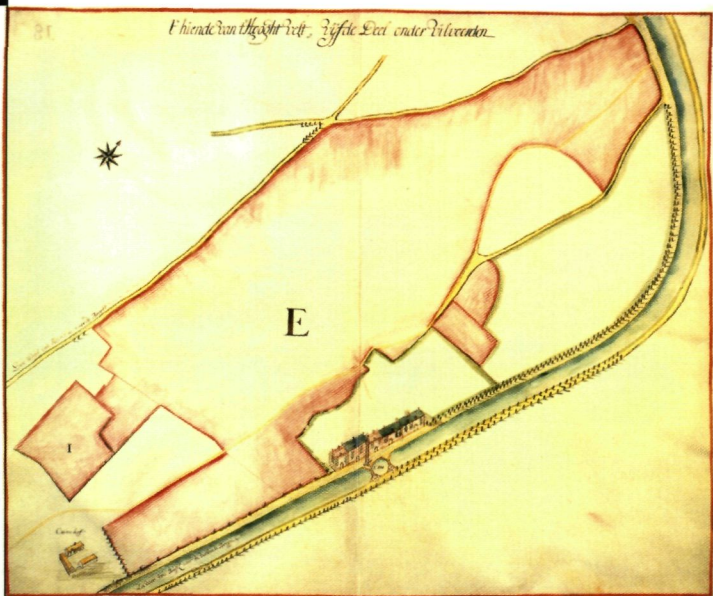
► De 'bruggrot' van Drie Fonteinen, onderdeel van de vroege landschappelijke tuin van Walckiers (foto O. Pauwels, 2008)

Sinds 1956 stedelijk park, circa 200 hectare, ontstaan uit de samensmelting van drie landgoederen, waaronder één van de oudste landschappelijke, 'Engelse' parken van België (10 hectare), aangelegd rond 1780 door de bankier J.-J. Walckiers de Gammerages, ommuurd maar met boeiende vergezichten, met een artificiële bruggrot, een serpentinevijver ('rivier') met eiland, boogbruggen en aanlegsteigers, siertempels en andere follies; bouw in 1876 van een eclectische villa ('Château de L'Ecluse') ten noorden van het Walckiersgoed, met park (5,2 hectare) in late landschappelijke stijl; samensmelting van de twee domeinen

en het landgoed Fontigny in de jaren 1890, mogelijk naar ontwerp van Eduard Keilig, en bouw van een eclectisch kasteel (gebombardeerd in 1944) en een monumentaal neoclassicistisch koetshuis, aanleg van een formele 'Franse' tuin (vernieuwd in 2006-2007); zuidelijk gedeelte verminkt door de bouw van het viaduct van de Brusselse ring in 1976.

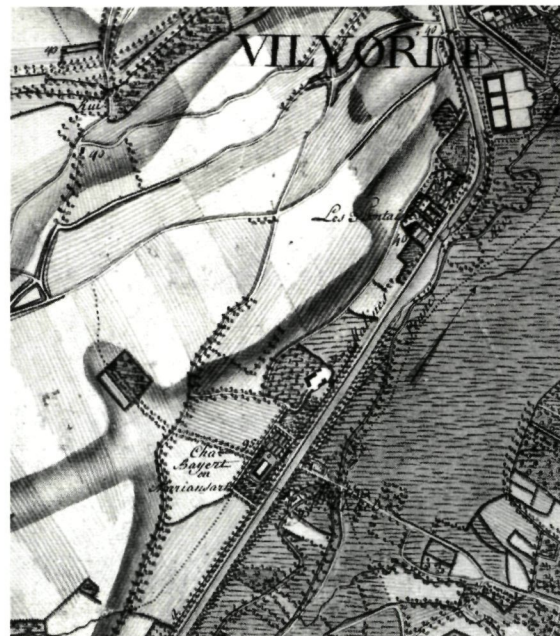
Het landgoed 'Drie Fonteinen' wordt beschouwd als één van de oudste landschappelijke, op naturalistische leest geschoeide, 'Engelse' tuinen van België. De eerste landschappelijke tuin in België zou al rond 1765 in Schaarbeek zijn aangelegd door Adrien-Ange Walckiers de Tronchiennes (1). Maar ook vroeger werden al tuinen ontworpen met

▲ Het sas van Drie Fonteinen, het Craijenhoff en de Tiende van het Hoogveld te Vilvoorde in 1718, in het kaartboek van de Abdi van Ter Kameren (Brussel, Algemeen Rijksarchief, Kaarten & Plattegronden, Inventaris in handschrift, nr. 8676, II/18)

onregelmatige of 'verwilderde' compartimenten, eerder bedoeld als contrast – symbool voor chaos – binnen een formele, barokke of rococoaanleg, niet zozeer als natuurnabootsing of -verrijking. Later werden deze 'chaotische' compartimenten vaak met de term 'jardin anglais' bedacht. Het ging om vrij kleinschalige, gesloten, welomlijnde tuincompartimenten met een woelige topografie en een overdaad van artefacten en 'fabriekjes' (2). De echte doorbraak van de Engelse tuin dateert van 1771, toen de hertog van Arenberg het oostelijke gedeelte van zijn domein te Heverlee liet omvormen in 'Engelse' stijl. In 1773-1775 volgden delen van landgoederen in Brugelette, Baudour en Beloeil, in 1778 Heks en Drie Fonteinen te Vilvoorde. Het park van Wespelaar (1797) is de laatste belangrijke landschappelijke creatie van de 18de eeuw (3).

► De Engelse tuin van Drie Fonteinen en de Sint-Lendrikskapel op de gegraveerde versie van de 'Carte topographique de Bruxelles et de ses environs' door G. De Wautier, 1810

▲ Het tuchthuis van Vilvoorde, de sluis van Ransbeek of De Drie Fonteinen en het Hoogveld op de Ferriskaart (1771-1775), vlak vóór de aanleg van een landschappelijke tuin

Het sas van Ransbeek en de fonteinen

Het uitzicht van de Zennevallei ten noorden van Brussel werd grondig gewijzigd door de aanleg van de vaart Brussel-Willebroek in 1560-1561. Ter hoogte van Vilvoorde, in het verdwenen gehucht Ransbeek, werd een eerste sluis gebouwd, die aanvankelijk het sas van Ransbeek werd genoemd en die na de plaatsing van een monumentale fontein (een Dorische zuil met erbovenop een beeld van Sint-Michiel, de patroon van Brussel) met vier spuitkoppen de naam Drie Fonteinen zou krijgen. De oudste afbeelding van het sas is een ets van 1659 in de 'Chorographia sacra Brabantiae' van Sanderus (4).

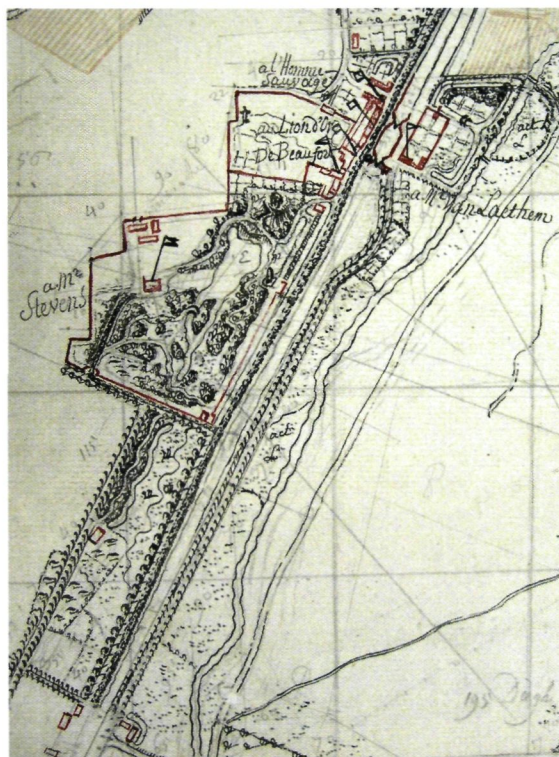
In de loop van de 18de eeuw werd de vaart tussen Brussel en Vilvoorde – op de linkeroever gedubbeld door de steenweg Brussel-Mechelen – een attractiepool voor de betere standen, niet alleen voor excursies (dankzij een groeiend aantal afspanningen en herbergen), maar ook voor buitenverblijven. Eenmaal ten noorden van Vilvoorde begint de zogenaamde Vlaamse Vallei, een vlak, minder aantrekkelijk landschap. Bij Nederheembeek lagen de landgoederen Meudon en Crayenhof en de herberg met lusttuin Marly. Op Vilvoords grondgebied, bij het sas van Drie Fonteinen, ontstond een gehucht dat verschillende herbergen omvatte, onder meer 'De Wilde Man' en 'Het Vliegend Hert'.

Dichter bij Brussel lag het vermelde buitengoed van Walckiers de Tronchiennes, naast het aan het einde van de 17de eeuw aangelegde 'Mon Plaisir' van baron Pierre-Ferdinand Roose. Tussen Laken en Overheembeek werd vanaf 1781 voor de gouverneurs-generaal van de Oostenrijkse Nederlanden, aartschertogin Maria-Christina en hertog Albert, het landgoed Schonenberg aangelegd, de eerste groot-schalige landschapstuin van de zuidelijke Nederlanden, nu deel van het koninklijke domein.

Omstreeks 1760 was Jean-Joseph Walckiers de Gammerages (1740-na 1810), neef van voornoemde Walckiers, begonnen met grote stukken landbouwgrond op te kopen op de valleiflank ten westen van het sas van Drie Fonteynen, het Hoogveld (5). Rond 1775 vormde zijn eigendom een min of meer aaneengesloten geheel van circa 25 hectare, waarop hij zijn buitengoed kon uitbouwen (6). Walckiers had van zijn vader de heerlijkheid Galmaarden ('Gammerages') geërfd, leidde gedurende korte tijd de bank de Nettine, de eerste echte bank van de Oostenrijkse Nederlanden, financierde allerlei projecten en ondernemingen en was ook een gewiekste grondspeculant. Hij was ook een vennoot van de avonturier Frederik Romberg (1729-1819), die actief was als reder en in de handel op Afrika en Amerika, slavenhandel inbegrepen (7). In 1784 was Walckiers eigenaar van het kasteeldomein van Wespelaar, dat hij in 1789 hypothekeerde en in 1796 doorverkocht aan de Leuvense brouwer Leonard Artois (8). Het partnerschap met Romberg had hem grotendeels geruïneerd en de afschaffing van de heerlijke rechten in 1795 was de druppel die de emmer deed overlopen. In 1799 verkocht hij al zijn bezittingen en vertrok met de noorderzon richting Frankrijk. In 1810 verbleef hij in uiterst precare omstandigheden te Cussets in het departement Allier (Auvergne). Zijn sterfdatum is niet bekend (9).

De Engelse tuin

De door hem rond 1778 aangelegde 'Engelse' tuin, circa 10 hectare groot, wordt voor het eerst uitdrukkelijk én in positieve zin vermeld in 1786 in Charles-Joseph de Lignes 'Coup d'oeil sur Beloeil', en het jaar daarop in de derde uitgave van baron de Poederlés 'Manuel de l'arboriste et du forestier belgiques' (10). Uit beide passages kan worden opgemaakt dat de tuin nog niet voltooid was. Walckiers' tuin worden vervolgens vermeld als "superbes jardins à l'anglaise" in een geografisch naslagwerkje uit het jaar VII, 1799 of 1800 (11), en wordt voor het eerst afgebeeld op de 'Carte

◀ De Engelse tuin van Drie Fonteynen omstreeks 1810 op de manuscriptversie van de 'Carte topographique de Bruxelles et de ses environs' door G. De Wautier (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, afdeling Kaarten en Plannen)

topographique de Bruxelles et de ses environs' – een gegraveerde kaart op ongeveer 1/34.000, gepubliceerd in 1810 door voormalig artilleriekapitein Guillaume De Wautier – "belle campagne bâtie par Mr. De Gamarache" volgens de bijbehorende toelichting (12). In een manuscriptversie op schaal circa 1/5.000, die vermoedelijk gelijktijdig met de gegraveerde kaart werd opgemaakt of misschien als uitgangspunt ervoor heeft gediend (13), maar voor sommige gedeelten tot 1821 werd bijgewerkt, wordt deze tuin gedetailleerd weergegeven. Een langgerekte vijver vertrekt als een smalle geul aan de noordrand van de lusttuin, omspoelt geleidelijk verbredend een eilandje, versmalt opnieuw tot een slingerend kanaaltje dat ondergronds verdwijnt en terug opduikt aan de overzijde van de laan, die de zuidelijke grens van de tuin vormt. Het landhuis of kasteel, een bijna vierkant blok (aangeduid met een vlaggetje dat verwijst naar de toelichting), ligt aan de noordwestelijke rand van de tuin, op het snijpunt van verschillende lijnen, en heeft waarschijnlijk als referentiepunt gediend bij het karteren. Deze lijnen vallen ook min of meer samen met enkele belangrijke zichtassen. De dienstgebouwen bevinden zich ten noorden van het kasteel. Zoals blijkt uit een eerste proeve van kadastrakaart door landmeter Gilles-Joseph Royer, gedateerd 1813, wordt de afstand tussen kasteel en dienstgebouwen – nauwelijks 20 m – op de kaart van De Wautier duidelijk overdreven.

▲ Het sas van de Drie Fonteinen en het landgoed van baron de Wellens op de eerste versie van de kadasterkaart opge- maakt in 1813 door Gilles-Joseph Royer – noorden rechtsboven – (archief Kadaster Brabant, Brussel)

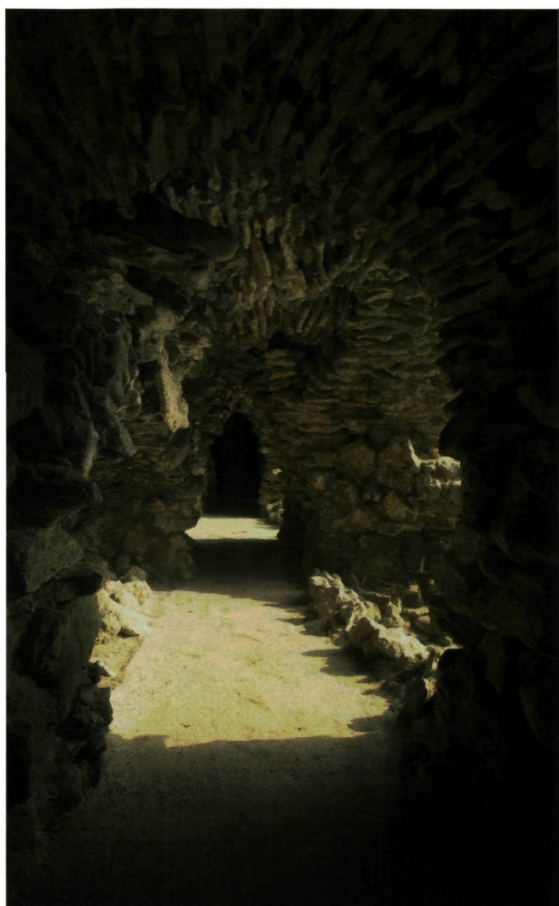

▲ De Drie Fonteinen en het landgoed van Wellens met landschappelijke aanleg en nieuw kasteel op de definitieve versie van de Primitieve kadasterkaart door J. Henry, zonder datum, vermoedelijk 1820-1830 – noorden links- onder – (archief Kadaster Brabant, Brussel)

De steilrand die de westflank van de Zennevallei vormt (op een afstand van 300 m tot 35 m hoogteverschil) en de daar aanwezige bronnen werden handig benut bij de aanleg. De vijver werd uitgegraven langs hoogtelijn 25 en met de uitgegraven specie werd het reliëf geaccentueerd. Op een litho van A. Boëns van 1823 wordt het kasteel getoond vanuit het oosten, mogelijk vanaf de houten uitkijktoren bij de weg langs de vaart, die door De Wautier wordt afgebeeld. Deze litho toont een naar het kanaal afhellende grasvlakte,

omkaderd door bomen. Rechts in beeld en half verscholen tussen de bomen: het kasteel, sober (de vergelijking met het 'Petit Trianon' is met de haren getrokken), met als enige versiering de balustrade waarachter de dakconstructie schuilging, boven de witgepleisterde gevel. Naar verluidt (14) konden de bewoners vanuit de salon niet alleen Vilvoorde en de omringende dorpen bewonderen, maar ook de skyline van Brussel en de Sint-Romboutstoren van Mechelen. Centraal op de litho: het bosmassief, duidelijk te situeren op de kaart van De Wautier, gevarieerd qua samenstelling en textuur, vooral bladverliezende soorten, met enkele kleinere, zuilvormige bomen op de voorgrond – misschien Ierse taxus (*Taxus baccata* 'Fastigiata') of zuilvormige cipresachtigen (*Chamaecyparis* of *Juniperus*). Links in beeld: het beboste eilandje met vooral naaldbomen die sterk aan lorken doen denken. Een hoge, rustieke boogbrug, die ook door De Wautier wordt afgebeeld, verbindt het eiland met het vasteland. Een tweede, kleinere boogbrug, niet afgebeeld op de litho, die de versmallende geul stroomafwaarts van het eilandje overspande, verdween bij de bouw van het viaduct in 1975.

De zwanen, de wollige lucht, het roeibootje, de vrouw met de parasol en de man met de hond vervolledigen de idylle, maar de rotspartij (uiter-aard nep, van plaatselijke zandsteenknollen) die de naar de brug toe oplopende oever van het 'vasteland' vormt, zorgt voor een dramatische toets. Het spectaculairste onderdeel van de Engelse tuin van Walckiers bevindt zich rechts, buiten beeld: een galerijbrug met twee dekken over de noordelijke uitloper van de vijver, een cyclopisch metselwerk van ruwe zandsteenknollen die een onregelmatige bogengaanderij vormen. Na de 25 m hoge 'rots' bij het kasteel van Attre (Brugelette, provincie Henegouwen) en het grottencomplex in het Boekenbergpark te Deurne (15), is dit één van de opmerkelijkste artificiële grotten en tuinfolies van België. Het interieur van de Vilvoordse bruggrot – met nissen en consoles – laat vermoeden dat er ooit beelden in stonden, zoals in de grot van het park van Wespelaar (16). De grot, sinds de renaissance niet meer weg te denken uit parken en tuinen, was sinds Edmund Burke (17) als drager van het 'sublieme' – ontzagwekkende oord van duisternis en contemplatie, met symboliek geladen, stimulus voor de verbeelding... – een bijna onmisbaar onderdeel in de Engelse tuinen en landschappelijke parken, en dit tot in de 20ste eeuw. De bruggrot van Vilvoorde – vooral de constructie van het gewelf, doet onwillekeurig denken aan de

▲
 Interieur van de
 bruggrot van Drie
 Fonteinen
 (foto O. Pauwels,
 2008)

▲
 De grot met de
 aanlegsteiger aan
 de andere zijde van
 het in 1975
 gebouwde viaduct
 van de Grote Ring
 (foto R. Deneef,
 2005)

▲
 Het park van Drie
 Fonteinen, één van
 de oudste land-
 schappelijke parken
 van België, aange-
 legd in opdracht
 van bankier
 Walckiers de
 Gammerage rond
 1778, op een litho
 door A. Boëns, 1823

grot in Wespelaar, in 1796 door architect Ghislain-Joseph Henry ontworpen. Gezien de kortstondige ‘personele unie’ tussen beide domeinen is het niet uitgesloten dat de Vilvoordse grot een vingeroefening was van dezelfde architect. In de akte naar aanleiding van de verkoop van het goed door Stevens aan Wellens in 1810 (cf. infra) worden trouwens ook beelden van Gilles-Lambert Godecharle vermeld, die tussen 1791 en 1822 ook voor het park van Wespelaar beeldhouwde. De plek waar de versmallende vijver eindigt, ligt momenteel aan de andere zijde van het viaduct en wordt gemaskeerd door een tweede, veel kleinere grotconstructie met een aanlegsteiger.

De lusttuin was grotendeels ommuurd (de rode lijn op de kaart van De Wautier). Twee paviljoenen leunden aan tegen deze omheiningsmuur, onder meer in de zuidoostelijke hoek. De oprijlaan vertrok aan de Vaartdijk, niet ver van het sas, slingerde naar de vijver toe over het bovenste dek van de brugkrocht en mondde uit tussen het kasteel en de

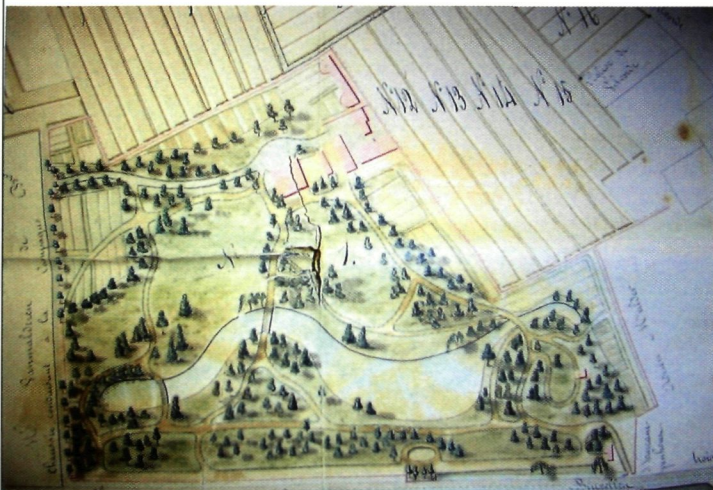
dienstgebouwen, waar zich vermoedelijk zo iets als een ere-erf bevond. Vanuit een soort van lunette, een halfronde instulping in de omheiningsmuur nabij de zuidwestelijke hoek, vertrok een tweede, rechte, met bomen afgezoomde laan. De beslotenheid van het geheel, die (ondanks de doorkijkjes) nog versterkt wordt door de omheiningsmuur, het bewogen reliëf, de kronkelende paden, en de ligging van het huis aan de rand van, of in feite naast de lusttuin, dit alles beantwoordt aan het vroege, continentale type van ‘jardin anglais’, dat overigens bij echte Engelsen (of Schotten) op weinig enthousiasme kon rekenen (18).

In de Primitieve kadastrale legger (19) wordt de samenstelling van het landgoed rond 1831 weergegeven: naast het huis, de stallen en de lustgrond (perceel nr. 351; 9 hectare) omvatte het nog een moestuin (nr. 347; bijna 23 are), een kleine boomkwekerij vlakbij de ingang aan de vaart (nr. 353; 11,5 are) en twee percelen ‘hof’ (nrs. 346

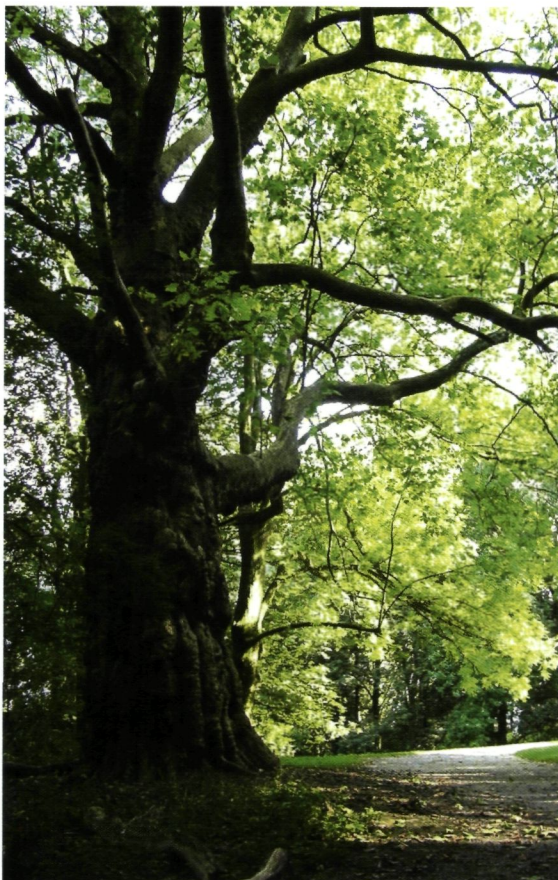
► In de schaduw van het viaduct: de ijskelder van Drie Fonteinen (foto R. Deneef, 2002)

▲ Het met aarde overdekt gewelf aan de oostrand van het domein hoorde vroeger bij het landgoed Fontigny; het is dus mogelijk dat het gaat om een ijskelder die later tot een pittoreske grot werd omgebouwd (foto R. Deneef, 2005)

▲ Het landgoed Drie Fonteinen op de figuratieve kaart uit 1837 bij de verkoopakte van alle goederen van De Wellens (Rijksarchief Anderlecht)

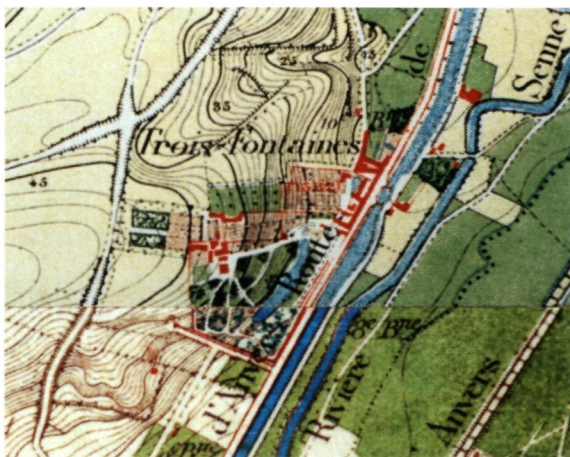
► Deze plataan behoort tot de oudste generatie bomen in het domein Drie Fonteinen (foto R. Deneef, 2004)

en 352). Deze twee percelen komen niet voor op de vermelde prekadastrale kaart uit 1813; ze hebben zeer onregelmatige contouren en schijnen de lusthof te omkaderen. Op de manuscriptkaart van De Wautier en op een figuratieve kaart van 1837, die hoort bij de verkoopakte van alle goederen van De Wellens (20), worden die stroken, verborgen achter opgaande beplanting, inderdaad als moestuin voorgesteld. De uitkijktoren bij het kanaal is in 1837 verdwenen, maar een kleine rotonde geeft de plek aan waar hij gestaan heeft.

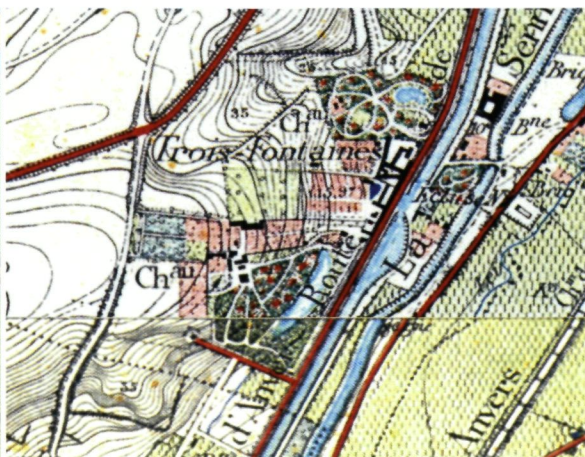
Fontigny en de ijskelders

Het buitenverblijf van Walckiers werd aan de noordzijde begrensd door dat van graaf Patrice-François de Nény, een belangrijke figuur onder het Oostenrijkse bewind, onder meer voorzitter van de Geheime Raad (21). Van Walckiers had hij in 1777 de herberg 'Het Vliegend Hert' gekocht. Hij liet ze afbreken en vervangen door een buitenhuis dat hij 'Fontigny' noemde (22). Het lag tegen de steenweg en de vaart aan, vlakbij het sas. De tuin, circa drie hectare groot, besloeg de helling achter het huis, omvatte ook paardenstallen, een siertempeltje, waterpartijen, een 'ermitage' en een ijskelder (23) – een configuratie die wijst op het bestaan van een landschappelijke tuin. Op de manuscriptkaart van De Wautier [zie p. 129] wordt dit goed, eveneens ommuurd, aangeduid onder de naam van de toenmalige eigenaar, een zekere De Beaufort. De in bedden verdeelde moestuin in de zuidwesthoek wordt duidelijk weergegeven, vage kronkelende lijntjes suggereren een aanleg "à l'anglaise" en het

1867-1877

1891-1892

◀ Het domein van Drie Fonteynen in 1867-1877 (DLG, 1867-ICM, 1882) en 1891-1892 (ICM, 1895); ten noorden van het sas bouwde Edmond Hanssens in 1878 een nieuw landgoed uit, het 'Château de l'Ecluse'

◀ 'Château de l'Ecluse', gebouwd door burgemeester Hanssens in 1876, op een oude ansichtkaart (collectie M. Stappers)

zodat de verkoop geen probleem was. Alleen de aantallen voor een landgoed van nauwelijks drie hectare wekken verbazing. De lijst van te koop gestelde planten omvat enkele oranjeplanten als olijf, laurier, granaatappel, oleander, sinaasappel en citroenboom, maar bestaat voor de rest uit een bont gezelschap van bomen en struiken, die in een traditionele formele tuin geen plaats zouden vinden. Het gaat soms om mediterrane soorten als Europese judasboom (*Cercis siliquastrum*), netelboom (*Celtis australis*), kurkeik (*Quercus suber*), Portugese laurierkers (*Prunus lusitanica*) en aardbeiboom (*Arbutus unedo*), maar overwegend om Amerikaanse en Oost-Aziatische soorten, bijvoorbeeld ginkgo (*Ginkgo biloba*), Amerikaanse amberboom (*Liquidambar styraciflua*), magnolia (*Magnolia tripetala*, *M. grandiflora*) en esdoornsoorten (*Acer rubrum*, *A. saccharum*, *A. negundo*), zwarte walnoot (*Juglans nigra*), Amerikaanse gleditsia (*Gleditsia triacanthos*), Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*), niet nader gespecificeerde *Catalpa*'s en rododendrons... Naalddhoutsoorten (*Pinus*, *Juniperus*, *Thuja orientalis*, *Cedrus libani*) nemen een meer bescheiden plaats in. Een bonte verzameling, letterlijk, want in het oog springend zijn de talrijke variëteiten met rood of bruin gekleurde of gepanacheerde bladeren, onder meer bontbladige cultivars van tamme kastanje (*Castanea sativa* 'Variegata') en Noorse esdoorn – mogelijk *Acer pseudoplatanus* 'Albovariegatum', maar die duikt volgens Krüssman (25) pas in 1822 op –, geel gevlekte klimop (*Hedera helix* 'Aureovariegata'), hulst met wit- of geelgerande bladeren

figuurtje tegen de westelijke muur aan stelt misschien een 'Chinees' tempeltje voor – een pagode-dakje met opgekrulde hoeken.

De indruk van Fontigny als een 'jardin anglais' wordt nog versterkt door de aankondiging van een openbare verkoop van sierbomen en -struiken in 1784 op het domein (24). Nény, die al in 1784 overleed, moet nauwelijks de tijd gehad hebben om zijn plantgoed te poten en wellicht stond nog een groot gedeelte in potten of manden,

(*Ilex aquifolium* 'Albomarginata' of 'Aureomarginata'), buxus met gevlamd blad (*Buxus sempervirens* 'Aureo-' of 'Argenteomarginata'). Zeven bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') kondigen de opmars aan die deze cultivar tijdens de eerste helft van de 19de eeuw dankzij de veralgemening van de landschappelijke stijl te beurt zal vallen. De plantencollectie van graaf de Nény omvatte ook echte zeldzaamheden zoals Cyprische aardbeiboom (*Arbutus andrachne*) en de wintergroene eik *Quercus x hispanica* 'Lucombeana'.

Schilderachtige tempeltjes en andere 'fabriekjes' vormen vaak de bovenbouw van meer prozaïsche installaties als ijs-, groente- of fruitkelders, zoals in Wespelaar. Misschien ook hier, want ongeveer op diezelfde plaats, niet ver van de verkaveling Lenterik en binnen het voormalige domein Fontigny, bevindt zich een met aarde overdekt gewelf, dat door iedereen beschouwd wordt als een ijskelder, maar dat gezien het cyclopische metselwerk van ruwe zandsteenblokken totaal atypisch is voor ijskelders. Achter dit parement van ruwe zandstenen zit echter glad baksteenmetselwerk verborgen; het is dus mogelijk dat het gaat om een ijskelder die later tot een pittoreske grot werd heraangetekend. Een duidelijk herkenbare ijskelder komt echter voor in de zuidrand van het domein Walckiers (momenteel bijna onder het viaduct van de Ring): gladde baksteen, sporen van een trechtervormig sas

▼
Het domein van Drie Fonteinen op de stafkaarten van (boven) 1930 en (onder) 1924 (ICM, 1936 en 1935)

▼
De entreepaviljoens aan de Koningsloosesteenweg
foto R. Deneef, 2002)

▲
Tussen siervazen en paardenkastanjes: de door Orban bedachte ceremoniële toegang tot Drie Fonteinen, evenwijdig met de huidige Beneluxlaan (foto R. Deneef, 2002)

met twee nissen, en een bewaar ruimte in de vorm van een ei (4,5 m horizontale diameter) op zijn dunne kant. Een derde ijskelder (momenteel dichtgemaakt) ligt verborgen in de noordoostelijke hoek van het domein Walckiers, tussen de brugkrocht en de verkaveling Lenterik. Op die plek beeldt De Wautier een heuveltje af, een afgeknotte kegel bekrond met een gebouwtje. Dit 'fabriekje', een tempeltje of een tempelruïne, misschien wel een tholos (een koepeltje op zuilen) zoals in Wespelaar, wordt expliciet (met vierkant grondplan) weergegeven op de kaart van 1837. Een gecanneleerde zuilstomp, het enige fragment dat bewaard bleef, staat momenteel aan de rand van de vijver.

De burgemeesters

Na de aftocht van Walckiers kwam het landgoed Drie Fonteinen in handen van Pierre-François Stevens, een 'nouveau riche' die zijn rijkdom te danken had aan malafide transacties met de Franse legers. Voor zover kan worden nagegaan heeft hij geen gronden of gebouwen toegevoegd. Hij verkocht het landgoed in 1810 aan Louis Wellens, vanaf 1817 baron *de Wellens van ten Meulenberg*, burgemeester van Brussel van 1821 tot in 1830, toen hij als orangist tot aftreden werd gedwongen. Zijn zoon werd in 1825 burgemeester van Vilvoorde, maar verdween van het toneel in eigenaardige omstandigheden. Mede door het faillissement van zijn zoon moest Stevens het domein en de inboedel openbaar verkopen. Voor Wellens was Drie Fonteinen een buitenverblijf. Hij kocht talrijke percelen bij; in 1837 was zijn bezit al opgelopen tot 38 hectare. In de jaren 1820 liet hij naast het kasteel een langgerekt gebouw (perceel nr. 348) optrekken, zijn 'cabinet d'histoire naturelle', waarin hij zijn collectie naturaliën (opgezette vogels, mineralen...) onderbracht. Later deed dit gebouw dienst als oranjerie; het werd afgebroken rond 1890 (26). Zoals blijkt uit de hogergenoemde kaart van 1837 [zie p. 132] bleef de door Walckiers bedachte lay-out onaangeroerd op één punt na: de oostelijke arm van de vijver is verdwenen, enkel die met de boogbrug bestaat nog. Er is dus geen eiland meer.

Advocaat Guillaume Van Volxem, kortstondig burgemeester van Brussel en in 1841-1842 ook minister van Justitie, was de volgende eigenaar (27). Ook hij bracht weinig veranderingen aan, zoals blijkt uit de stafkaarten van 1867 en 1877 [zie p. 133]. Bij zijn overlijden in 1868 erfde zijn tweede echtgenote het domein; zij liet in de moestuin achter het kasteel een serrecomplex bouwen

(28), maar voor de rest bleef alles bij het oude. In 1892 ging het goed over op hun dochter Jeanne-Félicité, die gehuwd was met Alfred Orban, neef van Hubert Frère-Orban (1812-1896), liberaal boegbeeld en tweemaal eerste minister. Dit was het startpunt van een reeks ingrijpende veranderingen, waarbij ook andere eigendommen werden betrokken, in de eerste plaats het château de l'Ecluse.

Château de l'Ecluse

In 1876 liet Edmond Hanssens, de toenmalige burgemeester van Vilvoorde, een buitenverblijf bouwen op de hoogte ten noorden van het sas (29). Deze villa – een statig, witgepleisterd, eclectisch gebouw met een hoog mansardedak en oëils de boeuf – noemde hij 'Château de l'Ecluse' [zie foto p. 133]. Ze stond aan de westrand, op het hoogste punt van het eigendom. Het kluwen van lussen van het landschappelijke park dat zich op de helling tussen de villa en de steenweg uitstreckte, circa 5,2 hectare, verschijnt op de stafkaart van

▲
Het waterbekken op het snijpunt van de twee assen van de Franse tuin en het koetshuis in de verte (collectie M. Stappers)

▼
De monumentale, arduinen rondboogpoort met driehoekig fronton geeft toegang tot een gekasseide binnenplaats van het neoclassicistische koetshuis met bijbehorende paardenstallen (foto R. Deneef, 2002)

▲ De nis met het Heraclesbeeld, het koetshuis op de achtergrond (foto R. Deneef, 2008)

▲ De 'Franse' parterre tussen het kasteel en de oranjerie op een in 1908 afgestempelde ansichtkaart (collectie M. Stappers)

▲ De 'Franse' parterre na de recente opknappbeurt (foto R. Deneef, 2008)

▲ Het kasteel van Drie Fonteinen, in 1944 vernield door een bombardement, op een in 1922 afgestempelde ansichtkaart (collectie M. Stappers)

1891 [zie p. 133] en staat in schril contrast met de veeleer sobere, radiale structuur van de 'jardin anglais' van Walckiers die op dezelfde kaart nog vrijwel ongeschonden wordt afgebeeld. De aanleg bij de villa van Hanssens is representatief voor de 19de-eeuwse landschappelijke stijl in zijn laatste, verstarde fase: brede grintpaden die weidse lussen beschrijven, scherp afgelijnde gazons in ovalen of ellipsen. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog zal Louis Van der Swaelmen jr. heftig uitvaren tegen dit soort van ontwerpen, "het bij uitstek karakteristieke type van den leelijken vermicelli-stijl", "den faillieten boedel van den Romantischen Tuin" (30). Als afschuwwekkend voorbeeld toont hij de Vossemvijver in het Park van Tervuren, aangelegd door Eduard Keilig.

De huidige vijver (met eilandje) in de laagte aan de oostrand van het gemeentelijke domein, nabij de 'Parktennisclub', maakte deel uit van het park van Hanssens. In dit park werd ook een openbare weg, de Surweg, opgenomen. Dergelijke privatisering is geen alleenstaand geval, veeleer een bescheiden voorbeeld van 'zelfbediening' in vergelijking met wat zich tezelfdertijd onder meer in Huizingen afspeelde. Daar werd voor de aanleg van een privépark niet alleen een openbare weg ingelijfd maar zelfs een heel gehucht afgebroken (31).

De eenmaking

Alfred Orban slaagde erin om 'Fontigny', het 'Château de l'Ecluse' en het goed van Walckiers

◀ Eén van de gietijzeren, allegorische beelden in de Franse parterre, afkomstig uit de *Fonderies d'Art du Val d'Osne* te Parijs, een rond 1900 befaamde fabrikant van artistiek straat- en parkmeubilair (foto R. Deneef, 2008)

tot één groot eigendom te verenigen en zijn Vilvoordse eigendommen tot meer dan 200 hectare uit te breiden (32). Bijna de gehele ruimte tussen de vaart, de Blaesenbergweg-Koningslosesteenweg en de Antoon Van Osslaan (te Nederoverheembeek) werd tot één landschappelijk gestructureerde entiteit van circa 90 hectare samengesmolten. Op de stafkaarten van na de Eerste Wereldoorlog (1930 voor het noordelijke gedeelte, 1924 voor het zuiden) wordt dit in beeld gebracht [zie p. 134]. Het sobere, classicistische kasteel van Walckiers vormt min of meer het centrum van een complex systeem van lussen, waarin ook de 'vermicelli' van het Château de l'Ecluse wordt opgenomen, zij het in vereenvoudigde vorm. In een beboste laagte bij de steenweg Brussel-Mechelen, meer dan een halve kilometer van het kasteel op het grondgebied Nederoverheembeek, werd een nieuwe toegang aangelegd, vermoedelijk de meest gebruikte, want het is de kortste weg naar Brussel. De oprijlaan (op de stafkaart gedeeltelijk in het rood aangeduid) vertakte onmiddellijk in twee armen die in weidse bochten op de kasteelsite toeliepen. Een tweede toegang verscheen in het noordwesten van het domein, aan de Koningslosesteenweg. De geblokte hekpijlers en de neoclassicistische paviljoenen langs weerszijden van de ingang bleven bewaard (de paviljoenen weliswaar met ingestort dak), het hek is verdwenen [zie foto p. 134]. Landschappelijk gezien was deze oprit, die langs de rand van een open vallei doorheen de beboste westrand van het domein omhoog slingert, de meest boeiende.

De 'voie triomphale', de ceremoniële toegang, werd aangelegd vanuit het westen. De ruimte tussen het kasteel en de holle Blaesenbergweg werd bebost, maar in een kaarsrechte, 40 m brede doorsteek werd een dubbele oprijlaan aangelegd. De rijbanen werden gescheiden door een brede strook gazon, met kunststeen afgeboord. Langs de rijbanen stonden borstbeelden op pijlers (Romeins geklede figuren), waarvan er nog drie in de opslagruimten van de gemeentelijke plantsoendienst worden bewaard. Het spiegelboogvormige uiteinde van dit gazon is langs de kant van het kasteel nog zichtbaar. Om deze doorsteek aan te leggen werden nivelleringswerken verricht en met de weggeschraapte grond werden langs weerszijden over de gehele lengte evenwijdige wallen opgeworpen die elk met een rij bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') werden beplant – momenteel bomen met stamomtrekken tot 380 cm. De rijbanen verenigden zich bij de holle, openbare Blaesenbergweg tot één rijweg, die via een platte brug met bakstenen bruggenhoofden *linea recta* doorheen de akkers verder koerste, evenwijdig met de huidige Beneluxlaan, en na 1 km aanknoopt bij de Koningslosesteenweg, vlakbij het gehucht Koningslo. Ook dit gedeelte werd van decor voorzien: monumentale siervazen en twee rijen witte paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*) in het verlengde van de beukenrijen in het domein [zie foto p. 134]. Bij de brug werden twee entreepaviljoentjes opgesteld, vermoedelijk van hetzelfde model als de vernoemde. Deze indrukwekkende doorsteek, tezeldertijd oprijlaan en zichtas, bleef bewaard tot

▲ Het door Alfred Orban in neotraditionele stijl gebouwde neerhof en jacht-paviljoen (foto R. Deneef, 2002)

aan het VTM-complex, over een afstand van circa 800 m, maar de paviljoens zijn verdwenen.

In het stadsarchief van Brussel (33) bevindt zich een brief van Alfred Orban gedateerd 6 november 1895 en gericht aan de burgemeester van Brussel, waarin de aanstelling wordt aanbevolen van Eduard Keiligs zoon als 'inspecteur des plantations' in opvolging van zijn overleden vader. Dit laat vermoeden dat Keilig van 1892 tot aan zijn dood in 1895 voor Orban in Drie Fonteinen heeft gewerkt en dat het bovenvermelde complexe systeem van lussen, dat het oorspronkelijke Drie Fonteinen, 'Fontigny' en het 'Château de l'Ecluse' tot één geheel verbindt, door hem is ontworpen. Het is ook mogelijk dat Keilig al voor Van Volxem werkte, of dat zelfs de 'vermicelli' rond het 'Château de l'Ecluse' van zijn hand is.

▼ Beelden, vazen, balustrades en inlegplanten – ingrediënten van de 'Franse tuin', op een in 1912 afgestempelde ansichtkaart (collectie M. Stappers)

De Franse tuin

Deze zichtas-oprijlaan vormt de ruggengraat van een 'Franse' tuin, die qua oppervlakte enkel zijn meerdere heeft in Tervuren. De Franse tuin bij het Koloniënpaleis van Tervuren werd ongeveer in dezelfde periode aangelegd naar ontwerp van de Fransman Elie Lainé, die misschien ook in Vilvoorde heeft gewerkt. De door Orban geëngageerde ontwerper liet zich ongetwijfeld inspireren door de revival van de regelmatig-geometrische, op klassieke Franse voorbeelden (Vaux-le-Vicomte, Versailles...) geïnspireerde tuinstijl aan het einde van de 19de eeuw. Publicaties zoals de 'Traité général de la composition des parcs et jardins', 1879, van Edouard André en het werk van de Franse tuinarchitecten vader (Henri) en zoon (Achille) Duchêne, speelden daarbij een belangrijke rol. De 'style Duchêne' (34) kende talrijke navolgers.

Halverwege tussen de brug en het kasteel en ten noorden van de vista-oprijlaan werd een met beelden afgezoomde rotonde aangelegd, met op- en afrit naar het meest imposante gebouw van het domein: het neoclassicistische koetshuis met bijbehorende paardenstallen en verblijven voor het dienstpersoneel (35). Het gebouw – baksteenmetselwerk geritmeerd door geblokte lisenen van witte natuursteen – heeft een U-vormige plattegrond. Een monumentale, arduinen rondboogpoort met een door Dorische driekwartzuilen gestut driehoekig fronton geeft toegang tot een gekasseide binnenplaats, omgeven met drie vleugels van één hoge bouwlaag met een verdieping onder de leien mansardedaken, waarin zich de verblijven voor het personeel bevonden. Alleen de middelste travee van de westelijke vleugel heeft een verdieping meer en vormt een torenachtig volume, dat het eindpunt vormt van één van de assen en dat de grote parterretuin domineert, die hierna besproken wordt. De buitengevels werden vrij eenvoudig gehouden met overwegend rechthoekige vensters en aflijnende houten kroonlijsten. De meer uitgewerkte binnengevels zijn opgevat als een pseudo-rondboogarcade met rechthoekige deuren en vensters in neoclassicistische entablementomlijstingen, bekroond met een oculus met guirlande en rondbogige waterlijst met voluutvormige sluitsteen. De binnenplaats wordt langs de oostzijde (de tuinkant) afgesloten door een gebogen muurpartij – vanuit de parterretuin gezien een nis of exedra bedoeld als achtergrond (momenteel achter een taxushaag verborgen) voor een beeld van de worstelende Herakles.

Het gros van de Franse tuin bevindt zich tussen de plaats waar zich het kasteel van Walckiers bevond

– het werd in 1944 bij een bombardement vernield – en de neoclassicistische oranjerie, vandaag brasserie, volgens sommigen nog uit de tijd van Walckiers, maar op een gevelsteen komt de vermelding “*Alfred Orban-Van Volxem 18 Août 1894*” voor. Uit de kadastrale mutatieschetsen blijkt dat het gebouw werd opgetrokken op de funderingen van een in 1879 geregistreerde serre (36). Het gaat om een typische oranjerie, een eenvoudig bepleisterd en geschilderd gebouw van zeven travéeën en één bouwlaag onder gecombineerde en afgeknotte leien schilddaken, met een op het zuiden gerichte rondboogarcade met geprofileerde archivoltten. Het hoofdvolume wordt geflankeerd door aanbouwsels voorzien van een serliana met Ionische zuiltjes.

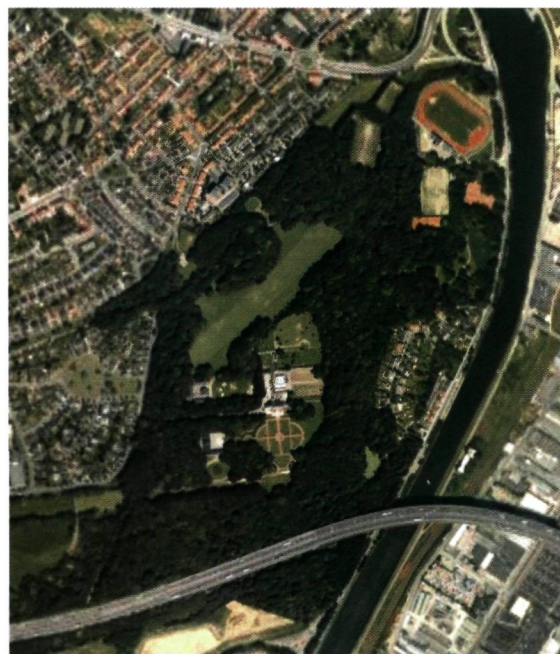
De Franse parterretuin bestaat uit een rechthoek met een padenkruis en, op drie zijden, halfronde uitstulpingen. Een noord-zuidgerichte as verbond de middentravee van het kasteel met die van de oranjerie. De tweede as, loodrecht op de eerste, vertrekt van het Heraklesbeeld bij het koetshuis, daalt via twee trappenpartijen en twee kleine rotondes af naar de parterretuin en eindigt bij de keermuur met balustrade aan de oostrand ervan. Een rond, stenen waterbekken vormt het kruispunt van de twee assen. Balustrades, siervazen en beelden waren en zijn nog beeldbepalend. De grasparterres (rechthoeken met uitgespaarde zwikken) waren gestoffeerd met beelden, siervazen, in vorm gesnoeide taxus en buxus en – in de zomer – oranjerieplanten zoals in halve bol gesnoeide laurierboompjes. Het broderiewerk was herleid tot enkele eenvoudige figuren, bijvoorbeeld het klaverblad op de voorgrond van een van de oude ansichtkaarten. De patronen werden gevormd door grindstroken en linten (plate-bandes) van inlegplanten, onder meer begonia's. De Franse tuin werd geïrrigeerd via een ondergronds net van buizen (37).

De oorspronkelijke ambiance wordt door het huidige beheer in stand gehouden, zij het minder uitbundig dan wat foto's uit de tijd van Orban tonen. In de vier hoeken van de parterretuin staan gietijzeren, allegorische beelden met het inschrift “*Fonderies d'Art du Val d'Osne / 58 Bd Voltaire Paris*”, een in die tijd bekende fabrikant van min of meer artistiek straat- en parkmeubilair, onder meer straatlantaarns (38). In de grasperken staan twee stenen beelden, een mannenfiguur met helm en zonnescild (Apollo) en een vrouwenfiguur met de hoorn des overvloeds (Fortuna), beide met signatuur “*L.B. Nys 1720*”. De balustrades werden in 1996 nagenoeg volledig vernieuwd in kunststeen.

Het huidige neerhof in neotraditionele stijl (met onder meer kruiskozijsen en rondboogdeurtjes) vervangt de in 1894 afgebroken dienstgebouwen uit de tijd van Walckiers (39). Het bestaat uit meerdere constructies die U-vormig werden opgesteld rond een gekasseide binnenplaats met een oude waterpomp, een schandpaal (vermoedelijk afkomstig uit Zaventem) en een centraal gelegen jachtpaviljoen. Deze gebouwen worden thans gebruikt door de dienst groenvoorziening van de stad Vilvoorde. Rond 1900 werd het domein uitgerust met een autonome waterleiding. Ten westen van het koetshuis staat een watertoren met het jaartal 1903 in de sluitsteen van de rondboogdeur. De metalen vergaarbak van waaruit het water via ingenieuze ondergrondse leidingen verdeeld werd over de verschillende delen van het domein is verdwenen. Orban nam ook het kasteel onder handen, maar die verbouwing veranderde weinig aan het uitzicht (40). De ruimte achter de oranjerie (perceel nr. 335a) vormde het nutsgedeelte van het landgoed, met serres, remises, boomgaard en een grotendeels ommuurde moestuin. Deze ruimte sloot aan bij het neerhof en besloeg bijna acht hectare. De bakstenen tuinmuur bleef gedeeltelijk bewaard.

Campion en Sint-Lendrik

Van 1893 tot 1909 was Orban ook eigenaar van het door Hanssens aangelegde domein, het ‘Château de l'Ecluse’. De twee parken vloeiden in elkaar over, ze vormden één padennetwerk. Het is niet

◀ Het domein Drie Fonteinendomein, omringd door woonwijken en industrie, letterlijk in de schaduw van het Ringviaduct (Google Earth, 2005)

▲ De 'Franse' parterre en het viaduct (foto R. Deneef, 2005)

duidelijk welke functie het Château de l'Ecluse in dit geheel vervulde; mogelijk werd het verhuurd. In 1909 werd het aangekocht door Daniël Campion (41), advocaat, gemeenteraadslid en industrieel, eigenaar van *Chemins de Fer Industriels*, één van de laatste privéspoorlijnen in België. Hij verrijkte het landgoed, bijna zes hectare groot, met een uit Diegem overgebrachte schandpaal en met de barokke Sint-Lendrikkapel. Deze in 1667 gebouwde kapel stond oorspronkelijk bij de Lendriksborre, op de grens met Nederoverheembeek. Campion liet ze in 1930-1934 steen voor steen afbreken en op haar huidige plaats aan de noordrand van het domein heropbouwen. De villa zelf werd rond 1960 afgebroken. Enkele puinfragmenten en een in een grote boog opgestelde rij haagbeuken (*Carpinus betulus*) markeren de plek waar ze gestaan heeft.

Gemeentelijk park

In 1928, na het overlijden van Alfred Orban, werd het domein Drie Fonteinen verkocht aan een zekere Perena, een Spaanse avonturier, die het doorverkocht aan de 'Société immobilière du Marly'. Deze maatschappij onderhandelde in de jaren 1950 met de stad Brussel, die het wilde kopen om er de begraafplaats van Brussel in onder te brengen. Dit kon gelukkig worden vermeden. Het kasteel van Orban werd in 1944 platgebombardeerd en de Engelse bevrijders brachten in de Franse tuin grote vernielingen aan. In 1956 kon de Stad Vilvoorde zowel het eigendom van Campion als het voormalige domein van Orban aankopen. De noordoostelijke hoek van dit gebied werd voorbestemd voor sportinfrastructuur: een stadion, voetbalpleinen en tennisvelden. Ongeveer de helft van wat ooit het

landgoed van graaf de Nény was, werd rond 1975 verkaveld, het huidige Lenterik. Voor de rest bleef het domein grotendeels onaangeroerd.

Alphonse Wauters, stadsarchivaris van Brussel en historicus, deed in 1855 ook een poging om de beplantingen in het door Walckiers aangelegde park te beschrijven – een beetje bevlogen: “*planté d'arbres exotiques de la plus grande beauté*” (42). De enige bomen die nog uit de vroege 19de of misschien de late 18de eeuw zouden kunnen stammen, zijn drie platanen (*Platanus x hispanica*) met stamomtrekken tot meer dan 6 m [zie foto's op p. 12 en 132]. Het grootste gedeelte van de sierbeplantingen, onder meer de vermelde rijen van bruine beuken langs de grote doorsteek, dateert uit de periode van Urban. Uitzonderlijk is het voorkomen van enkele oude steeliepen (*Ulmus laevis*), die de opeenvolgende golven van iepenziekte hebben overleefd, en oudere exemplaren van zeldzame boomsoorten als eenbladige es (*Fraxinus excelsior* ‘*Diversifolia*’), Japanse lijsterbes (*Sorbus japonica*), elsbes (*Sorbus torminalis*) en Chinese toom (*Toona sinensis*).

Besluit

Het gemeentelijke domein Drie Fonteynen te Vilvoorde is ontstaan uit de vereniging van drie verschillende landgoederen. Het oudste van de drie, dat nog steeds de kern vormt van het domein, werd gecreëerd rond 1780 en behoort tot de eerste generatie Engelse parken op het Europese continent. Behalve het kasteel, dat in 1944 werd vernietigd, en ondanks de vermindering naar aanleiding van de bouw in 1975 van het viaduct, deel van de Grote Ring rond Brussel, zijn de belangrijkste ingrediënten van deze vroege landschappelijke tuin nog aanwezig: de vijver en vooral de monumentale bruggrot, één van de opmerkelijkste tuinfoelies van België. De rustieke boogbrug, zichtbaar op een litho uit 1823, is verdwenen, maar de bakstenen bruggenhoofden bleven bewaard. De uitbreiding van het landschappelijke park aan het einde van de 19de eeuw en, gelijktijdig, de aanleg van een grote, strak geometrische, Franse tuin, waardoor het kasteel als het ware werd ingelijst, zijn tekenend voor de gemengde stijl die de aanleg of heraanleg van grote landgoederen in die periode bepaalde. Een bezoek aan Drie Fonteynen is een must voor al wie geïnteresseerd is in de geschiedenis van de tuinkunst... ondanks het kabaal van het voorbijrazende verkeer op het viaduct en het gekrijs van de halsbandparkieten. De renovatie van de Franse tuin in 2006-2007 zal hopelijk de aanzet zijn tot een meer globale benadering en restauratie.

Merkwaardige bomen

(opname 18 juni 2002)

8. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) **343**
9. westerse levensboom (*Thuja occidentalis*), tweestammig, **180(80)** en **157(80)**
31. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **568**, bultige stam
32. bruine beuk (*Fagus sylvatica* ‘*Atropunicea*’) **512**
43. hangende zilverlinde (*Tilia petiolaris*) **494**
44. Oostenrijkse den (*Pinus nigra* subsp. *nigra*) **256**
46. Kaukasische vleugelnoot (*Pterocarya fraxinifolia*) **337**
56. Noorse esdoorn (*Acer platanoides*) **363**
57. canadapopulier (*Populus x canadensis*) **403**
76. steeliep (*Ulmus laevis*) **260**
100. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **544**, bultige stam
106. moseik (*Quercus cerris*) **271**
122. eenbladige es (*Fraxinus excelsior* ‘*Diversifolia*’) **277**
131. Japanse lijsterbes (*Sorbus japonica*) **184**
157. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **629**, uitzonderlijk dikke stamvoet
176. elsbes (*Sorbus torminalis*) **159**
208. Chinese toom (*Toona sinensis*) **141**
212. Chinese toom (*Toona sinensis*) **159**

NOTEN

- (1) Op de Ferrariskaart (1771-1775) wordt dit buitengoed op de grens met Evere, naast het ‘Mon Plaisir’ van Roose, echter weergegeven met een strak geometrische tuin. De tuinen in de Zennevallei ten noorden van Brussel en de oudste Engelse tuinen worden ook besproken in NEUTS M., *Van geometrische strakheid naar natuurlijke expressie: de 18de-eeuwse tuinkultuur in de Zuidelijke Nederlanden meer speciaal in Midden-Brabant* (licentiaats-thesis), K.U. Leuven, Wijsbegeerte en Letteren, departement Geschiedenis, 1980.
- (2) DENEFF R., JANSSENS H., WIJNANT J. & SCHROEVEN C., De abdijtuinen van Averbode – historische continuïteit en landschappelijke franje. *Monumenten & Landschappen* 22(6), 2003, p. 37-47.
- (3) DUQUENNE X., *Het park van Wespelaar. De Engelse tuin in België in de 18de eeuw*, Brussel, 2001, p.31-42.
- (4) Gereproduceerd in WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, VIb (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 7.
- (5) Afgebeeld op een figuratieve kaart van de *T'biende van t' Hooght velt* in het kaartboek van de abdij van Ter Kameren (Brussel, Algemeen Rijksarchief, Kaarten & Plattegronden, Inventaris in handschrift, nr. 8676, II/18), gereproduceerd in LAURENT R., *De goederen van de Abdij van Ter Kameren in Brabant. Kaartboek*

- 1716-1720, Brussel, Gemeentekrediet, 1996, p. 102.
- (6) Opsomming van de opeenvolgende aankopen in: NAUWELAERS J., *Histoire de la ville de Vilvorde* (I), Paris-Bruxelles-Courtrai, Jos. Vermaut, 1941, p. 254-256.
- (7) Over Romberg zie CLAESSENS S., *Frederik Romberg (1729-1819). Een biografische en bedrijfshistorische studie, met nadruk op de katoenmanufactuur te Brussel in de tweede helft van de achttiende eeuw*, Universiteit Gent, licentiaatsthesis, 1996. Over de Vonckistische sympathieën en de betrokkenheid van de familie in de *Banque de Nettine* en de slavenhandel, zie de nota van S. TASSIER over zijn neef Edouard-D.-S.-J. de Walckiers, alias 'Edouard le Magnifique' in: *Biographie nationale* (XXVII), Bruxelles, E. Bruylant, 1938, p. 38-42.
- (8) DUQUENNE X., *op. cit.*, p. 6.
- (9) CASTEELS R., *800 jaar domein de Spoelberch te Wespelaar*, Haacht, HAGOK, 1997, p. 178-180.
- (10) DE LIGNE Ch.-J., *Coup d'oeil sur Beloeil et sur une grande partie des jardins de l'Europe et une grande partie des jardins de l'Europe* (uitgave 1786, heruitgegeven met inleiding door E. de Ganay (Collection des chefs-d'oeuvre méconnus n° 24), Paris, Bossard, 1922, p. 151-152. DE POEDERLÉ E.J., *Manuel de l'arboriste et du forestier belgiques* (deel II), Brussel, 1788.
- (11) OUDIETTE Ch., *Description géographique et topographique du département de la Dyle en forme de dictionnaire*, Bruxelles, Armand Gaborria, an VII, p. 172.
- (12) DE WAUTIER G., *Remarques curieuses et peu connues sur la ville de Bruxelles et sur ses environs*, Bruxelles, imprimerie André Leduc, 1810, p. 69.
- (13) Daarvoor pleit de aanduiding "à Mr Stevens", want Pierre-François Stevens verkocht het landgoed in 1810 aan Louis Wellens.
- (14) Althans volgens NAUWELAERS J., *op. cit.*, p. 556.
- (15) VAN DEN BOSSCHE H., Het Boekenbergpark te Deurne. *Monumenten & Landschappen* 1(6), 1981, p. 10-19. SLEMBROUCK J. e.a., Het Boekenbergpark in Deurne (Antwerpen). *Monumenten & Landschappen* 7(1), 1988, p. 12-25.
- (16) DUQUENNE X., *op. cit.*, p. 92-99.
- (17) BURKE E., *A philosophical inquiry into the origin of our ideas of the Sublime and Beautiful*, 1757, heruitgave: London, Routledge & Kegan, 1967.
- (18) Zie bv. BLAIKIE Th., *Sur les terres d'un jardinier. Journal de voyages, 1775-1792* (trad. J. Barrier), Besançon, Éditions de l'Imprimeur, 1997.
- (19) Oudste kadastrale legger 212 Vilvoorde, art. 647 nrs. 18-31.
- (20) Opgesteld naar aanleiding van de verkoop van Drie Fonteynen door Wellens aan Van Volxem (Rijksarchief Anderlecht).
- (21) BERNARD B., *Patrice-François de Nény (1716-1784)*. Portrait d'un homme d'État, in: *Études sur le XVIIIe siècle* (XXI), Éditions de l'Université de Bruxelles, 1993.
- (22) NAUWELAERS J., *op. cit.*, p. 557 en WAUTERS A., *op. cit.*, p. 260 vereenzelvigen Fontigny ten onrechte met het landgoed van Walckiers.
- (23) NAUWELAERS J., *op. cit.*, p. 559.
- (24) Archief van de Stad Brussel, archives diverses nr. 69: "de quelques arbustes et arbres de décoration qu'on vendra publiquement à la campagne de feu le comte de Nény à Trois Fontaines" [X.D., Vente Nény 1784 – Laeken].
- (25) KRÜSSMANN G., *Handbuch der Laubgehölze* (I), Berlin/Hamburg, Paul Parey, 1976, p. 99.
- (26) Kadastrale opmetingsschets Vilvoorde 1894 nr. 11.
- (27) Oudste kadastrale legger 212 Vilvoorde, art. 864.
- (28) Oudste kadastrale legger 212 Vilvoorde, art. 2250. Kadastrale opmetingsschets Vilvoorde 1879 nr. 16.
- (29) Kadastrale opmetingsschets Vilvoorde 1878 nr. 6.
- (30) VAN DER SWAELMEN L., Twee voordrachten over moderne tuinkunst. Nieuwe vooruitzichten en toekomstige richting. IIde deel: De fouten van den tegenwoordigen openbare tuin. *Architectura* 24, 1916, p. 16.
- (31) DENEFF R. & WIJNANT J., Beersel (Huizingen): Kasteeldomein van Huizingen – provinciaal domein. *Monumenten & Landschappen* 22(4) 2003, p. 12-17.
- (32) Oudste kadastrale legger 212 Vilvoorde (op naam van Alfred Abdallah Orban), art. 2851, totaal van 1906, na nr. 521.
- (33) "Mon cher Bourgmestre, Je me permets de vous recommander chaudement Mr. Keilig fils, qui sollicite la place d'adjoint surnuméraire au service des plantations de la ville de Bruxelles. Son père étant un grand travailleur et un homme d'une honnêteté scrupuleuse; le fils s'est occupé de mes travaux à la campagne sous les ordres de son père. Je vous remercie d'avance de ce qu'il vous serait possible de faire pour ce jeune homme dévoué." (Stadsarchief Brussel, Personeel, dossier Edmond Louis Keilig).
- (34) ANDRÉ E., *L'art des jardins. Traité général de la composition des parcs et jardins*, Paris, G. Masson, 1879; DUCHÊNE M. e.a., *Architectes-paysagistes 1841-1947. Le style Duchêne*, Editions du Labyrinthe. Zie ook JELICOE G. e.a., *The Oxford companion to gardens*, Oxford, New-York, Oxford University Press, 1986, p. 204-205.
- (35) Kadastrale opmetingsschets Vilvoorde 1896 nr. 10.
- (36) Kadastrale opmetingsschetsen Vilvoorde 1879 nr. 2 en 1894 nr. 11.
- (37) Cf. getuigenis van Roger Desmet in VANWEDDINGEN R., *Domein Drie Fonteynen* (eindejaarswerk), Vilvoorde, Erasmushogeschool-HORTECO, 1995-1996, p. 23.
- (38) LANDAU B., La fabrication des rues de Paris au XIXe siècle, un territoire d'innovation technique et politique, in: *Les Annales de la Recherche urbaine* (http://driout.club.fr/Le_Service_de_Paris.html).
- (39) Kadastrale opmetingsschetsen Vilvoorde 1894 nr. 11 en 1895 nr. 11.
- (40) Oudste kadastrale legger 212 Vilvoorde, art. 2851 nrs. 210 en 418.
- (41) Oudste en oude kadastrale leggers 212 en 212A Vilvoorde, art. 3842.
- (42) WAUTERS A., *op. cit.*, p. 260.

Roger Deneef & Hilde Kennes

VILVOORDE (VILVOORDE-HOUTEM): LINDENHOF

OTTO DE MENTOCKDREEF 1, 1800 VILVOORDE
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

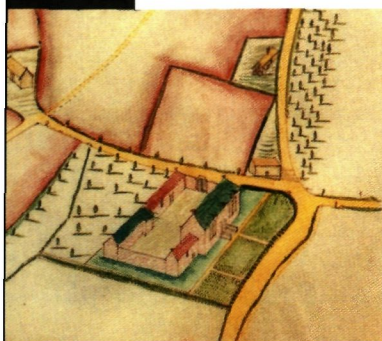
►
Het 'kasteel van Otto', heropgebouwd na de brand van 1914 (foto H. Kennes, 2003)

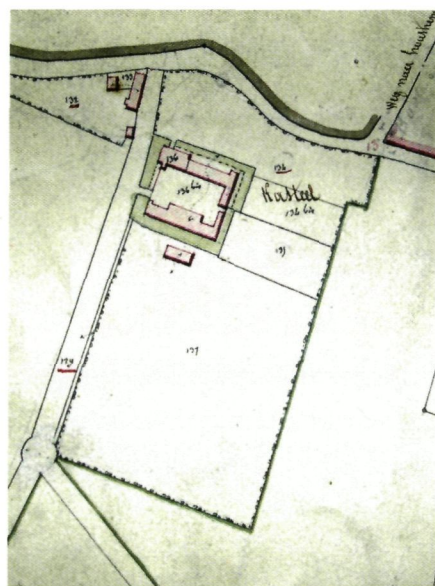
Rond 1720 een gesloten, met een ringgracht omgeven hoevecomplex met een 'huis van plaisantie', een moestuin en een boomgaard, later ook met een lusttuin van 36 are en een als oprit bedoelde, 1 km lange dreef; huis in 1914 verwoest, vervolgens heropgebouwd en recentelijk ingrijpend gerestaureerd; recente uitbreiding van bijna 2 hectare met landschappelijke aanleg.

Over de geschiedenis van het Lindenhof (ook kasteel van Otto genoemd) aan de zuidrand van het gehucht Houtem, is weinig geweten (1). De naam is van recente datum; op de Ferrariskaart (1771-

1775) wordt het aangeduid als 'Cense Ter Schrick'. Het wordt in het kaartboek van de abdij van Ter Kameren (1716-1720) (2) afgebeeld als een gesloten, met een ringgracht omgeven complex. Het hoofdgebouw bevindt zich in de noordoostelijke hoek van het eilandje, parallel aan de huidige Damstraat. Een brug over de ringgracht geeft uit op de voordeur van het hoofdgebouw, dat trouwens maar één bouwlaag en drie traveeën telt. De aanbouwen zuiden van het hoofdgebouw en de evenwijdige vleugel aan de overzijde van de binnenplaats lijken op de figuratieve kaart niet veel meer dan half zo hoog te zijn als het hoofdgebouw. De twee vleugels zijn door muren met elkaar verbonden. De ruimte tussen de Damstraat en de ringgracht is een in drie bedden verdeelde moestuin, het beboomde perceel aan de andere kant is een boomgaard.

▲ Het Lindenhof te Houtem in het kaartboek van de abdij van Ter Kameren, 1719

▲ Het Lindenhof als 'kasteel' en, links daarvan, de 'dreef van vermaak' op de Primitieve kadastrale kaart (noorden links) opgemaakt door J. Marchand, zonder datum, waarschijnlijk 1813 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

Deze terreinindeling vinden we nagenoeg ongewijzigd terug op de Primitieve kadastrale kaart, opgemaakt door J. Marchand in 1813. De voortuin (perceel nr. 134), die honderd jaar eerder als een moestuin wordt afgebeeld, blijkt volgens de kadastrale legger (3) een "hof van vermaak" van 36 are te zijn. De moestuin is een perceeltje (nr. 134bis) van 16 are ten zuiden van het Hof. Een boomgaard van 1 hectare 28 are (perceel nr. 137) strekt zich zoals in 1720 uit ten westen van het hof. Het gebouwencomplex wordt in een "huis" (nr. 136) en een "pachthof" (nr. 136bis) opgesplitst. De landmeter van het kadaster moet behoorlijk geïmponeerd zijn geweest door het hoofdgebouw, want het wordt op de kaart (niet in de legger) met de term 'kasteel' vereerd. De toenmalige eigenaar, Jean de Moor de Mentock, die het als buitengoed gebruikte, bezat ook enkele huisjes met bijbehorende hovingen (percelen nrs. 130-133) aan de overzijde van de "wandeldreef" (nr. 129), samen met 26 hectare omliggende landbouwgrond. Deze 'wandeldreef' – de huidige Otto de Mentockdreef – werd vermoedelijk rond 1800 aangelegd en was wellicht niet uitsluitend voor passieve recreatie bedoeld, maar ook als ceremoniële toegang tot de Moors buitengoed. Oorspronkelijk ongeveer 12 m breed loopt hij lijnrecht over een afstand van 1 km tot aan de steenweg Brussel-Mechelen (sinds 1835 onderbroken door de spoorweg Brussel-Mechelen). Op circa 200 m van het landhuis splitst een even brede zijtak zich af, die na 300 m doodloopt in de beemden. Deze raadselachtige vertak-

king, op de Primitieve kadastrale kaart weergegeven als een 18 m brede rotonde, duidt misschien op een ruimer project, dat om een of andere reden niet werd gerealiseerd.

De ringgracht werd in de jaren 1870, onder het eigenaarschap van Daniel Otto de Mentock, grotendeels gedempt en aan de Damstraat werd het nog bestaande koetshuis annex paardenstal opgetrokken. Vlak voor de Eerste Wereldoorlog werd ten zuiden van het landgoed een perceel bouwland aangesproken voor de bouw van drie serres. Bij het begin van de oorlog werd het complex door de Duitsers platgebrand, op het koetshuis na (4). Het huidige, grotendeels ommuurde complex is het resultaat van de heropbouw en een recente, ingrijpende restauratie (5), waarbij het oude uitzicht van het hoofdgebouw werd gerespecteerd, maar de bijgebouwen grondig werden gewijzigd. De toegang aan de Otto de Mentockdreef (de Primitieve 'wandeldreef') geeft via een zandstenen brug uit op een grotendeels gekasseide binnenplaats. Het door een grintpad en haagbeukhagen omringde gazon in de voortuin herinnert aan de Primitieve lusttuin. Aan de achterste vleugel herinnert alleen nog een fragment in de vorm van een schuur. Buiten enkele paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*) langs de Damstraat zijn er geen oude bomen aanwezig. De onverharde Otto de Mentockdreef wordt momenteel afgezoomd door canadapopulieren (*Populus x canadensis*), halverwege onderbroken door laagvertakte zomereiken (*Quercus robur*). De huidige eigenaars lieten op het vroegere akkerperceel van bijna 2 hectare ten westen van het hof een tuin in landschappelijke stijl aanleggen.

NOTEN

- (1) Het Lindenhof wordt niet besproken in VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (XI), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1972, maar bij het onderschrift van een afbeelding (na p. 64) wordt het zonder verdere uitleg omschreven als "het oude hof van Houtem".
- (2) Gereproduceerd in LAURENT R., *De goederen van de Abdij van Ter Kameren in Brabant. Kaartboek 1716-1720*, Brussel, Gemeentekrediet, 1996, p. 108.
- (3) Oudste kadastrale legger 212 Vilvoorde, art 124 nrs. 22-32.
- (4) Kadastrale opmetingsschetsen Vilvoorde 1879 nr. 118, 1923 nr. 43 en 1914 nr. 85. Oudste kadastrale legger 212 Vilvoorde, art 1396 nrs. 10, 18, 34, 35, 72, 75 en – wat betreft de verwoesting – 76 en 77.
- (5) Beschrijving in KENNES H. & STEYAERT R., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Vilvoorde, deelgemeente Peutie*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 244-245.

Roger Deneef
& Jo Wijnant

WEZEMBEEK-OPPEM: KASTEEL VAN WEZEMBEEK – DE BURBURE

SINT-PIETERSPLEIN 2, 1970 WEZEMBEEK-OPPEM
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

► Het kasteel van Wezembeek vanuit het noorden, na de restauratie van 1902 (collectie Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

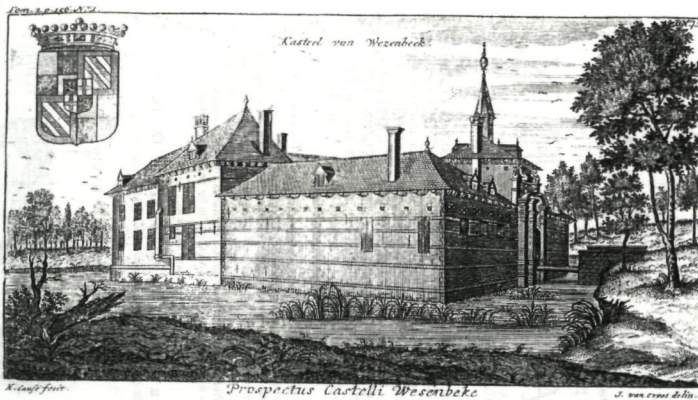

Domain, circa 20 hectare, met ommuurde moestuin en vrij goed bewaard vroeg-landschappelijk park, in 1811 aangelegd in een bronnenrijke beekvallei rond een neoclassicistisch verbouwd 'huis van plaisantie' uit de tweede helft van de 16de eeuw, in 1902 traditionalistisch gerestaureerd; monumentale moerascypressen.

Speelhuis

Het huidige kasteel van Wezembeek is naar alle waarschijnlijkheid een 'speelhuys' uit de tweede helft van de 16de eeuw, gebouwd door de toenmalige heer van Wezembeek Jeroom Boote, 'noblesse de robe', 'secretaris ordinarius' van keizer Karel. Het

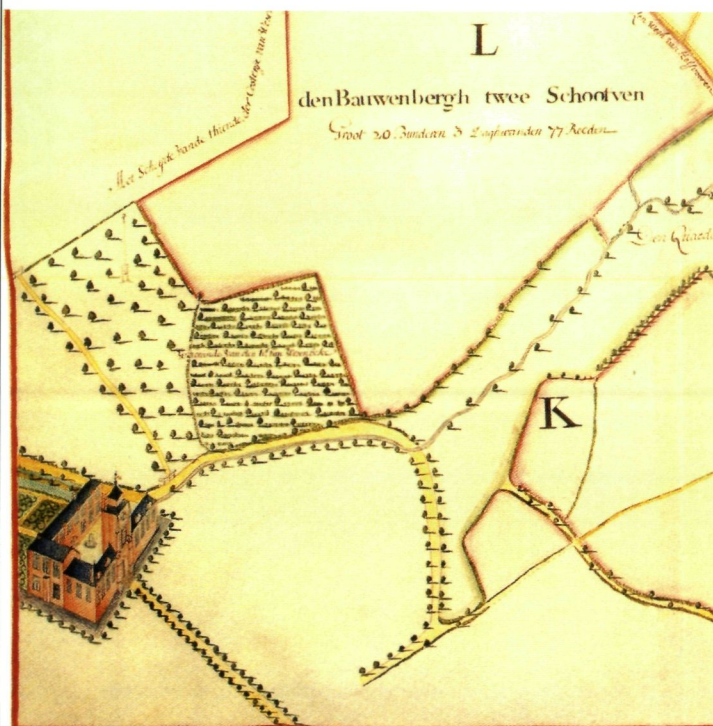
wordt voor het eerst summier beschreven in 1588 in het huwelijkscontract van zijn gelijknamige zoon, schepen van de stad Brussel, en, meer in detail, in een verkoopakte van 1635: "een schoon speelhuys omwatert ende opgebouwt van witten arduin, met eenen stalle opde plaetse ende een savoir [vijver] daer achter met een weyde voor t'selve huys". Hierbij hoorde een grote pachthoeve, het Hof ten Bisdomme of van Heystfort genoemd, "met verscheyden huysingen, schueren ende stallen, eenene grooten schoonen bogaert, met een prieel van opgaende eyckenboomen, met verscheyden parcheelen van winnende lande ende weyde", samen circa 50 hectare, verdeeld over Sterrebeek, Wezembeek, Zaventem en Kraainem. De watermolen van Heystfort op de samenvloeiing van de Vuilbeek en de Kleine Maalbeek, maakte eveneens deel uit van het landgoed (1).

▲ Het kasteel van Wezembeek op een ets in 'Castella et praetoria nobilium brabantia' van J. Leroy (1694)

Een gravure van Hendrik Causé naar een tekening van Jacques Van Croes (2) geeft de toestand weer aan het einde van de 17de eeuw: een waterburcht met een rechthoekige plattegrond, de vier vleugels rond een binnenplaats, te betreden via een ophaalbrug en een poort met een renaissanceomlijsting in een massieve toren met een in een ajuinspits uitlopende dakruiter. De horizontale strepen in de muurvlakken laten vermoeden dat het gebouw niet alleen uit "witten arduin" bestond, maar dat het ging om traditioneel baksteenmetselwerk met speklagen van witte zandsteen. Het lagere, bijna vensterloze dienstgedeelte omvatte de poortvleugel, de oostelijke vleugel en de helft van de westelijke vleugel; het woongedeelte omvatte twee bouwlagen. De gravure toont een glimp van de omgeving,

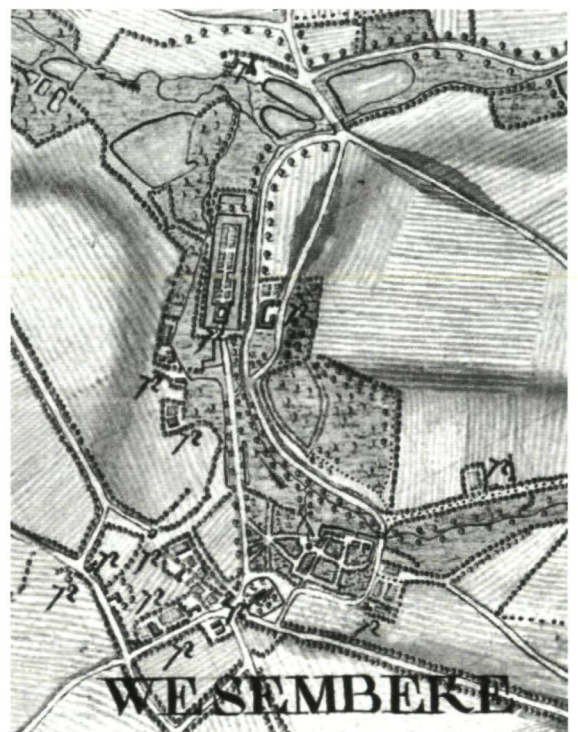
▼ Het kasteeldomein van Wezembeek in het kaartboek van de goederen van de abdij van Ter Kameren, 1716-1720

die er erg natuurlijk, weinig gesofisticeerd, een beetje verwaarloosd uitziet: een brede, verlandende ringgracht, afgekalfde oevers met lisdodde of gele lis. De scheefgezakte, rafelige boomstronk op de voorgrond onderlijnt het desolate karakter. De verspreide beplantingen vertonen geen duidelijk patroon, maar de zuilvormige boom links op de achtergrond – mogelijk Italiaanse populier (*Populus nigra* 'Italica') – zou op een bescheiden sierbeplanting kunnen duiden.

In de marge van een figuratieve kaart van 1718 uit het kaartboek van de goederen van de abdij van Ter Kameren wordt het kasteel vanuit vogelperspectief afgebeeld (3). Deze margetekeningen dienden in de eerste plaats als ruimtelijk referentiepunt en hun waarheidsgehalte is moeilijk te achterhalen. Het kasteel ziet er grosso modo nog hetzelfde uit, maar de toren lijkt bijna tweemaal zo hoog en het dienstgedeelte werd aan de grachtzijde van ramen voorzien. De oostelijke vleugel van het complex lijkt verdwenen, maar vermoedelijk heeft de cartograaf daarmee de weg ten oosten van (op de afbeelding achter) het kasteel zichtbaar willen houden. Noch op de ets van Van Croes, noch op de kaart van ter Kameren wordt de kasteelhoeve getoond die aan de overzijde van deze weg stond.

▼ De dorpskern van Wezembeek en de dreef van de kerk op de Ferrariskaart (1771-1775) naar het omwalde kasteel

Achter het kasteel wordt een met brede grachten omringde, rechthoekige eilandtuin afgebeeld, die zich in het verlengde van zijn zijmuren naar het noorden uitstrekte en in rechthoekige parterres met barok loofwerk ('parterre de broderie') was onderverdeeld. Aan de zuidzijde werd het kasteel door een rechtlijnige, met bomen afgezoomde dreef verbonden met de kerk op het dorpsplein. De fontein op de binnenplaats geeft aan dat de eigenaar niet onbemiddeld was.

Deze verbeteringen, waarvan de tekening uit het kaartboek getuigt, werden waarschijnlijk uitgevoerd door ridder Gaspard de Burbur[e] (1640-1708), kruisfabrikant te Zaventem en commissaris-generaal van de poeders en salpeters van de koning van Spanje, die in 1695 het domein van Wezembeek had aangekocht (4).

Het waarheidsgehalte van de kaart van ter Kameren wordt bevestigd door een figuratieve kaart uit 1772 van C.J. Everaert (5) en door de Ferrariskaart (1771-1775). De eilandtuin bestond in feite uit twee eilandjes, door een brug of een landengte met elkaar verbonden. Aan de overzijde van de Vuilbeek, op de westflank van de Warandeborg – op de kaart van Ter Kameren "*Bauwenbergh*" – lag de "*warande van den h[er] van Wesenbeke*", te begrijpen als productiebos, misschien gecombineerd met wildreserve of lustbos. Daarnaast lag een groot perceel boomgaard, waarin zowel op de kaart van Ter Kameren als op die van Everaert een schietstand of 'staande wip' (6) wordt afgebeeld. De kaarten van Everaert en Ferraris geven aan de overzijde van de beek, tegenover het kasteel, ook een hoevegebouw weer, langgestrekt volgens Everaert, een bijna gesloten vierkant volgens Ferraris. De Ferrariskaart geeft ook details over het zuidelijke gedeelte van het domein, dat aan het dorpsplein paalt. In de zuidoostelijke hoek, die momenteel bij het kasteeldomein hoort, lag "*de warande van de pastoor*", op de Ferrariskaart gedetailleerd als sterrenbos, typisch voor de 18de eeuw. De bron in het zuidoostelijke gedeelte van het domein wordt duidelijk als een driehoekje afgebeeld. Aan de rand van het kasteeldomein stond de pastorie.

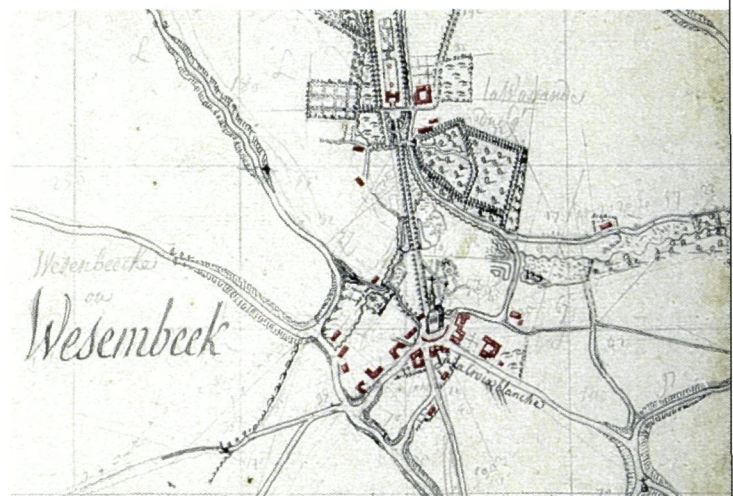
De Engelse tuin

De manuscriptversie van de 'Carte topographique de Bruxelles et de ses environs', rond 1810 opge maakt door Guillaume De Wautier (7), geeft een laatste beeld van de eilandtuinen, die door Gaspard de Burbure aan het einde van de 17de eeuw werden aangelegd. Op de Primitieve kadastrakaart opge maakt in 1829 heeft het domein een grondige

transformatie ondergaan. Door de afbraak van de zuidelijke vleugel met de poorttoren in 1780-1782 was het kasteel naar het zuiden opengelegd. Het werd naar de heersende mode in een neoclassicistisch kleedje gestoken, symmetrisch, met een driehoekig fronton met een oculus boven het middenrisaliet, de twee lagere zijvleugels met dakkapellen en schilddaken, de witgepleisterde gevels strak geritmeerd. Zo verschijnt het tenminste op een litho van M. Vasseur uit de jaren 1870 (8). Het patroon van de grachten die het kasteel en de eilandtuin omringden, was volledig vergraven. Op het nieuwe, door de beek omspoelde eiland neemt het kasteel een centrale positie in. Het kasteel-eiland heeft een onregelmatige, min of meer ovale vorm gekregen en stroomafwaarts hiervan verbreedt de beek tot een langgerekte vijver met golvende oevers, een brede 'stroom' met bochten en uitstulpingen, die ook als reservoir dient voor de watermolen. De kleine cascades tussen de verschillende niveaus werden versierd met rotswerk om de 'natuurlijkheid' te accentueren. De bedoeling van deze veranderingen is duidelijk: de creatie van een tuin naar de nieuwe mode, een 'jardin à l'anglaise' van circa 20 hectare, waarin ook de "*warande van de pastoor*" en de vijvers voor de watermolen werden opgenomen.

Dit is geen geïsoleerd geval; tussen 1800 en 1820 (zwaartepunt rond 1810) ondergingen heel wat tuinen en parken – beperkt in oppervlakte en formeel, klassiek-geometrisch, 'Frans' of hoe ook genoemd – een dergelijke romantische of vroeglandschappelijke mutatie. Vaak ging het om imitaties van rivierlandschappen. Te oordelen naar de afmetingen van de bomen op een litho uit 1829

▼
De dorpskern van Wezembeek en het kasteeldomein circa 1810, vlak voor de aanleg van de 'jardin anglais', op de 'Carte topographique de Bruxelles et de ses environs' van G. De Wautier (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, afdeling Kaarten en Plannen)

► De kerk en het zadeldak van de pastorie vanuit de 'jardin anglais' bij het kasteel van Wezembeek, op een litho van P. Vitzhumb, 1829

▲ Het kasteel van Wezembeek met 'Engels park' op de Primitieve kadastrale kaart, opgemaakt door J.B. Guion in 1829 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

van Paul Vitzhumb, werd deze Engelse tuin aangelegd door ridder Jacques de Pret de Calesberg uit Schoten bij Antwerpen, die in 1811 het domein van Wezembeek had overgekocht van de laatste heer van Wezembeek, Guillaume de Burbure de Wesembeek.

Opvallend in het kadastrabeeld is een pijpvormige uitstulping ongeveer 300 m stroomopwaarts van het kasteel, in de helling naar het kerkplein. Het verbrede uiteinde hiervan is een bron (het driehoekje op de Ferrarsikaart), die aan het einde van de 19de eeuw in een cirkelvormig, met steen omrand bekken werd gevat en 'Elvivabron' gedoopt werd. Dit vroeglandschappelijke park, gezien vanuit de omgeving van het kasteel in de richting van de kerk, wordt afgebeeld op de voormelde litho van Vitzhumb. De kerk staat op de achtergrond rechts in beeld. De vlakte tussen het kerkplein en het kasteel is gestoffeerd met bomen – een treurwilg (*Salix alba* 'Tristis') en een jonge conifeer, misschien een lork (*Larix decidua*) maar mogelijk ook een moerascipres (*Taxodium distichum*) – alleenstaand of in kleine groepjes. De treurwilg tekent zich af tegen het donkere massief – mogelijk eveneens moerascipressen – waaronder zich de 'Elvivabron' bevindt. Het park wordt van de buitenwereld afgeschermd door een dichte struikbeplanting en ook op de voorgrond is een struikmassief zichtbaar. Een tiental bomen torent boven de rest van de beplanting uit en behoort ongetwijfeld tot een oudere generatie van aanplantingen, onder meer de bomen (abelen, linden, eiken?) langs de oprijt.

▼ Het neoclassicistische kasteel van Wezembeek vanuit het zuiden in de jaren 1870; litho van M. Vasseur in: E. de Damseaux, *La Belgique pittoresque*, 1872-1878 (copyright FUNDP, Bibliothèque universitaire Moretus Plantin, Namen)

◀ Perspectief vanaf de kerk van Wezembeek naar het kasteel (foto R. Deneef, 2007)

Het nutsgedeelte van het domein – een ommuurde moestuin en een boomgaard – bevond zich naast de kasteelhoeve.

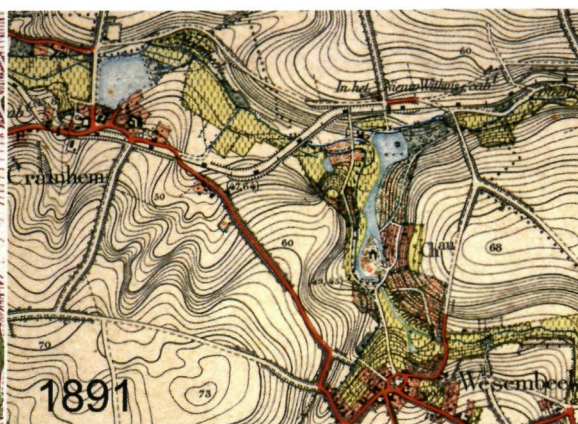
Melk, Elviva- en waterkers

In dit beeld komt in de loop van de 19de eeuw nagenoeg geen verandering. Op de Primitieve kadastrale kaart wordt de dreef naar de kerk nog als een rechte lijn weergegeven volgens het 18de-eeuwse tracé, maar op de oudste stafkaarten (1877, 1893) is een duidelijke slinging te zien. Op de stafkaarten wordt ook het eilandje afgebeeld in de noordelijke lob van de vijver, ter hoogte van de watermolen. In 1869 werd het kasteeldomein van Wezembeek door Xavier de Pret openbaar te koop gesteld. Het werd gekocht door de kleinzoon van Guillaume de Burbure, Léon de Burbure de Wesembeek – advocaat, musicus en musicoloog, archeoloog en paleograaf, die het vanaf 1870 verhuurde aan zijn neef Oscar. Oscar de Burbure vestigde zich in 1890 definitief op het kasteel, werd burgemeester van Wezembeek en hield zich intensief bezig met de uitbating van het domein. De watermolen werd omgebouwd tot melkerij, waar ook melk- en cacao-poeder werden geproduceerd. De diverse bronnen in het domein – ook Elviva-bron – werden eveneens commercieel uitgebaat:

via tinnen buizen werd het water naar de 'laiterie' geleid en gebotteld. Het kasteel zelf werd gemoderniseerd (badkamer, verwarming met warme lucht, waterleiding) en tegen de zuidgevel werd een veranda gebouwd (9). Na een gedeeltelijke verwoesting door brand werd het kasteel in 1902 hersteld; een ingemetselde gedenksteen vermeldt ook de architect: Fernand Symons (10). De wijzigingen bleven grotendeels beperkt tot het verwijderen van de bepleistering, waardoor de traditionele bak- en zandsteenbouw werd blootgelegd en het homogene classicistische karakter teloorloeg. Het traditionalistische aspect werd nog verder versterkt toen het driehoekige fronton boven het middenrisaliet vervangen werd door getrapte dakkapellen. (11)

In de voormalige pastoorswarande ten oosten van de bron was van 1943 tot 1972 een kampeerterrain gevestigd (dat nadien naar de vroegere boomgaard op de Warandeborg verhuisde), de kouters van de Warandeborg werden in de jaren 1960 verkaveld voor villabouw, aan de noordrand van de kasteelvijver werden eveneens villa's gebouwd en het kasteeldomein werd opgesplitst in twee grote eigendommen: een bij het kasteel en een bij de watermolen. Het parkgedeelte rond de bron werd een tijdlang gebruikt voor het kweken van waterkers en

► Het kasteeldomein van Wezembeek en, linksboven, het park van Jourdain te Kraainem op de stafkaarten van 1877 en 1891 (ICM, 1882 en 1893)

▲ De groep van monumentale moerascipressen aan de oostzijde van het kasteel van Wezembeek, die vermoedelijk behoort tot de oorspronkelijke beplanting van het 'Engels park', aangelegd rond 1811 (foto R. Deneef, 1975)

werd nadien aan verwildering prijsgegeven, samen met het voormalige kampeerterrain. Maar ondanks dit alles is de vroeglandschappelijke aanleg ook vandaag nog herkenbaar. In het kasteelpark komen bovendien nog heel wat bomen voor die vermoedelijk werden aangeplant in de vroege 19de eeuw, bij de aanleg van het landschappelijke park, onder meer de zwaar gehavende bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunica'), dichtbij het dorpsplein rechts van de oprit, en enkele dikke zomereiken (*Quercus robur*) en zomerlinden (*Tilia platyphyllos*) in het bosplantsoen op de helling ten oosten van de vijver. Het meest in het oog springend zijn echter de moerascipressen (*Taxodium distichum*) aan de oostzijde van het kasteel, waarvan één een stamomtrek heeft van meer dan 7 m, de tweede dikste van België (12). Er staat ook een moerascipres met opgaande twijgen (*Taxodium ascendens*) naast het kasteel, zeldzaam, met zijn stamomtrek van 2 m eveneens een kampioenboom.

NOTEN

- (1) CALUWAERTS R., *Wezembeek-Oppem, van boerendorp tot woon-gemeente*, Nieuwkerken-Waas, Het Streekboek, 1992, p. 48-53.
- (2) Kopersnede uit: LE ROY J., *Castella et praetoria nobilium Brabantiae et coenobia celebriora [...]*, Antwerpen, H. Thieullier, 1696.
- (3) Gereproduceerd in LAURENT R., *De goederen van de Abdij van Ter Kameren in Brabant. Kaartboek 1716-1720*, Brussel, Gemeentekrediet, 1996, p. 132.
- (4) CALUWAERTS R., *op. cit.*, p. 57. WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, VIII-b, originele uitgave 1855, Bruxelles, Ed. Culture et Civilisation, 1973, p. 509.
- (5) Gereproduceerd fragment in VERBESSELT J., *Het parochie-wezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw (XII)*, Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1972, na p. 232.
- (6) Vierde betekenis in van Dales woordenboek.
- (7) De kaart werd bijgewerkt tot 1821, maar bleef onafgewerkt.
- (8) Gepubliceerd in DE DAMSEAUX E., *La Belgique pittoresque. Album illustré des châteaux*, Mons, Daquin, 1870-1878.
- (9) De door Oscar de Burbure uitgevoerde verbetering en verbouwingen worden beschreven in CALUWAERTS R., *op. cit.*, p. 77-78.
- (10) Fernand Symons (1869-1942), op de rand van eclecticisme en art nouveau, bekend onder meer van het kinderdagverblijf 'Le Nid' te Elsene en het Instituut voor Bacteriologie en Hygiëne te Bergen, cf. VAN LOO A. e.a., *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 528-529.
- (11) DE MAEGD C., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen - 2n: Vlaams Brabant, Halle-Vilvoorde, Gent, Snoeck-Ducaju en Zoon*, 1977, p. 774-776.
- (12) Niet vermeld in de lijst van 'kampioenbomen' van België in: BAUDOUIN J.C. e.a., *Bomen in België. Dendrologische inventaris 1987-1992*, Stichting Spoelberch-Artois i.s.m. de Belgische Dendrologische Vereniging, 1992.

*Roger Deneef, Greta Paesmans
& Jo Wijnant*

WEZEMBEEK-OPPEM: KASTEEL VAN OPPEM – DE GRUNNE

RAYMOND HERNALSTEENSTRAAT 2-4, 1970 WEZEMBEEK-OPPEM
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

▶ Contrast tussen de sobere, met klimop begroeide noord-oostgevel en de door brouwer De Boeck met barok pleisterwerk opgedirkte zuidoostgevel van het kasteel van Oppem, met 'topiary' als omkadering (foto R. Deneef, 2007)

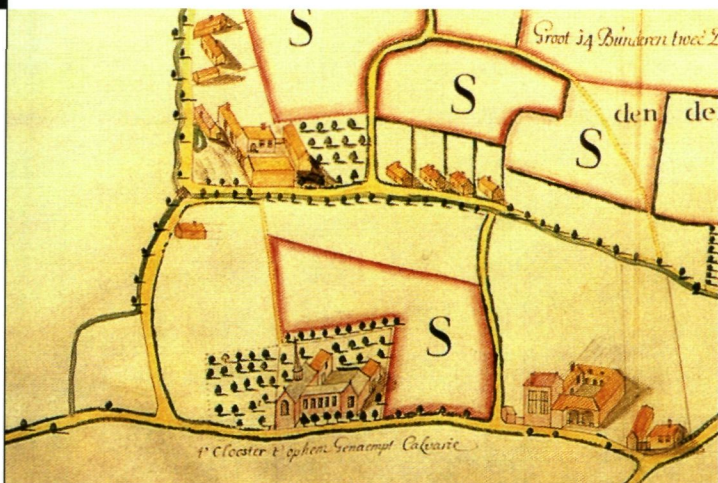

Landschappelijk park van bijna 4,5 hectare, aangelegd in de jaren 1870 in een voormalig kloosterdomein op een naar het noordoosten afhellend terrein, naast een kasteel dat rond 1880 met barok stucwerk werd versierd; voor één derde bebost, tot recent met een vijfvertje.

Van klooster tot buitenverblijf

Het kasteel van Oppem – naar de familie die het sinds 1895 in eigendom heeft ook kasteel de Grunne genoemd – werd gebouwd op de puinen van een klooster. Het begaardenklooster in het

gehucht Oppem was in 1487 opgericht in het kader van een fundatie door Wouter van den Heetvelde en zijn echtgenote Anna van Coudenberghe. De initiatiefnemers stamden uit voornamelijk Brusselse families; de Heetveldes waren afstammelingen van een bastaardtak van de Brabantse hertogen, de Coudenbergers hadden uitgestrekte bezittingen in Wezembeek en omgeving. Het klooster – later ook Calvarie of Berg Thabor genoemd – werd bevolkt door tien kloosterlingen van de derde orde van Sint-Franciscus, ook 'begaarden' of 'bogaarden' genoemd, de mannelijke pendant van de begijnen. Zij waren afkomstig uit het in 1450 gestichte Mariadal of Maagdendal te Hoegaarden (1). Het nieuwe klooster werd begiftigd

▲ Het klooster van de Begaarden te Oppem en, rechts, de kloosterhoeve in het kaartboek van de goederen van de abdij van Ter Kameren, 1716-1720

▲ Het gehucht Oppem op de Ferrariskaart (1771-1775) met het begaardenklooster centraal in beeld

▼ Het binnenplein van het kasteel de Grunne in 1914, in fel contrast met de barokke uitbundigheid van de naar het park gekeerde gevels (Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, cliché B20555)

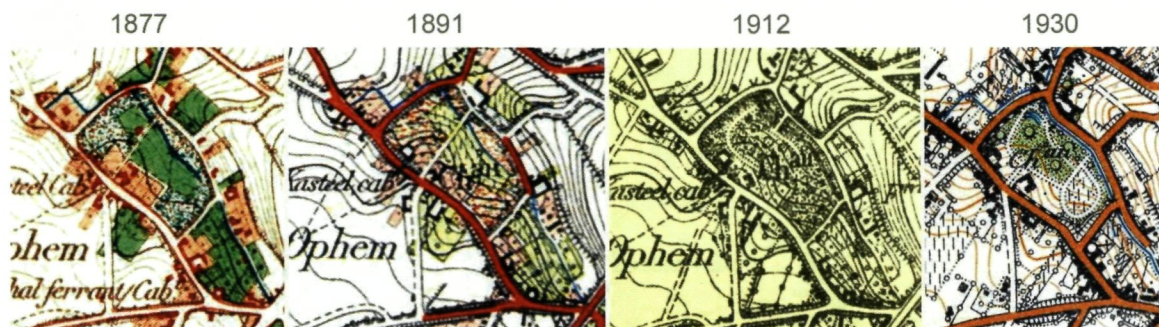

► Het kasteel de Grunne tijdens het interbellum; de toren met belvédère-terras werd na een brand in 1942 niet meer heropgebouwd (collectie Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

met inkomsten van goederen en cijzen, in 1526 uitgebreid met de schenking van een nabijgelegen hoeve en bijbehorende gronden. In 1635 werd het door oorlogsgeweld vernield. Een summiere voorstelling in het kaartboek van de abdij van 't Park van 1655 (2) beeldt vier gebouwen af, vermoedelijk leem- en vakwerkbouw, los gegroepeerd rond een vrijstaande kapel. Enkele decennia later toont een olieverfschilderij (3) uit het einde van de 17de eeuw een U-vormig, deels nog van leem en vakwerk opgetrokken complex met een parallel aan de straat gelegen hoofdvlugel en een kapel aan de noordwestzijde. Volgens een figuratieve kaart uit het kaartboek van de abdij van Ter Kameren (4) was het versteningsproces in 1718 voltrokken. De U-vormige plattegrond aan de noordoostzijde werd later met een vierde vleugel afgesloten. De figuratieve kaart uit 1768 van P.C. De Becker (5) en de Ferrariskaart (1771-1775) tonen het klooster als een gesloten complex met vier vleugels van twee bouwlagen onder zadeldaken. Het kloosterdomein strekte zich uit als een langgerekt blok langs de oude weg van Kraainem naar Tervuren. Langs de noordoostelijke flank van het domein zorgde de Wezembeek of Vuilbeek (de beek loopt nu in buizen onder de Jan-Baptist Overloopstraat) voor een natuurlijke begrenzing.

Tijdens de Franse revolutie werden de kloosterlingen op 29 januari 1797 verdreven en hun bezittingen werden op 7 november 1797 verkocht als 'nationaal goed'. Op de aanplakbrief werden ze beschreven als "*un corps de logis, cloître, église, écuries, remises à bois, cour, jardin, le tout entouré de murs; plus une petite pâture plantée d'arbres fruitiers, et une cloisière servant de houblonnière et pépinière, contenant environ trois bonniers, trois journaux*". Het klooster zelf en de meeste loten van het domein werden via een stroman opgekocht door een van de voormalige kloosterlingen, Petrus Van de Goor, naar alle waarschijnlijkheid met het oog op een mogelijk herstel van de kloostergemeenschap. Dit ging blijkbaar niet door, want in de Primitieve kadastrale legger wordt de weduwe van de in 1830 overleden notaris Jean-Baptiste Massaux uit Sint-Joost-ten-Node als eigenares aangeduid. Uit een expertiseverslag van 1833 blijkt dat de kapel en de vleugel langs de straat waren gesloopt en de resterende dwarsvleugel was omgevormd tot 'maison de campagne' – "*un grand et beau bâtiment à aile et étage lequel nous a paru être double quartier ayant remises, écuries, grande avant-cour, beau jardin, le tout solidement bâti et en très bon état*". In de kadastrale legger (6) worden tien percelen opgesomd die

◀ Het kasteel van Oppem op de stafkaarten van 1877, 1891, 1912 en 1930 (ICM, 1882, 1893, 1925 en 1937)

het voormalige kloostergoed vormden. De schuren en paardenstallen (*remises, écuries*) uit het verslag hebben ongetwijfeld betrekking op het pachthof (percelen nrs. 333 en 333bis). In de legger is er alleen sprake van 'tuin', met name de moestuin naast de hoeve (nr. 335, groot 49,5 are). De 'beau jardin' uit het verslag – vermoedelijke een siertuin – was beperkt tot de onmiddellijke omgeving van het landhuis (perceel nr. 323, groot 9 are 70 centiare).

Kasteel met landschappelijk park

In 1839 werd het voormalige kloosterdomein verkocht aan Engelbert Lauwers (7), bedrijfsleider van het postwagenbedrijf 'Messageries Van Gend' te Brussel, van 1851 tot 1870 liberaal senator. Zoals de weduwe Massaux gebruikte hij het landhuis te Oppem als zomerverblijf ('campagne'), maar bracht enkele ingrijpende veranderingen aan. De openbare 'Kloosterbergweg' die tussen de hoeve en het landhuis door het domein liep, werd in 1849 afgeschaft in ruil voor een vergoeding van 1000 frank (8). Zodoende kon een park ('lustgrond') worden aangelegd van bijna 4,5 hectare. De residentie werd bovendien verplaatst van de voormalige kloostervleugel naar de hoeve, die na een ingrijpende verbouwing ("*amélioration notable*") voortaan in de kadastrale legger als 'kasteel' zal worden omschreven (9). Rond de oude kloostervleugel werd echter een nieuw neerhof uitgebouwd, wat tot de huidige gesloten hoeve leidde. Op de stafkaart van 1877 wordt op de helling tussen het kasteel en de J.-B. Overloopstraat één grote open ruimte weergegeven, die omzoomd wordt met een strook plantsoen van ongelijkmatige breedte en met golvende randen. De bonte stippen staan voor een gemengde beplanting met sierbomen en struiken. De dikke blauwe lijn langs de plantsoenrand onderaan de helling is de Wezembeek of Vuilbeek; de dikte van de lijn suggereert dat ze werd verbreed om haar het uitzicht van een kleine rivier te geven, maar dit is niet met zekerheid uit

te maken. De afgebeelde wegeenis is beperkt tot het oude, opgeheven dwarspad. In het oog springend is de ommuurde, volgens een centrale as in bedden verdeelde moestuin ten zuidoosten van het kasteel (49,5 are).

Het beeld van 1877 wordt ongewijzigd herhaald op de stafkaart van 1891. Het domein was al sinds 1874 eigendom van de Brusselse brouwer André De Boeck (10), die zijn buitenverblijf voortdurend liet verfraaien. De flamboyante eclectische stucgevels van het U-vormige kasteel werden omstreeks 1880 aangebracht en het terras met de door liggende leeuwen geflankeerde trappartij werd aangelegd in 1890, nadat de losstaande L-vormige vleugel was gesloopt, die het uitzicht vanuit het hoofdgebouw op het park verhinderde (11). De sobere ordonantie van de gevels van het naar de straat gekeerde binnenplein staat in sterk contrast met de formele uitbundigheid van de bepleisterde, momenteel in okertinten geschilderde parkgevels met overheersende neobarokke en neoroccoco-inslag. De monumentale, elf traveeën lange noordoostgevel met gevelhoge hoekpilasters en sterk geprofileerde kroonlijst en druiplijsten, verticaal doorgetrokken vensterstijlen, cartouchevormige panelen, gebroken fontons, balkonbalustrades, beelden, bol- en siervaasbekroningen... maakt een overweldigende indruk, die niet door iedereen werd gesmaakt (12). Het afgeknotte torenachtige tentdak met belvédèrterras boven de linker ingangstravee werd na een brand in 1942 niet meer heropgebouwd. Opmerkelijk is ook de noordwestelijke, zwaar gedecoreerde trap- en volutengevel. De corresponderende gevel aan de zuidoostzijde werd na de brand van 1942 ontleisterd en gaat momenteel schuil achter een dichte klimopbegroeiing.

In 1895 werd het domein verkocht aan graaf François de Hemricourt de Grunne, artilleriekapitein, later docent aan de Koninklijke Militaire School te Brussel en bevorderd tot generaal-majoor (13).

▲ Het kasteel van Oppem met op de voorgrond het gebladerte van een zomerlinde met diep ingesneden bladeren (foto R. Deneef, 2007)

Hij liet tegen de barokke noordwestgevel een eclectisch geïnspireerde kapel bouwen en verlengde de noordwestvleugel met een arcade en een terras (14). Op de stafkaart van 1912 wordt voor het eerst een parkweg afgebeeld, een ovale lus in het noordwestelijke gedeelte. De stafkaart van 1930 geeft het huidige tracé van de parkwegen weer – een dubbele lus – en ook het vijvertje in het noordelijke gedeelte, momenteel uitgedroogd of verland, maar nog duidelijk afleesbaar in het microreliëf. De moestuin ten zuidoosten van het kasteel, nog aanwezig op de kaart van 1912, was dan ook al verplaatst naar de andere zijde en sluit aan bij de hoeve.

De lange geschiedenis van het domein heeft weinig sporen nagelaten in de huidige beplanting. De fragmentaire rij haagbeuken (*Carpinus betulus*) langs de J.-B. Overloopstraat is wellicht een overblijfsel van de vroeg-19de-eeuwse oeverbeplanting langs de Wezembeek-Vuilbeek. Tot dezelfde generatie behoort mogelijk de rij zomerlinden (*Tilia platyphyllos*) tegen de omheiningsmuur langs de Hernal-

steenstraat, aan de andere zijde van het kasteel. De bomengroep op de helling ten noordoosten van het kasteel, samengesteld uit tamme kastanjes (*Castanea sativa*), witte paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*), een gewone esdoorn (*Acer pseudo-platanus*), een plataan (*Platanus x hispanica*), een haagbeuk en een beuk (*Fagus sylvatica*), dateert waarschijnlijk uit de tijd van de overname van het domein door De Boeck. Dit geldt ook voor enkele andere, over het park verspreide bomen, vooral in het beboste, zuidoostelijke gedeelte: vederesdoorn (*Acer negundo*), gewone es (*Fraxinus excelsior*), Noorse esdoorn (*Acer platanoides*), hangende zilverlinde (*Tilia petiolaris*) en Spaanse aak (*Acer campestre*). De rest van de beplanting – onder meer zwarte walnoten (*Juglans nigra*), zilveresdoorns met ingesneden blad (*Acer saccharinum* 'Laciniatum'), bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), Krimlinde (*Tilia x euchlora*) en ook de zeldzame zomerlinde met ingesneden blad (*Tilia platyphyllos* 'Laciniata'), dateren uit het interbellum. Uit oude foto's en ansichtkaarten blijkt dat de struiken die het terras ten oordoosten van het

kasteel omkaderen – ruwe deutzia (*Deutzia scabra*), buxus (*Buxus sempervirens*), taxus (*Taxus baccata*), gevlekte aucuba (*Aucuba japonica* ‘Variegata’), hulst (*Ilex aquifolium*)... pas in een recent verleden werden gesnoeid tot de huidige ‘topiary’ en dat de ‘Franse’ parterre tussen de zijvleugels van het kasteel al in 1914 bestond.

Merkwaardige bomen

(opname 5 juni 2007)

9. Spaanse aak / veldesdoorn (*Acer campestre*) **202(130)**
11. zomerlinde met ingesneden blad (*Tilia platyphyllos* ‘Laciniata’) **114**
17. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) **378**
18. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **398**
19. gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) **257**
20. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **448**
24. ruwe iep (*Ulmus glabra*) **74**
47. grootbladige linde / zomerlinde (*Tilia platyphyllos*) **353**
52. vederesdoorn (*Acer negundo*) **246(120)**

NOTEN

- (1) Historisch overzicht vooral op basis van CALUWAERTS R., *Wezembeek-Oppem. Van boerendorp tot woongemeente*, Nieuwerkerken-Waas, Het Streekboek, 1992, p. 155-175 en 325-337. Zie ook WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, VIIIb (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1973, p. 538-544, en SCHOONJANS F., *Wezembeek. Le château d'Ophem*, Wezembeek-Oppem, privé-uitgave, 1973, 88 p.
- (2) Gereproduceerd in VAN ERMEN E., VANHOVE L. & VAN LANI S., *Het kaartboek van de abdij van Park, 1665*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2000, p. 204.
- (3) Bewaard op het kasteel, gereproduceerd in CALUWAERTS R., *op. cit.*, p. 160.
- (4) Gereproduceerd in LAURENT R., *De goederen van de Abdij van Ter Kameren in Brabant. Kaartboek 1716-1720*, Brussel, Gemeentekrediet, 1996, p. 133 en in een andere versie op p. 130.
- (5) Gereproduceerd in CALUWAERTS R., *op. cit.*, p. 165.
- (6) Oudste kadastrale legger 212 Wezembeek-Oppem, art. 180 nrs. 7-16.
- (7) Oudste kadastrale legger 212 Wezembeek-Oppem, art. 417 nrs. 7-16. Over Lauwers, zie DELVAUX R., DE SMEDT F., MEURISSE F. & VAN DROOGENBROECK F.J., *Het kasteel van Walfergem, van Hof te Huseghem over Speelgoed van de familie t'Kint tot landhuis van de familie Delvaux*, Asse, Ascania, 2007, p. 526-528.
- (8) Volgens CALUWAERTS R., *op. cit.*, p. 327. De afschaffing wordt echter pas geregistreerd in de kadastrale opmetingsschets Wezembeek-Oppem 1865 nr. 11.

- (9) Oudste kadastrale legger 212 Wezembeek-Oppem, art. 417 nr. 12, 16 en 40.
- (10) Oudste kadastrale legger 212 Wezembeek-Oppem, art. 964.
- (11) Kadastrale opmetingsschets Wezembeek-Oppem 1891 nr. 10.
- (12) “un dessin fort chargé, cosu même, mais d'un goût discutable” volgens PETITJEAN O., Le château d'Ophem à Wesembeek, p. 145-149 in *Revue du Touring Club de Belgique* 39(10), 1933.
- (13) Oudste kadastrale legger 212 Wezembeek-Oppem, art. 1215.
- (14) Kadastrale opmetingsschets Wezembeek-Oppem 1911 nr. 39.

▲
Rond de oude kloostervleugel liet senator Engelbert Lauwers een nieuw neerhof uitbouwen, waarvan de huidige hoeve afstamt (foto R. Deneef, 2007)

*Roger Deneef, Jo Wijnant
& Jozef Vanden Bussche*

WEZEMBEEK-OPPEM: KLOOSTER VAN DE PASSIONISTEN

MECHELSESTEENWEG 82, 1970 WEZEMBEEK-OPPEM
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

► Het neogotische gedeelte van het klooster van de passionisten en het beukenprieel in de kloostertuin (foto O. Pauwels, 2008)

Volledig ommuurde kloostertuin, oorspronkelijk 1,5 hectare, bij een in 1906 gebouwd neogotisch klooster; met een bosgedeelte, een fruitweide en een moestuin met een padenkruis en een uniek beukenprieel.

De congregatie der passionisten – officieel Congregatie van het lijden van Jezus Christus – werd in 1720 opgericht in Noord-Italië en 26 jaar later door paus Benedictus XIV erkend. In 1840 werd te Ere bij Doornik het eerste passionistenklooster buiten Italië opgericht. Het zou nog duren tot 1906 voordat er langs de Mechelsesteenweg in Wezembeek-Oppeem een tweede Belgisch klooster werd gebouwd (1). Dat werd ontworpen door de Kortrijkse architect Alphonse-Antoine Vanden-

berghe (1873-1923). Het mag beschouwd worden als een typisch voorbeeld van de Helleputiaanse neogotiek: van baksteen, de versiering beperkt tot het boogfries onder de kroonlijst en de 'Brugse traveeën' die de gevels ritmeren. Het heeft drie bouwlagen en een U-vormige, naar de steenweg geopende plattegrond met de kerk (2) als zuidelijke dwarsvleugel. Een losstaande dienstvleugel van twee bouwlagen vormt samen met de kerk de zuidwestelijke grens van het kloosterdomein. Het klooster werd gevoelig uitgebreid in 1950, 1957 en 1964 met onder andere een vleugel voor de fratersstudenten, die al de professie hadden afgelegd (3). Daardoor verdween een substantieel gedeelte van de tuin, die oorspronkelijk meer dan 1,5 hectare besloeg en door een bakstenen muur (langs de straatzijde met spaarvelden) van de buitenwereld werd afgesloten.

Desondanks zijn de oorspronkelijke indeling en vorm van deze 'hortus conclusus' nog duidelijk afleesbaar. Het U-vormige grondplan biedt uiteraard geen plaats voor een traditioneel, gesloten kloosterpand, maar het padenkruis dat het nutsgedeelte indeelt, sluit ongetwijfeld aan bij de klassieke vormgeving van de kloosterhof en – daarvan afgeleid – de pastoretuin. Het gaat bovendien niet uitsluitend om een moestuin, maar om de even traditionele combinatie van 'nut en sier' met religieuze symboliek op de achtergrond. De korte as van het kruis verbindt de achterdeur van het klooster met een piëtakapel in de omheiningmuur; de lange as mondt in het zuidwesten uit bij een van de deuren van de dienstvleugel met, in de nis erboven, een beeld van Sint-Jozef met het kindje Jezus. Uniek is het prieel op het kruispunt van de twee assen: een monumentale 'fabrique de verdure' in de vorm van een kubus (met ribben van circa 5 m), waar de assen doorheenlopen. Het wordt niet zoals gewoonlijk gevormd door taxus of haagbeuk, maar door vier beuken (*Fagus sylvatica*) en in evenwicht gehouden door een netwerk van metalen staven en kabels die met gewichten worden aangespannen. De parterres van deze tuin worden bovendien nog grotendeels op de traditionele manier afgezoomd, met name met lage buxushaagjes, vaak geflankeerd door 'plate-bandes', stroken met bloemen of sierstruiken. De groenten hebben enkele jaren geleden plaats gemaakt voor gazon.

Het hele domein werd door het kadaster aanvankelijk als één perceel (nr. 392b) geregistreerd en pas in 1936 wordt het opgesplitst in drie percelen, die het feitelijke gebruik weerspiegelen: de al besproken moestuin (392 c, groot 43 are 10 centiare), een weiland dat in feite de oorspronkelijke boomgaard was (392e, groot 51 are 30 centiare) en een perceel bos (392d, groot 63 are 10 centiare) (4). Deze indeling, die we ook bij veel pastorieën terugvinden, bleef bewaard. Enkele oude fruitbomen in het weideperceel, dat zich ten noordoosten van de moestuin uitstrekt, getuigen nog van de oorspronkelijke bestemming. In de noordoosthoek van het domein, afgeschermd door taxushagen en fijnsparren (*Picea abies*), ligt de begraafplaats. Het bosgedeelte, dat vooral uit gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*) bestaat, wordt door enkele wandelpaden doorkruist en langs de zijde van de steenweg afgezoomd met tamme kastanjes (*Castanea sativa*). Het beeld van Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes in de noordhoek van het domein, als eindpunt van een van de dreven, zorgt ook hier voor een religieus accent.

◀ Het klooster van de passionisten omstreeks 1910 (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

◀ Het kloosterdomein van de passionisten (Google Earth, 2005)

◀ Het beukenprieel in evenwicht gehouden door een netwerk van metalen staven en kabels die door gewichten worden aangespannen (foto R. Deneef, 2007)

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Wezembeek-Oppem 1907 nr. 8. Oudste kadastrale legger 212 Wezembeek-Oppem, art. 1378 op naam van Emile Vandenbulcke en consoorten. Zie ook JOHANNES (pater), *De passionisten in België*, Ere etc., Passionisten, 1923(?).
- (2) De spits op de dakruiter van de kerk werd later tot een tentdakje gereduceerd.
- (3) Kadastrale opmetingsschetsen Wezembeek-Oppem 1952 nr. 36, 1958 nr. 29 en 1965 nr. 38.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Wezembeek-Oppem 1937 nr. 14. Oude kadastrale legger 212A Wezembeek-Oppem, art. 1943 nrs. 10-12.

*Roger Deneef, Albert van de Kerchove
& Jo Wijnant*

ZAVENTEM (NOSSEGEM): KASTEEL BOSMANS

LEUVENSESTEENWEG 702, 1930 NOSSEGEM
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

►
Het kasteel
Bosmans, heraan-
gekleed in 1890
(foto R. Deneef,
2007)

Landgoed van ongeveer 7 hectare met een landschappelijk park van 1 hectare 37 are, aangelegd volgens het 'shotel-model' bij een in 1888 tot eclectische villa omgebouwd landhuis; monumentale komkommernagolia.

Het landhuis naast het pachthof Van Espen aan de steenweg Leuven-Brussel werd vermoedelijk rond 1800 gebouwd. Volgens de Primitieve kadastrale legger (1) behoorde het in 1831 toe aan de arts Frans Van Meerbeek. Het stond vlakbij de steenweg, aan de noordrand van een perceel 'lustgrond' van 79,5 are. Achter het huis was er een plaats met enkele losstaande gebouwtjes, omgeven met een

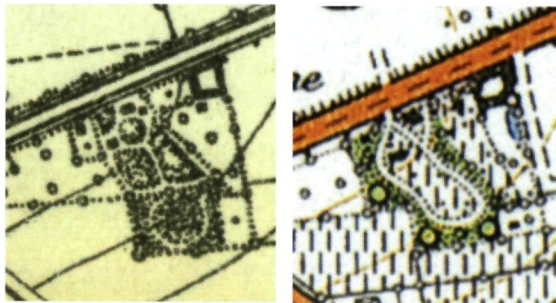
hek. Het huidige koetshuis met zijn vier rondboogpoorten, achterin tegen de westgrens van het perceel, liet hij bouwen niet lang voor zijn dood in 1839 (2). De term 'lustgrond' werd door de inspecteurs van het kadaster gebruikt voor informele, min of meer landschappelijke tuinen, maar op de oudste stafkaart (1877) is daar niet veel van te merken; de tuin wordt daarop afgebeeld als een moestuin, roos gekleurd en met een padenkruis. Op foto's (3) die vermoedelijk rond 1880 genomen zijn, is echter een informele landschappelijke aanplanting te zien met bomen, die op dat moment toch minstens al 50 tot 60 jaar oud zijn.

In 1888 werd het landgoed verkocht aan Jules Bosmans (1851-1931), leraar-mentor van de jonggestorven prins Boudewijn (1869-1891), neef van

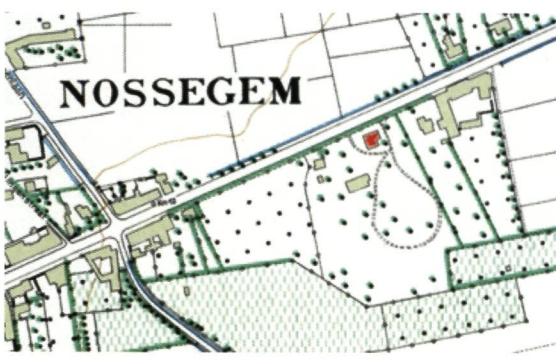
1877

1891

1912

1930

1953

▲ Het door een park omgeven kasteel Bosmans naast het pachtthof Van Espen in 1877, 1891, 1912, 1930 en – door ons rood aangestipt – in 1953 (ICM, 1882, 1893, 1925 en 1937; Ministerie Openbare Werken & Wederopbouw, 1958)

Leopold II en broer van de latere koning Albert I. Bosmans, die uiteindelijk de titel van ‘raadgever aan het hof’ voerde, behoorde ook tot de intimi van koning Albert I (4). Hij gaf het landhuis zijn uiteindelijke vorm en uitzicht. Enkele kleine bijgebouwen, die achter het huis een plaatsje afbaken- den, werden gesloopt. Het koetshuis bleef bewaard en het huis zelf behield zijn volume (vijf traveeën, twee bouwlagen), maar werd grondig verbouwd (5). Het pannen schilddak werd vervangen door een leien mansardedak, de gevels werden gece- menteerd en voorzien van ‘Franse’ schijnvoegen en – beperkt tot de straatgevel – kordonbanden, hoekpilasters en frontons (een boogfronton boven de voordeur, driehoekige frontons boven de dak- vensters en de vensters langs weerszijden van de voordeur). De ‘lustgrond’ werd met 15 are uitge-

▲ Het in de jaren 1830 gebouwde koetshuis en een bruine beuken uit dezelfde periode (foto R. Deneef, 2007)

breid en tekent zich nu ook af op de stafkaart van 1891: een grote rotonde achter de villa en twee lussen die de zuidelijke helft van het landgoed verdelen in twee nagenoeg gelijke blokken. Het kaartbeeld suggereert een tuin die grotendeels met sierbomen en -struiken beplant is. Het patroon van de rotonde met de twee lobben vinden we terug op de stafkaart van 1912, die ook een uitbreiding van de lusttuin tot 1 hectare 37 are weergeeft (6) – een bebost gedeelte ontsloten door een cirkelvormige pad, dat gedeeltelijk bewaard bleef. De in de kadastrale legger vermelde moestuin van 31,5 are, die achter het koetshuis lag, wordt op de stafkaart niet afgebeeld.

Ten westen van park lag een met tamme kastanjes (*Castanea sativa*) en notelaars (*Juglans regia*) afge- zoomde boomgaard van 79,5 are (verkaveld in de jaren 1980).

In 1966 werd in de zuidelijke helft van het land- goed een villa gebouwd en het door Bosmans aangelegde park werd opgesplitst in twee gelijke delen – een opdeling die door het verbossende middengedeelte wordt geaccentueerd. Het oor- spronkelijke ‘schotelmodel’ is nog min of meer herkenbaar: een licht concave, uitgeschulpte open ruimte, de randen – in dit geval vooral de oost- rand – opgehoogd met de uitgegraven grond en beplant met hoogstammig groen. Het heuveltje in de zuidoosthoek, waarop nog enkele haagbeuken staan, restanten van een ‘charmille’ of haagbeukprieel, maakt deel uit van het aanlegpatroon. Het heu- veltje in de zuidwesthoek, momenteel beplant met een treurbeuk (*Fagus sylvatica* ‘Pendula’), werd pas opgeworpen in de jaren 1930 met grond afkomstig van gemeentewerken en van de nivellering voor

de aanleg van een tennisveld. Twee bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') en mogelijk ook één van de platanen (*Platanus x hispanica*) dateren uit de tijd van Frans Van Meerbeeck. Diverse bomen – een bruine beuk, een plataan, een witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*), een ginkgo (*Ginkgo biloba*), een valse christusdoorn of Ame-

▼
Het kasteel
Bosmans vanuit de
tuin rond 1900
(archief A. van de
Kerchove, Nossegem)

▼
Prins Albert en
Jules Bosmans
in 1894
(archief A. van de
Kerchove, Nossegem)

rikaanse gleditsia (*Gleditsia triacanthos*) (7) en een komkommernagnolia (*Magnolia acuminata*), één van de dikste exemplaren van België (8), zijn waarschijnlijk restanten van de aanplanting die Bosmans rond 1890 liet uitvoeren. Verborgen in het struweel aan de westrand staat nog een tweede zeldzame magnoliasoort: Amerikaanse kransmagnolia (*Magnolia tripetala*). Verspreide opslag van ruwe iep (*Ulmus glabra*) is een relict van de talrijke bomen die door de iepenziekte zijn verdwenen.

Merkwaardige bomen

(opname 5 juni 2007)

1. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **538**
2. ginkgo (*Ginkgo biloba*) **220/110/70/61**, laag-vertakt
5. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **363**
14. komkommernagnolia (*Magnolia acuminata*) **274**, circa 39 m hoog

NOTEN

- (1) Oudste kadastrale legger 212 Nossegem, art. 165 nrs. 1-3 en 14-17.
- (2) Kadastrale opmetingsschets Nossegem 1838 nr. 2.
- (3) Gereproduceerd in VANNOPPEN H., *De geschiedenis van Nossegem, het fanfareddorp*, Zaventem, Gemeentelijke Culturele Raad, 1979, p. 381.
- (4) Over de figuur van Jules Bosmans, zie WILMET L., *La famille royale de Belgique – Le prince Baudouin, frère aîné du roi Albert*, Charleroi/Paris, J. Dupuis, z.d.
- (5) "Reconstruction totale" volgens de oudste kadastrale legger 212 Nossegem, art. 541 nr. 1. Kadastrale opmetingsschets Nossegem 1889 nr. 7.
- (6) Door het kadaster pas in 1920 geregistreerd, cf. oudste kadastrale legger 212 Nossegem, art. 541 nrs. 14 en 82.
- (7) Geveld rond 1950.
- (8) Zie de kampioenenlijst in BAUDOIN J.C., DE SPOELBERCH Ph. & VAN MEULDER J., *Bomen in België. Dendrologische inventaris 1987-1992*, Stichting Spoelberch Artois i.s.m. de Belgische Dendrologische Vereniging, 1992, p. 365.

▼
De monumentale
kommernagnolia
(*Magnolia accu-
minata*), één van de
dikste en hoogste
exemplaren van
België
(foto R. Deneef,
2007)

Roger Deneef

ZAVENTEM (STERREBEEK): KASTEEL VAN STERREBEEK

ZAVELSTRAAT 2, 1933 STERREBEEK
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

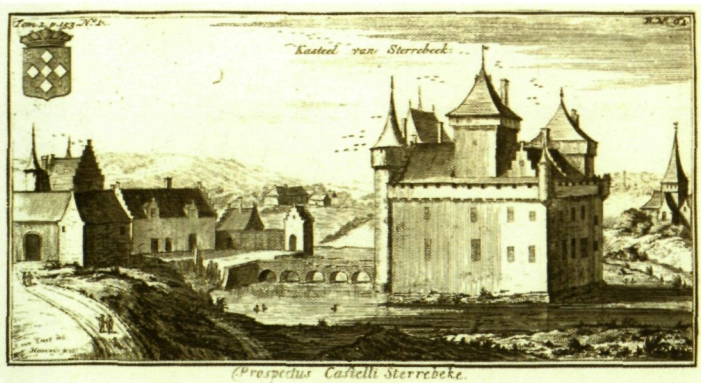
► Het kasteel van Sterrebeek vanuit het oosten, het souterrain met klimop begroeid (foto R. Deneef, 2007)

Domein van bijna 7 hectare met als kern een baroktuin rond een in 1761 gebouwd, neoclassicistisch waterkasteel en een elegant Lodewijk XV-paviljoen; in de jaren 1790 omkaderd in landschappelijke stijl – een ‘jardin anglais’, een van de oudste landschappelijke parken van België, met karakteristieke ‘fabriekjes’, onder meer een ‘Minervatempel’; monumentale platanen als relict van de oorspronkelijke beplanting; uitstekend onderhouden (inclusief de moestuin), één van de belangrijkste historische tuinen van België.

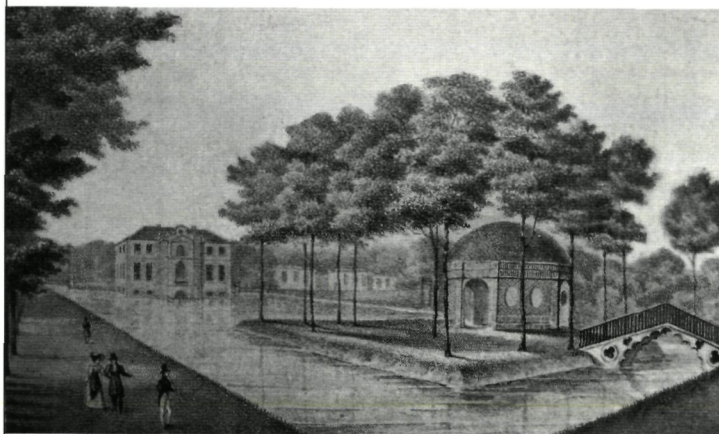
Het oude en het nieuwe kasteel

Het oude kasteel van Sterrebeek, de eigenlijke dorpsburcht, niet te verwarren met het kasteel Ter Meeren*, bevond zich ten noordoosten van het kerkplein. Het wordt afbeeld als een robuust waterkasteel met een vierkante plattegrond, twee donjonachtige torens, kantelen en machicoulis in de ‘Antiquitates illustrissimi’ (1606) van Gramaye en in de ‘Castella et praetoria nobilium Brabantiae’ (1694) van Le Roy (1). Dit ‘groot slot van Sterrebeke’, aan het einde van de 14de eeuw gebouwd door de Brusselse notabele Amelric Boote, werd rond 1750 gesloopt (2). Aan de overzijde van het kerkplein bevond zich sinds het einde van de 16de eeuw een ‘speelhuis’ of ‘huis van plaisantie’, waarbij drie bunders land en een boerderij hoorden. Dit buitengoed werd in 1747 aangekocht door de

▲ De 14de-eeuwse burcht van Sterrebeek op een ets van J. Van Croes naar Harrewijn in 'Castella et praetoria nobilium Brabantiae' van J. Le Roy, 1694

▼ Sterrebeek met de motte van het verdwenen kasteel en het 'huis van plaisantie' van bankier Plovits circa 1810 op de manuscriptversie van de 'Carte topographique de Bruxelles et de ses environs' door G. De Wautier, 1821 (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, afdeling Kaarten en Plannen)

▲ Het kasteel van Sterrebeek in een romantische setting met een latwerkpaviljoen en een 'gotische' brug op een litho in De Cloets 'Châteaux et monuments des Pays-Bas', 1825

Brusselse bankier Jean-Antoine Ories, samen met 37 bunders land. Hij liet het oude 'speelhuis' afbreken en bouwde in 1761-1762 het huidige kasteel, waarin puin van de gesloopte burcht werd verwerkt. Rond het kasteel liet hij een baroktuin van circa 6 hectare aanleggen. Het goed in Sterrebeek was bedoeld als buitenverblijf ('speelhuis'), want Ories had in datzelfde jaar ook het 'Hanzehuis' op de Timmerhoutkaai te Brussel als stadswoning aangekocht (3).

▲ Het kasteel van Sterrebeek, voormalig buitengoed van Ories (door ons rood aangestipt), en de site van de rond 1750 gesloopte waterburcht (groengele vlek) op de Ferrariskaart (1771-1775)

Het huidige kasteel – een rechthoekig, witgepleisterd 'huis van plaisantie' van vijf bij drie traveeën en twee verdiepingen op een laag souterrain en afgedekt met een laag leien schilddak – beantwoordt nog in hoge mate aan een afbeelding op een litho van 1825 uit De Cloets 'Châteaux et monuments des Pays-Bas', die overigens vermeldt dat het kasteeldomein van Sterrebeek ook een toeristische trekpleister was (4). Het ontleent zijn monumentaal karakter aan de langs beide zijden uitspringende, tussen afgeronde en geblokte hoeken gevatte middentravee. Het was oorspronkelijk langs vier zijden met water omgeven en via een brede stenen brug verbonden met een rechthoekig eilandje, dat zowat de 'cour d'honneur' vormde.

De Franse tuin

Het kasteel werd gebouwd in het centrum en op de lengteas van een 200 m lange vijver, die naar het noordwesten toe symmetrisch verbreedt van 45 m tot 65 m en tenslotte in een punt uitloopt. Het erepleineilandje werd aangelegd ten noorden van het kasteel op het kruispunt met een dwarse as en langs weerszijden via twee brugjes met het vasteland verbonden. In het smalle zuidoostelijke uiteinde van de vijver werd een tweede eiland aangelegd, waarop de Ferrariskaart (1771-1775) een padenkruis met een rotonde afbeeldt. Het donkergroene, V-vormige eiland in de noordpunt van de vijver – mogelijk een bosje – valt niet met zekerheid te duiden. De zuidwestflank van de vijver bestond uit een parterretuin, de huidige rozentuin, die langs beide zijden uitliep in bosplantsoenen met padensterren en -kruisen. Een tweede grote parterretuin met een padenkruis en een centrale

rotonde bevond zich ten oosten van de vijver. De parterres waren waarschijnlijk afgeboord met buxushaagjes en versierd met 'broderies', met beelden en/of vazen op de kruispunten, met fontein op de rotondes. Sommige 'boskets' waren vermoedelijk aangeplant in 'quincunx' – een patroon met de vijf van een dobbelsteen (5) – of in kwadraatverband. De laantjes tussen de parterres en de boskets waren afgezoomd met in palissade gesnoeide bomen, hagen en/of loofgangen, mogelijk in de vorm van 'bersauwen' (door latwerk gestutte looftunnels) met beelden in nissen (6). De rotonde die de Ferrariskaart op het zuidelijke eilandje weergeeft, was in feite een groot achthoekig prieeel van latwerk met een koepeldak begroeid met klim- of slingerplanten. Dit prieeel, dat waarschijnlijk tot de oorspronkelijke, door Ories aangebrachte uitrusting behoorde, bestond nog in 1825 want het wordt afgebeeld op de litho in De Cloets 'Châteaux et monumens des Pays-Bas'.

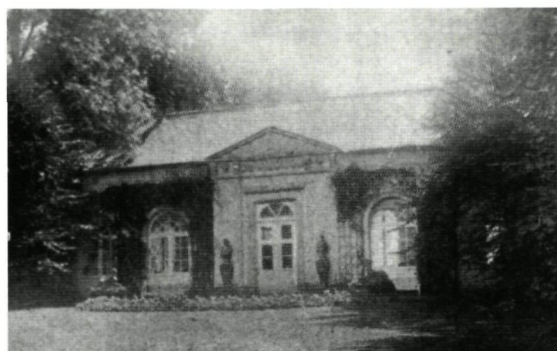
Op het kruispunt van de dwarsas met de hoofdas van de parterretuin ten zuidwesten van het kasteel staat nog steeds een elegant, vierkant Lodewijk XV-paviljoen van witte natuursteen met een leien tentdak, dat eveneens tot de oorspronkelijke uitrusting behoort. Het stucwerk van het interieur met, in de hoeken, terracotta medaillons met profielportretten in bas-reliëf van keizerin Maria-Theresia, keizer Frans I, landvoogd Karel van Lotharingen en zijn echtgenote aartschertogin Maria-Anna, worden in een wandelgids uit 1834 (7) toegeschreven aan de Frans-Italiaanse schilder en decorontwerper Jean-Nicolas Servandoni (1695-1766), als gelegenheidsarchitect bekend als ontwerper van de voorgevel van de Saint-Sulpicekerk te Parijs en vanaf 1760 ook werkzaam in de Oostenrijkse Nederlanden (8). Volgens sommigen (9) is het niet uitgesloten dat Servandoni ook het paviljoen zelf, het kasteel, de orangerie en meteen ook de hele baroktuin ontwierp. De classicistische orangerie – een eenlaags gebouw onder een laag leien schilddak, zeven traveeën breed, langs beide zijden voorzien van grote boogvormige deurvensters – kijkt in zuidoostelijke richting uit over de rozentuin, in noordwestelijke richting over een tweede, rechthoekige vijver, 75 m lang en 22 m breed, langs beide zijde met een palissade van zomerlinden (*Tilia platyphyllos*) afgezoomd.

De 'jardin anglais', grillig kader voor een strakke kern

Ories stierf in 1789. Zijn erfgenamen verkochten het goed in 1791 aan een andere bankier, Maxi-

◀ Het kasteel van Hennessy op de Primitieve kadastraalkaart door J.W. Voncken, 1829, noorden linksboven; het halve-ringvormig perceel tegen de bovenrand is een relict van de slotgracht van de verdwenen waterburcht (archief Kadaster Brabant, Brussel)

◀ De orangerie vanuit het noordwesten (uit: A. COSYN, Sterrebeek – Histoire du village – Ses châteaux, 1926)

milien-Joseph Plovits, die enkele jaren later ook het 'Hôtel Errera' aan de Koningstraat, tegenover het Park van Brussel, als 'bien national' zou aankopen (10). Hij liet de baroktuin – zeer uitzonderlijk – grotendeels ongemoeid, maar omkaderde hem met een 'jardin à l'anglaise'. De stervormige structuren in het noordwestelijke gedeelte van het domein (zie de Ferrariskaart) ruimden de plaats voor kronkelende waterloopjes en heuveltjes, die in hun grilligheid aan de oudste generatie van landschapstuinen herinneren. De 'Engelse tuin' van Plovits wordt voor het eerst afgebeeld op de 'Carte topographique de Bruxelles et de ses environs', een gegraveerde kaart op ongeveer 1/34.000, gepubliceerd in 1810 door voormalig artilleriekapitein Guillaume De Wautier. In een manuscriptversie op schaal circa 1/5.000, die vermoedelijk gelijktijdig met de gegraveerde kaart werd opgemaakt of misschien als uitgangspunt ervoor heeft gediend, maar voor sommige gedeelten tot 1821 werd bijgewerkt, zijn meer details zichtbaar en wordt ook de 'kleinarchitectuur' in kaart gebracht. Naast de orangerie en het paviljoen van Servandoni, zien we helemaal in de zuidpunt van het volledig ommuurde domein, het nog bestaande, achthoe-

► De oranjerie vanuit de rozentuin (foto R. Deneef, 2007)

▲ De haagbeuk-palissade in de rozentuin (foto R. Deneef, 2007)

▲ Het vierkante paviljoen in de rozentuin (foto R. Deneef, 2007)

kige paviljoen – een constructie van witte zandsteen, met grote boogvensters en een eigenaardige omlopende fries met halfreliëfs van terracotta. De motieven – gevleugelde mannen – zijn ontleend aan de ‘Toren der Winden’ te Athene (11). Boven de deur, op de noordzijde, herkennen we bijvoorbeeld de op zijn kinkhoorn blazende Boreas, de god van de noordenwind. Het naar empirestijl

zwemende interieur – een omlopende fries met als motief een lier tussen twee gevleugelde paarden, gestut door acht zuiltjes met acanthusbladkapitelen – laat vermoeden dat het paviljoen dateert van na 1800. Het was niet ongebruikelijk dat ‘follies’ en ‘fabriekjes’ in al hun speelsheid ook iets nuttigs verborgen, bijvoorbeeld een ijs-, groente- of fruitkelder, zoals de ijskelder onder de piramide in

het kasteelpark van Wespelaar. De paraboloid kelderruimte onder het 'Windenviljoen' van Sterrebeek is momenteel ingericht als wijnkelder, maar had oorspronkelijk misschien een andere functie, want in het domein komt eigenaardig genoeg geen ijskelder voor.

Zelfs in de 'Engelse tuin' was de rechte lijn niet helemaal gebannen. Het deurvenster in de Boreaskant van het 'Windenviljoen' wijst pal in de richting van het kasteel en staat er ook nu nog visueel mee in verbinding. Toen De Wautier rond 1810 het domein in kaart bracht, werd deze band nog versterkt door een rechthoekige, met bomen afgezoomde 'vista'. De oude platanen (*Platanus x hispanica*) tussen het kasteel en het paviljoen zijn wellicht relictten van deze beplanting. De Primitieve kadaasterkaart, in 1829 opgemaakt door J.W. Voncken, bevestigt grotendeels het kaartbeeld van De Wautier en toont ook duidelijk het hybride karakter van de aanleg. De grote rechthoekige waterpartij ten noorden van de oranjerie, door een kronkelend kanaal verbonden met de nog steeds strak afgelijnde kasteelvijver, bleef immers behouden. Ook in het nieuwe 'Engelse' gedeelte van het park speelde water een belangrijke rol. Het bijna halfronde perceel (nr. 316) werd omringd door een tot 5 m brede gracht, die nog voor de helft bestaat. Aan de andere zijde van het park, op de plek van de vroegere kruisparterre ten oosten van de kasteelvijver, verscheen nog een derde vijver met golvende contouren en een piepklein eilandje (perceel nr. 325), die op de kaart van De Wautier nog niet te zien is.

Naast het 'Windenviljoen' zijn er op de Primitieve kadaasterkaart nog twee andere 'fabriekjes' verschenen. Op een heuveltje aan de westrand duidt Voncken de nog bestaande 'Minervatempel' aan, een typische 'tholos' op Toscaanse zuilen met een (nu verdwenen) koepeldak en een hoofdstel met een omlopende fries. In de metopen van de fries wisselen vier, op de klassieke oudheid geïnspireerde motieven elkaar af: een helm, een met bloemenslingers behangen ossenschedel ('bucranium'), een schild met een zwaard en een borstharnas. Deze tempel zou zijn overgebracht uit een buitengoed van Plovits te Schaarbeek (12). De Minervatempel heeft geen utilitaire onderbouw of kelder, in tegenstelling tot de Floratempel in het kasteelpark van Wespelaar (13). Van een tweede rond gebouwtje ten zuidoosten van de rozentuin, in het verlengde van de lengteas, op één lijn met de deur van de oranjerie en het Servandonipaviljoen, valt niets meer te bespeuren.

◀ Het monumentale poorthek van de moestuin (foto R. Deneef, 2007)

◀ De moestuin (foto R. Deneef, 2007)

◀ Het leifruit tegen de zuidwestkant van de muur tussen de moestuin en de rozentuin (foto R. Deneef, 2007)

◀ De 'rivier' in de door Plovits aangelegde 'jardin anglais' (foto R. Deneef, 2007)

► Het Minervatempeltje nog met koepel
(uit: A. COSYN, *Sterrebeek - Histoire du village - Ses châteaux*, 1926)

▼ De 'bucraniumfries' van de Minervatempel
(foto R. Deneef, 2007)

► De Minervatempel in de 'jardin anglais', die de 'Franse tuin' van Ories omkadert, op de voorgrond één van de tweehonderdjarige platanen
(foto R. Deneef, 2007)

▲ De Minervatempel vanuit het park
(foto R. Deneef, 2007)

Het vierkante torentje ten oosten van de kasteelvijver in het oostelijke gedeelte van het park, met zijn ver overkragend rieten dak dat in de vier hoeken door knoestige stammen gestut wordt, komt niet voor op de primitieve kadasterkaart. De plint is van witte natuursteen, de bovenbouw van baksteen bekleed met pleisterwerk met namaakvoegen en dito hoekkettingen. De toegang wordt gevormd door een boogdeurtje van nauwelijks 1,5 m hoog. De benedenverdieping is 2 m hoog en heeft halfronde vensteropeningen; de hogere bovenverdieping rechthoekige. Naar verluidt werd het torentje ooit als fazantenkooi gebruikt, maar in een beschrijving van 1926 wordt het als schaapskooi ('bergerie') omschreven (14). Het gebouwtje staat in het zicht van het kasteel en het is dus onwaarschijnlijk dat het om een zuiver utilitaire constructie gaat. Pittoreske, rustieke schaapskooien, stallen en volières waren in de 19de eeuw schering en inslag. Verschillende stijlen ('Chinese', 'Turkse', 'romaanse', 'gotische'...) konden hun uitzicht bepalen (15) en het is niet uitgesloten dat de ontwerper (of metselaar) aan een miniversie van een romaanse donjon heeft gedacht. Deze constructie dateert vermoedelijk uit de eerste helft van de 19de eeuw.

Op de Primitieve kadasterkaart worden vijf brugjes afgebeeld, die in de door Plovits of zijn landschaparchitect geconcipeerde wandelcircuits een belangrijke rol speelden. Oorspronkelijk waren het wellicht 'Chinese' boogbrugjes, die bij de restauratie van 1908-1909 (cf. infra) werden vervangen door

▲
Het achthoekige
paviljoen
(foto R. Deneef,
2007)

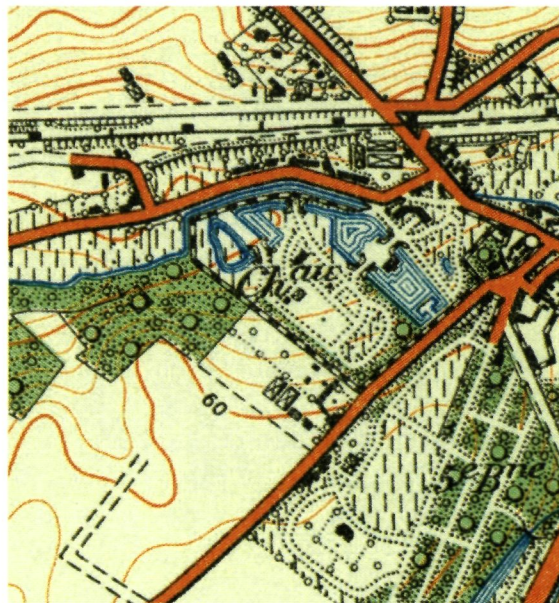

▲
Het achthoekige
paviljoen met de
op zijn kinkhoorn
blazende Boreas,
god van de noor-
denwind
(foto R. Deneef,
2007)

de huidige platte houten bruggen met smeedijzeren leuningen. De litho van De Cloet (1825) toont een eigenaardige, 'gotisch' geïnspireerde boogbrug met driepassen, die het eilandje met het grote latwerk-paviljoen in het zuiden van de kasteelvijver verbond met het vasteland. Dit is wellicht één van de vroegste neogotische constructies van België (16). Het op de Ferrariskaart afgebeelde padenkruis op dit eilandje heeft dan bovendien de plaats geruimd voor een losse, landschappelijke beplanting met hoogstammige bomen. De over het domein verspreide platanen – sommige met een stamomtrek van meer dan 5 m – behoren ongetwijfeld tot de oorspronkelijke beplanting van de Engelse tuin. In de Primitieve kadastrale legger (1831) worden de percelen van de Engelse tuin, samen 3 hectare 80 are, als 'lustgrond' omschreven. Het hele kasteeldomein besloeg 6 hectare 82 are (17). De rozentuin wordt samen met de belendende moestuin, die toen al met lage kassen was uitgerust, als één perceel van 94,5 are behandeld. Eigenaar in 1831 was Daniel-Patrice Hennessy, van Ierse afkomst, schoonzoon van Plovits, andermaal bankier en grootindustriël en één van steunpilaren van de Société Générale' (18).

◀
De voormalige
schaapskooi,
later fazantenkooi
(foto R. Deneef,
2007)

▲
Het kasteeldomein
van Sterrebeek
op de stafkaart
van 1930
(ICM, 1937)

Despret

In 1846 verkocht Hennessy het kasteelgoed van Sterrebeek aan zijn schoonzuster Isabelle Plovits, die het in 1869 op haar beurt verkocht aan Alphonse Jacquelart, een Brusselse geneesheer. In 1908 werd het verwaarloosde domein ten slotte eigendom van Maurice Despret (1861-

▲ Het kasteel van Sterrebeek in 1958 (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

1933), advocaat bij het hof van cassatie, senator en voorzitter van de raad van beheer van de Bank van Brussel en van 32 andere vennootschappen in binnen- en buitenland, in 1925 omschreven als het “*banking genius of Belgium*” (19). De nieuwe eigenaar liet de gebouwen restaureren, een restauratie die in hoge mate verrijkt werd met van elders aangevoerd, 18de-eeuws materiaal, onder meer de arduinen poortomlijsting en het met voluten omkaderde dakvenster van het poortgebouw (het “*Anno 1761*” was een gelukkig toeval), voorheen het neerhof (20). De brug tussen het waterkasteel en het ere-erfeilandje werd afgebroken en vervangen door een gevelbreed terras onder een verlengd souterrain, zodat het kasteel voortaan bij het eilandje aansloot (21). De landschappelijke vijver ten oosten van het kasteel (perceel 325) werd bovendien gedempt (22).

▼ De dienstvleugel in 1958 (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

Het huidige uitzicht van de als rozentuin heraan-gelegde parterretuin, het ere-erf en het eilandje in het zuidelijke gedeelte van de kasteelvijver (al geruime tijd zonder latwerkpaviljoen) werd parallel met de restauratie bepaald. Het ‘Franse’ karakter werd opnieuw geaccentueerd, volledig in overeenstemming met de revival van de regelmatig-geometrische, ‘Franse’ tuinstijl aan het einde van de 19de eeuw, onder impuls van publicaties zoals de ‘*Traité général de la composition des parcs et jardins*’, 1879, van Edouard André en het werk van de Franse tuinarchitecten vader (Henri) en zoon (Achille) Duchêne. Het park werd gul voorzien van beelden en vazen (onder meer afkomstig van Wenen en van de abdij van Saint-Ghislain bij Bergen). Typisch voor de ‘style Duchêne’ is de afscheiding tussen de rozentuin en de moestuin: een hoge palissade van haagbeuk (*Carpinus betulus*) met nissen, waarin uit Nederland afkomstige marmeren beelden staan (23), verbergt de muur van de moestuin langs de kant van de rozentuin.

Het domein werd in 1914 door Duitse soldaten bezet, maar overleefde de Eerste Wereldoorlog zonder noemenswaardige schade. Het werd in 1938 geërfd door de nicht van mevrouw Despret, echtgenote van de grootindustriële Ernest-John Solvay, kasteelheer te Terhulpen. Sterrebeek werd achtereenvolgens verhuurd aan een instelling voor ‘zwakke kinderen’ (Le Clair Logis) en één van de directeurs van Unilever. Vanaf 1957 werd het betrokken door Solvays schoonzoon, ridder Ernest de Selliers de Moranville, wiens weduwe het nog altijd bewoont. Het wordt op een uitstekende

▼ De dienstvleugel met de inrijpoort, door Despret in 1908 opgetrokken, vanaf de straat (foto R. Deneef, 2007)

manier onderhouden, tot en met de moestuin en het leifruit op de tuinmuur. Elk jaar in de maand juni vormt het domein het decor voor de 'parkfeesten' met optredens van volksdansgroepen en fanfares, tentoonstellingen, wandelingen met gids, barbecue... Het kasteeldomein van Sterrebeek, met zijn unieke aanlegpatroon – een baroktuin omringd door één van de oudste 'Engelse' parken van België – behoort tot de belangrijkste historische domeinen van België.

Merkwaardige bomen

(opname door de Vereniging Belgische Dendrologie, 1990 – nummering uit databank 'Beltrees', de platanen werden ten onrechte aangeduid als oosterse platanen, *Platanus orientalis*)

7760. gewone es (*Fraxinus excelsior*) **340**
 7756. Europese larix (*Larix decidua*) **284**
 7762. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **472**
 7761. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **414**
 7751. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **378**
 7750. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **343**
 7763. canadapopulier (*Populus x canadensis*) **570**
 – top uitgewaaid.

NOTEN

- (1) GRAMAYE J.B., *Antiquitates illustrissimi ducatus Brabantiae* [...], Brussel, 1610. LE ROY J., *Castella et praetoria nobilium Brabantiae, coenobiaque celebriora* [...], 1694.
- (2) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, VIIIIB (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 359-363. Beknopt archeologisch verslag over graafwerken in de site p. 335-338 in MARIËN M.E. &

▲
 Het kasteel van
 Sterrebeek vanuit
 het zuiden
 (foto R. Deneef,
 2007)

►
Het kasteeldomein
van Sterrebeek in
een verstedelijkte
omgeving
(Google Earth, 2005)

- BORREMANS R., *Opgravingen 1958-1969* (Belgica Antiqua 2), Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, 1970.
- (3) BRAEKEN J. & MONDELAERS L., *Bouwen door de eeuwen heen in Brussel* (Ic), Luik, Pierre Mardaga, 1994, p. 275.
- (4) DE CLOET J.-J., *Châteaux et monuments des Pays-Bas, faisant suite au voyage pittoresque, dédié à S.A.R. la Prin[ces]se d'Orange*, Bruxelles, Jobard frères, 1825, nr. 86.
- (5) Letterlijk althans, maar met 'quincunx' of 'quinconce' wordt vaak ook een gewoon kwadraatverband aangeduid, cf. p. 197-198 in CONAN M., *Dictionnaire historique de l'art des jardins*, Boston, Hazan, 1997.
- (6) Volgens NEUTS M., *Van geometrische strakheid naar natuurlijke expressie: de 18de-eeuwse tuinkultuur in de Zuidelijke Nederlanden meer bepaald in Midden-Brabant* (licentiaatsthesis), K.U. Leuven, Fac. Wijsbegeerte en Letteren, Dep. Geschiedenis, 1980, p. 167.
- (7) Volgens *Le promeneur dans Bruxelles et ses environs*, Ad. Wahlen, 1834, waarin gewag wordt gemaakt van "un ermitage peint par Servandoni".
- (8) Ook soms vermeld als Jean-Jérôme en, wegens zijn Italiaanse afkomst, als Giovanni Niccolo Servandoni. Cf. BÉNÉZIT E., *Dictionary of artists*, vol. 12, Paris, Gründ, 2006, p. 1037-1038, en OUDIN B., *Dictionnaire des architectes*, Paris, Editions Seghers, 1994, p. 465.
- (9) COSYN A., *Sterrebeek – Histoire du village – Ses châteaux*, Bruxelles, M. Weissenbruch, 1926, p. 12-13. Hierin gevolgd door VANNOPPEN H. & SOMMEREYNS-PARENT L., *De geschiedenis van Sterrebeek, het kastelendorp*, Tielt, drukkerij Veys, 1978, p. 872.
- (10) Over Plovits en zijn opvolger Hennesy, zie VANNOPPEN H. & SOMMEREYNS-PARENT L., *op. cit.*, p. 873-875, en GOED-LEVEN E., *Het Hotel Errera*, Leuven, Davidsfonds, 2003.
- (11) De 'Toren der Winden', een bouwwerk uit de eerste eeuw vóór Christus aan de voet van de Acropolis, werd door de sterrenkundige Andronicos uit Kyrrhos (Macedonië) ontworpen. Hij bevatte oorspronkelijk een wateruurwerk en diende ook als zonnewijzer; cf. DAREMBERG Ch. & SAGLIO E., *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1962-1963.
- (12) Volgens COSYN A., *op. cit.*, p. 14.
- (13) DUQUENNE X., *Het park van Wespelaar. De Engelse tuin in België in de 18de eeuw*, Wespelaar, Ph. De Spoelberch, 2001, p. 107-110.
- (14) COSYN A., *op. cit.*, p. 12.
- (15) Zoals in de "tour gotique" (P) in plan nr. 43 in THOUIN G., *Plans raisonnés de toutes les espèces de jardins*, Paris, Imprimerie de Lebégue, 1820.
- (16) Niet vermeld in VAN CLEVEN J., Neogotiek en neogotismen. De neogotiek als component van de 19e-eeuwse stijl in België, in: *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek, 1862-1914* (KADOC-studies 5), Leuven, Universitaire Pers, 1988, p. 23-28.
- (17) Oudste kadastrale legger 212 Sterrebeek, art. 161 nrs. 15-27.
- (18) FRANCOIS L., De reacties van de aandeelhouders van de Société Générale op de revolutiegolf van 1830, p. 458 in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XII, 1981.
- (19) In *Time magazine*, 6 juli 1925. Over de figuur van Despret zie VAN THEMSCHE G., p. 181-182 in: De val van de regering Pouillet-Vandervelde: een "samenzwering der bankiers"? *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, IX(1-2), 1978.
- (20) DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde, Gent, Snoeck-Ducaju*, 1977, p. 669-671.
- (21) Kadastrale opmetingsschets Sterrebeek 1910 nr. 6. Zie ook de oude kadastrale leggers 212 en 212A Sterrebeek, art. 1436.
- (22) Kadastrale opmetingsschets Sterrebeek 1911 nr. 6.
- (23) Volgens COSYN A., *op. cit.*, p. 14.

Roger Deneef
& Greta Paesmans

ZAVENTEM (STERREBEEK): KASTEEL TER MEEREN

MECHELSESTEENWEG 98, 1933 STERREBEEK
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

►
Het kasteel
Ter Meeren
vanuit het zuiden
(foto R. Deneef,
2003)

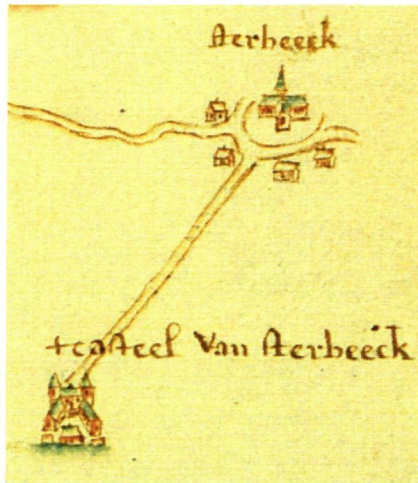

Landschappelijk park van bijna 5 hectare met serpentinevijver ('rivier') aangelegd rond een kasteel in neo-Vlaamse renaissance, resultaat van de historiserende restauratie van een laatmiddeleeuws slot door Joseph Schadde in 1865; diverse oude bomen, ijskelder en monumentale gietijzeren boogbrug.

De donjon en het kasteleiland

Het kasteel ter Meeren, 800 m ten zuiden van de dorpskern, mag niet verward worden met de rond 1750 gesloopte dorpsburcht, noch met wat nu meestal het kasteel van Sterrebeek* wordt genoemd, een 18de-eeuws 'huis van plaisantie' aan de westrand van het kerkplein. Ter Meeren was de bakermat van het geslacht van der Meeren (einde

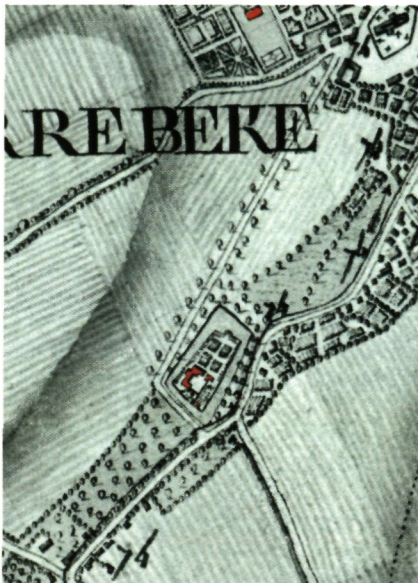
12de eeuw), oorspronkelijk de Stertbeke, 'noblesse de robe', vanouds verbonden met de hertogelijke kanselarij (1). De toevoeging 'ter Meeren' verwijst naar de bodemgesteldheid van de site: de 100 m brede strook lemig alluvium van de Sterre- of Steenbeek (2), die de bovenloop vormt van de Kleine Maalbeek, een bijbeek van de Woluwe in de oostrand van het Zennebekken. Het kasteel zelf bevindt zich in het brongebied. Het wordt voor het eerst afgebeeld in de marge van een figuratieve kaart van 1665 (3), schematisch, met twee torens en twee parallelle dwarsvleugels. De twee torens vallen moeilijk te rijmen met een volgende afbeelding op een tiendkaart van 1758 (4), waarop de huidige slottoren duidelijk wordt weergegeven. Deze vierkante donjon van witte zandsteen, die ondanks ingrijpende restauraties nog veel oorspronkelijke elementen bevat, werd vermoedelijk gebouwd aan het einde van de 14de eeuw (5).

◀ "Kasteel van Sterbeek", in feite het kasteel ter Meeren in de marge van een cijnkaart van Stokkel door Guillaume Sibil, 1665 (Typographieboek A, f° 261, archief Abdij 't Park, Heverlee)

▲ Het kasteel Ter Meeren in de jaren 1950 (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

◀ Het kasteel Ter Meeren en, tegen de bovenrand aan, het toen nog nieuwe kasteel van Sterrebeek (beide door ons rood aangestipt) op de Ferrariskaart (1771-1775)

▼ Het kasteel Ter Meeren op de Primitieve kadastrakaart, opgemaakt door J.W. Voncken in 1829 – noorden links (archief Kadaster Brabant, Brussel)

Het tentdak en de bolspits zijn op de kaart van 1758 zichtbaar en werden vermoedelijk in de late 15de of de 16de eeuw aangebracht samen met het aanleunende traptorentje. De 'spreeuwengaten' (spreeuweneieren behoorden tot het menu van de kasteelbewoners) die onder de bolspits een soort lantaarn vormen, zijn mogelijk van latere datum.

In 1746 werd Ter Meeren aangekocht door Guillaume-Antoine de Fierlant, hoofdschout te Turnhout en heer van Bodegem, de eerste van de familie die tot 1885 het landgoed bewoonde en het zijn huidige vorm gaf. De Ferrariskaart (1771-1775) toont een rechthoekig eiland van 71,5 are, omringd met een tot 30 m brede gracht. Het kasteelcomplex bestond uit een groot gebouw met een L- of U-vormige plattegrond en twee kleine gebouwen en het besloeg de zuidelijke helft van het eiland. De noordelijke helft wordt op de kaart als tuin afgebeeld aan de hand van vier blokjes, die wellicht een realistische weergave zijn van de in parterres of bedden ingedeelde tuin, een voor die tijd gebruikelijke combinatie van 'nut en sier', bloemen en sierstruiken of snoeiboompjes en groenten. De ronde uitstulping in de noordoostelijke grachtarm in het verlengde van de as van de tuin, laat vermoeden dat het vooral om een siertuin ging. Ten zuiden van het kasteel-eiland lag een boomgaard van meer dan 2 hectare. Het beemd- en akkerland tussen de dorpskern en het kasteel-eiland behoorde waarschijnlijk ook tot het eigendom. De nog bestaande rij monumentale tamme kastanjes (*Castanea sativa*) – sommige met een stamontrek van meer dan 4 m – langs de beek in het noorden van het domein, markeerde ooit de grens tussen beemd en akker. Een rechte, beboomde laan verbond het kasteel met het kerkplein. Te oordelen naar enkele oude exemplaren was deze laan waarschijnlijk afgezoomd met zomereiken (*Quercus*

1877

1891

1912

1930

1980

robur). De brug naar het eiland – onzichtbaar op de Ferrariskaart – bevond zich waarschijnlijk op de zuidwestelijke arm van de ringgracht, zoals blijkt uit de Primitieve kadastrakaart (1829), die zonder grote verschillen bij de Ferrariskaart aansluit.

In de in 1831 samengestelde kadastrale legger (6) wordt het kasteelgebouw veelbetekend als 'huis' omschreven. Het hoofdgebouw had een L-vormig grondplan waarin de donjon duidelijk herkenbaar is. Tot het kasteel perceel (nr. 522) behoorde een losstaand gebouwtje, dat ook op de Ferrariskaart wordt getoond, maar waarover geen details bekend zijn (7). Het derde volume op het kasteleiland (nr. 520) was ongetwijfeld het poortgebouw met aansluitend een stenen brug. De voormalige parterretuin op de noordelijke helft van het eiland was gedegradeerd tot drie stroken akkerland (nrs. 523, 524 en 525). De 'tuin' was herleid tot twee percelen (nrs. 519 en 521) ten zuiden en ten oosten van het kasteel, samen nog geen 24 are. Alleen de noordwestelijke arm en de helft van de zuidwestelijke arm van de ringgracht werden nog als water ('lustvijver') ingetekend. De noordoostelijke arm – op de Ferrariskaart de breedste – had plaats gemaakt voor een 65 are grote weide (nr. 529) die wordt weergegeven als een bijna-vierkant omringd door een 10 m brede strook, mogelijk een relict van een tweede ringgracht en een eilandtuin (of een poging om zoiets aan te leggen). De grote, op de Ferrariskaart afgebeelde boomgaard ten zuiden van het kasteleiland is nog herkenbaar in het perceel 556, maar werd in akkerland omgezet. Het L-vormige huis (nrs. 554 en 555) tegenover de brug en het poortgebouw, vermoedelijk de kasteelboerderij, komt op de Ferrariskaart niet voor. De rechte dreef tussen het kasteel en het kerkplein behoorde blijkbaar tot het openbaar domein. De

Fierlant bezat 62,5 hectare gemeentelijk grondgebied, maar de zone tussen het kasteleiland en het dorpscentrum was slechts voor één vierde van hem, met name een bosperceel (nr. 531) van bijna 2,5 hectare (op de Ferrariskaart hooiland) dat bij het kasteleiland aansloot.

Goswin de Fierlant (1735-1804), zoon van Guillaume-Antoine, volgde zijn vader als eigenaar op in 1773, toen de Ferrariskaart werd opgemaakt. Als jurist, voorzitter van de Grote Raad te Mechelen en in 1793 van de Geheime Raad, speelde hij onder het Oostenrijkse bewind een eersterangsrol in de hervorming van het strafrecht en het gevangeniswezen (8). Hij was dus zeker geen fanatieke voorstander van het oude regime, maar zag zich bij de Franse inval (1795) toch genoopt naar Wenen te verhuizen. Hij keerde terug onder het Keizerrijk maar stierf kort daarop in Brussel. Zijn zoon Antoine, die een militaire carrière uitbouwde en als Primitieve eigenaar figureert, stierf in 1830 te Wenen en heeft dus vermoedelijk nooit een voet in Sterrebeek gezet. Dit verklaart wellicht de staat van verval, die in de kadastrale legger wordt beschreven. De nieuwe boerderij ten zuiden van het kasteleiland en de veronderstelde eilandtuin in de noordoostelijke grachtarm werden vermoedelijk onder Goswina's eigenaarschap gerealiseerd, voordat het kasteelgoed tot een boerenhof degradeerde.

Neo-Vlaamse renaissance in een Engels park

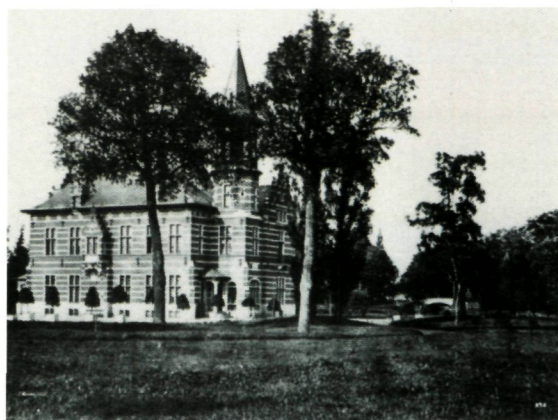
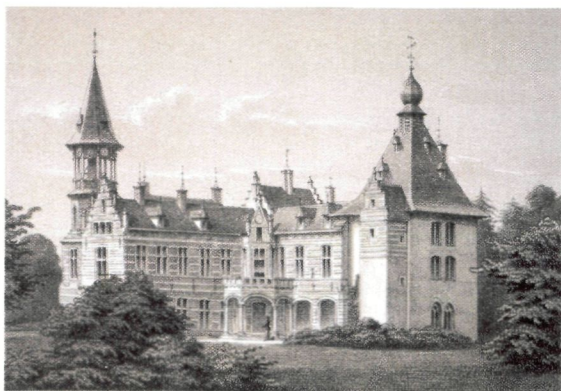
De kronkelende weg van Sterrebeek naar Tervuren, waarlangs het landgoed zich uitstrekte, werd in 1844 vervangen door de huidige rechte steenweg Mechelen-Tervuren. De oude wegzate en een aantal percelen en een grote boerderij, die aan de overzijde van de oude weg lagen, werden bij het domein ingelijfd (9). Met het aantreden rond

▲
Het kasteel van Sterrebeek nabij de dorpskern en, ten zuiden, het kasteel Ter Meerens op de stafkaarten van 1877, 1891, 1912, 1930 en 1980 (ICM, 1882, 1893, 1925 en 1937; NGI, 1982)

► Het kasteel Ter Meeren rond het midden van de 19de eeuw, vóór de restauratie, op een litho uit 1846-1847 (uit: A. COSYN, Sterrebeek, 1926)

► Het pas door Schadde gerestaureerde kasteel Ter Meeren op een litho van M. Vasseur in E; de Damseaux, *La Belgique pittoresque*, 1872-1878 (copyright FUNDP, Bibliothèque Moretus Plantin, Namen)

▲ Het gerestaureerde kasteel Ter Meeren omringd door kuipplanten, in de verte het landschappelijke park met de gietijzeren boogbrug (uit: VANNOPPEN H. & SOMME-REYNS-PARENT L., *De geschiedenis van Sterrebeek, het kastelendorp*, 1978)

volgens de eclectische smaak van die periode. De burgemeesterssjerp zou volgen (1871-1882).

Voor de aanleg van het 'Engelse' park werd het overblijvende gedeelte van de slotgracht gedempt en werden alle percelen (ook het grote bosperceel ten noorden van het kasteel) samengevoegd tot een aaneengesloten 'lustgrond' van nagenoeg 5 hectare (11). Uit een litho van 1846-1847 (12) blijkt dat het kasteel al vroeger omringd was met een landschappelijke beplanting – Italiaanse populieren en andere loofbomen, enkele kleinere naaldbomen, struikmassieven, slingerende gazonranden. Deze beplanting doet op deze litho nog relatief jong aan, met uitzondering van de hoge kruin rechts in beeld, vermoedelijk één van de oude zomereiken langs de dreef naar het dorp. De stafkaart van 1877 geeft een idee van de door Aloys de Fierlant aangebrachte structuur. De beek, die vroeger de slotgracht vulde en van daaruit via een hoekig tracé, dat min of meer de perceelsgrenzen volgde, verder naar het noorden liep, kreeg een nieuw, lichtjes gebogen tracé, dat min of meer de 'talweg' van de vallei volgde. Het nieuwe tracé wordt op de kaart met een forse blauwe lijn afgebeeld, wat laat vermoeden dat de nieuwe beek ook merkkelijk breder was dan een gewone afwateringsgracht. Het beoogde effect: een rivier ontspringt aan de voet van de donjon, stroomt zachtjes slingerend noordwaarts, langs boomgroepen en een heuvel (die de ijskelder camoufleert) en verdwijnt in de verte tussen het groen. Dergelijke 'rivierlandschappen' zijn schering en inslag gedurende de hele 19de eeuw. Een foto van rond 1880 (13) toont het 'gerestaureerde' kasteel, met op de voorgrond enkele onder-

▲ Het stallen-en-koets-huiscomplex bij de Mechelsesteenweg, tulpenbomen op de voorgrond (foto R. Deneef, 2003)

1860 van Aloys de Fierlant (1828-1898) (10), achterneef van Antoine, kwam er een einde aan het 'absentee ownership' dat meer dan zeventig jaar had aangesleept. Hij vestigde zich metterwoon op Ter Meeren, ruimde de oude slotgracht en terreinindeling op, en deed zoals menig kasteelheer in het derde kwart van de 19de eeuw: hij legde een landschappelijk park aan en verbouwde het kasteel

▲
De hovenierswoning
(foto R. Deneef,
2003)

tussen verdwenen bomen waaronder Italiaanse populieren (*Populus nigra* 'Italica') op een heuvel-tje, en een rij kuipplanten, agaven en vermoedelijk in bol geschoren laurierboompjes. Rechts in beeld de rotonde van het ereplein (zie verder) en in de verte het 'rivierlandschap' met de nog bestaande gietijzeren boogbrug met natuurstenen bruggenhoofden. Van de oorspronkelijke stoffering van dit 'rivierlandschap' zijn nog een groot aantal bomen bewaard gebleven, vooral zomereiken (*Quercus robur*), bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') en tamme kastanjes (*Castanea sativa*). Opmerkelijk is een canadapopulier (*Populus x canadensis*) met bijna 6 m stamomtrek, mogelijk één van de populieren die in 1840 door koning Leopold I aan de Fierlant werden geschonken (14).

In 1864 gaf Aloys de Fierlant aan architect-archeoloog Joseph Schadde de opdracht om ook het kasteel onder handen te nemen. Schadde, die op dat moment ook bezig was met de restauratie van het Hof van Busleyden te Mechelen, en die later ook de handelsbeurs en het Tolhuis te Antwerpen (allebei sinds lang gesloopt) zou ontwerpen, was één van de troetelkinderen van de Belgische adel, de "architecte des châteaux" bij uitstek met een uitgesproken voorkeur voor de neo-Vlaamse renaissance. Ter Meeren was één van de circa vijftig kastelen die Schadde bouwde, historiserend restaureerde of verbouwde (15). Het kasteel Ter Meeren, voorheen een sober witgepleisterd gebouw (zie de litho van 1846-1847), werd fors vergroot (16) en in genoemde stijl heraangetrokken, met trapgevels, baksteenmetselwerk met speklagen en kordonlijsten, kruis- en kloosterkozijnen, negblokomijs-

◀
De ingang van de
ijskelder
(foto R. Deneef,
2003)

▲
De gietijzeren
boogbrug
(foto R. Deneef,
2003)

tingen, geprofileerde dakconsolen, licht getoogde en (voor de donjon en de kapel) spitsboogvensters, een overvloed van siersmeedwerk... De meest opvallende toevoegingen zijn een neogotische kapel en een achthoekige traptoren, tevens belvédère, oorspronkelijk bekroond met een sierlijke spits met een open lantaarn, die in 1883 door een storm werd vernield (17) en vervangen door het huidige terrasje. De historiserende aanpak is ook zichtbaar in de overvloedige en luxueuze interieurafwerking: monumentale marmere schouwen, met schilderijen en beeldhouwwerk versierde cassetten- en balkenplafonds, imposante dubbele deuren, de polychromie en de glasramen van de kapel... (18).

Het ingangsportiek in de vorm van een natuurstenen arcade met een terras erboven, bevindt zich in de oksel van het gebouw en de ruimte tussen het kasteel en de Mechelsesteenweg werd als ere-erf aangelegd met een rotonde (duidelijk zichtbaar op de stafkaart van 1877). De nieuwe hoofdingang van het domein bestond uit een kleine lunet en vier bakstenen hekpijlers met speklagen. Tegen de steenweg aan, links van de ingang, werd in min of meer dezelfde stijl als het kasteel het wagenhuis opgetrokken – een baksteenbouw van twee bouwlagen met een L-vormige plattegrond en een vierkante toren in de oksel, de koetshuisvleugel met drie korbboogpoorten parallel aan de steenweg en haaks daarop de stalvleugel. De hoveniers-woning – soms ook 'aumônerie' (almoezeniershuis) genoemd – verscheen aan de zuidrand van het domein, langs de huidige Medekenstraat: twee gekoppelde breedhuizen met pannen zadeldaken en – een beetje romantisch-middeleeuws – een slank, rond traptorentje met een hoge leien spits. De hovenierswoning vormt het sluitstuk van de ommuurde moes- en fruittuin (perceel nr. 556p), die een oppervlakte beslaat van bijna 40 are. De 'ceremoniële' ingang van deze tuin wordt gevormd door een monumentale korbboogpoort met een arduinen omlijsting in de naar het kasteel toegekeerde muur.

Braun de ter Meerens

Aloys de Fierlant verkocht in 1885 Ter Meerens aan de Brusselse advocaat Auguste Braun (1856-1941), die overigens gehuwd was met een afstammeling

▼ De 'rivier' en het kasteel vanaf de boogbrug
(foto R. Deneef, 2003)

van de van der Meerens en wiens zoon Maurice in 1937 bij koninklijk besluit de toelating zou krijgen om 'de ter Meerens' aan zijn naam toe te voegen. Het park werd fors naar het noorden uitgebreid, zodat zijn oppervlakte (perceel nr. 550a) bijna verdubbelde tot meer dan 9 hectare (19). De uitbreiding bestond echter hoofdzakelijk uit bosplantsoenen met rechte dreven (zie de stafkaart van 1930, p. 173), die het kasteel ook met het dorpsplein verbinden.

In de moestuin verschenen serres en de vijver werd aanzienlijk verbreed (20). Bij het uitgraven van de uitstulping ter hoogte van de ijskelderheuvel werd met de uitgegraven aarde een tweede heuvel tje aangelegd met erbovenop een paviljoen (21), momenteel een bouwvallig, door houten palen gestut zeshoekig tentdak, maar vermoedelijk heeft er ooit een andere constructie gestaan. Aan het begin van de dreef die ooit de toegang tot het domein vormde, staat een merkwaardig gebouw, met de jaartallen 1659/1930, dat als portiersloge dienstdeed. Het gaat om één van de torens van het kasteel van Beaulieu* te Machelen, dat in 1930 verkocht werd met de verplichting het te slopen. Een poging van August Braun om het gebouw te redden leidde onder druk van de fiscus (22) tot de gedwongen afbraak van één van de torens, maar dankzij zijn tussenkomst kon de rest van het kasteel van Beaulieu behouden blijven. De gesloopte toren liet hij in enigszins gewijzigde vorm (min één verdieping) te Sterrebeek heropbouwen. In 1930 schonk Braun het noordelijke, beboste gedeelte van het domein aan zijn dochter, die gehuwd was met dokter Gustaaf Derscheid, een befaamde pneumoloog. In het afgesplitste gedeelte werd de villa 'Normandy' gebouwd.

De beplantingen die August Braun tijdens het interbellum liet uitvoeren – diverse soorten linden (*Tilia platyphyllos*, *T. tomentosa*, *T. x europaea*), witte paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*), gewone esdoorns (*Acer pseudoplatanus*), gewone beuken (*Fagus sylvatica*), tamme kastanjes en ook minder courante soorten als ginkgo (*Ginkgo biloba*), Amerikaanse amberboom (*Liquidambar styraciflua*) en Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*) – bepalen in hoge mate het huidige uitzicht zonder afbreuk te doen aan het 'rivierlandschap' dat Aloys de Fierlant tot stand had gebracht. Zijn zoon Maurice en diens schoonzoon Jacques Lemaire zetten dit beleid voort, maar de naoorlogse sociaal-economische ontwikkeling drukte ook haar stempel op het domein: door stijging van de lonen

werd het onderhoud onbetaalbaar, technologische veranderingen maakten koetshuizen, stalknechtverblijven, boven- en keukenmeiden overbodig, de 'superette' maakte in de jaren 1960 de traditionele moestuin tot een dure of arbeidsintensieve hobby. De bescherming als 'landschap' in 1974 noch de bescherming als 'monument' van de gebouwen, de boogbrug en de ijskelder in 2001 hebben daar veel aan veranderd. Pogingen om in de kasteelgebouwen achtereenvolgens een Montessorischool, een filmschool of een horecabedrijf onder te brengen, stuitten op onoverkomelijke stedenbouwkundige problemen, die vooral met functiewijziging te maken hadden. Het domein ligt er momenteel (2006) verlaten en enigszins verwilderd bij, wach- tend op een koper.

Merkwaardige bomen

(opname 24 juni 2003)

9. zomereik (*Quercus robur*) **382**
 39. Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*) **333**
 44. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **447**
 45. canadapopulier (*Populus x canadensis*) **570**
 49. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **360**
 54. gewone es (*Fraxinus excelsior*) **375**
 60. zomereik (*Quercus robur*) **379**
 61. zomereik (*Quercus robur*) **380**
 62. Amerikaanse eik (*Quercus robur*) **380**
 63. zilverlinde (*Tilia tomentosa*) **442**
 70. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **487**

NOTEN

- (1) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, VIIIIB (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 356-359. VERBESSELT J., *Het parochie- wezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (XII), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1972, na p. 176-177 en 183-184.
- (2) *Gleyige gronden met reductiehorizont op lemig materiaal*^a (AGp) volgens BAEYENS L. & DUDAL R., Bodemkaart van België – kaartblad Zaventem 88E & Verklarende tekst bij het kaartblad, Gent, Centrum voor Bodemkartering, 1958.
- (3) In één van de kaartboeken van de abdij van 't Park, gereproduceerd in VAN ERMEN E., VANHOVE L. & VAN LANI S., *Het kaartboek van de abdij van Park, 1665*, Brussel, Algemeen Rijks- archief, 2000, p. 209.
- (4) Nr. 1616 uit het Stadsarchief Brussel, gereproduceerd o.m. op p. IV in BRAUN DE TER MEEREN M., *Sterrebeek à travers les âges* (fasc. IV), Bruxelles, impr. Vindelinckx, 1949.
- (5) Volgens DOPERÉ F. & UBREGTS W., *De donjon in Vlaande- ren, architectuur en wooncultuur*, Brussel, Gemeentekrediet – Leuven, Universitaire Pers, 1991, p. 237-238. De 12de eeuw volgens VANNOPPEN H. & SOMMEREYNS-PARENT L., *De geschiedenis van Sterrebeek, het kastelendorp*, Tiel, drukkerij Veys, 1978, p. 889.
- (6) Oudste kadastrale legger 212 Sterrebeek, art. 140 nrs. 10-29.
- (7) Toch een relict van een tweede toren?
- (8) MONBALLYU J., De rol van de wetgever en de rechter bij de strafrechtsbedeling volgens Goswin de Fierlant (1735-1804), p. 281-300 in *The Legal History Review* 68(3), 2000.
- (9) Oudste kadastrale legger 212 Sterrebeek, art. 404 nr. 15.
- (10) Of zoals een gedenksteen in de gevel van het gerestaureerde kasteel vermeldt: Aloysius de Gonzaga, baron de Fierlant.
- (11) Kadastrale opmetingsschets Sterrebeek 1862 nr. 9. Oudste kadastrale legger 212 Sterrebeek, art. 457 nr. 61.
- (12) COSYN A., *Sterrebeek*, Bruxelles, Weissenbruch s.a., 1926, fig. 23.
- (13) Gereproduceerd in VANNOPPEN H. & SOMMEREYNS-PARENT L., *op. cit.*, p. 198.
- (14) Volgens VANNOPPEN H. & SOMMEREYNS-PARENT L., *op. cit.*, p. 891.
- (15) MEUL V., Joseph Schadde (1818-1894), academicus en historiserend bouwmeester in de tweede helft van de 19de eeuw, p. 8-61 in *Monumenten en Landschappen* 13(6), 1994.
- (16) Kadastrale opmetingsschets Sterrebeek 1870 nr. 13. Oudste kadastrale legger 212 Sterrebeek, art. 457 nr. 60. Een plattegrond met de oude en de nieuwe gedeelten in COSYN A., *op. cit.*
- (17) BRAUN DE TER MEEREN M., *op. cit.*, p. 7.
- (18) Uitvoerig beschreven in PAESMANS G., Verantwoording bij het beschermingsvoorstel "Zaventem (Sterrebeek): Mechelsesteenweg 98: kasteel ter Meeren met parkuitrusting", 10 augustus 2000 (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven).
- (19) Oudste kadastrale legger 212 Sterrebeek, art. 1091 nr. 33.
- (20) Vergelijk de stafkaart van 1912 met die van 1930. Zie ook de oudste kadastrale legger 212 Sterrebeek, art. 1091 nr. 23, 34, 36 en 39.
- (21) Oudste kadastrale legger 212 Sterrebeek, art. 1091 nr. 29 en oude kadastrale legger 212A Sterrebeek, art. 1091 nr. 32.
- (22) Volgens MEULEMANS A., Sterrebeek – Kasteel "Ter Meeren", p. 205-208 in *Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Leuven en omgeving*, deel IX, 1969.

Roger Deneef
& Jo Wijnant

ZAVENTEM (ZAVENTEM): PARK FELDHEIM

DIEGEMSTRAAT 37, 1930 ZAVENTEM

► De villa van Herman Quitmann, gebouwd in 1896, nu gemeentehuis (foto R. Deneef, 2007)

Park rond gemeentehuis, circa 3 hectare, samenvoeging van drie afzonderlijke eigendommen, deels een landschappelijk park, aangelegd rond een in 1896 gebouwde kasteelvilla.

Het park rond het huidige gemeentehuis van Zaventem ontstond uit de samenvoeging van drie aparte eigendommen. Het huidige gemeentehuis zelf werd in 1896 als privéwoning gebouwd door de industrieel Herman Quitmann (1). Quitmann, van Duitse afkomst, was één van de eigenaars van de nabijgelegen, in 1852 opgerichte 'Tannerie & Maroquinerie Belges' (2). Het was een vrij imposante villa – een hoog en vooruitspringend centraal volume van drie bouwlagen en drie traveeën onder een schilddak en lagere, symmetrisch uitgewerkte aanbouwen langs weerszijden en de achterzijde van het hoofdvolume – maar voor een tijd waarin het eclecticisme hoogtij

vierde nogal aan de sobere kant – witgepleisterd met kordonlijsten, hoekpilasters en daklijstconsolletjes als enige versiering. De villa, die nadien ettelijke malen werd verbouwd, vormde het middelpunt van een 'lusttuin' van 1,5 hectare. De ommuurde moesen fruituin met serres en een grote tuinierswoning werd aangelegd in het zuidelijke gedeelte van het landgoed, tegen de spoorweg Brussel-Luik aan. Het ontsluitingspatroon moet min of meer een '8' geweest zijn, met de villa op het snijpunt van de twee lussen, de lus ten oosten van de villa verbonden met de twee toegangen aan de Diegemstraat. Het cirkelvormige muurtje van breukstenen op een heuveltje ten zuiden van de villa, is zonder twijfel de fundering van een lang verdwenen paviljoen. Van de oorspronkelijke beplanting zijn nog een tiental bomen overgebleven: platanen (*Platanus x hispanica*), witte paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*), een hemelboom (*Ailanthus altissima*) en een zilveresdoorn (*Acer saccharinum*).

▲
Pittoreske zitbank
in het park
Feldheim
(foto O. Pauwels,
2008)

◀
Het gemeentehuis
van Zaventem
(rood aangestipt)
in het voormalige
park van industrieel
Feldheim, toestand
1953. Het oorspron-
kelijke goed van
Quitmann (A),
het villaperceel van
Potten (B) en de
tuin van Meysmans
(C)
(Ministerie Openbare
Werken, 1958).

In 1921 werd het goed verkocht aan Herman Feldheim (3), eveneens van Duitse afkomst en één van de patroons van de 'Tannerie'. De villa onderging enkele oppervlakkige wijzigingen (o.m. toevoeging van veranda's aan de voorzijde). Een tweede generatie bomen kan met het bewind van Feldheim verbonden worden, met name diverse platanen, witte paardenkastanjes, Noorse en vederesdoorns (*Acer platanoïdes*, *A. negundo*), Krim- en zilverlinde (*Tilia tomentosa*, *T. x euchlora*), en een Osaka vingeresdoorn, cultivar (*Acer palmatum* 'Osakazuki').

Op een aanpalend perceel van nog geen 40 are liet één van Quitmanns bedienden, Emile Potten, in hetzelfde jaar een veel bescheidener villa optrekken (4) – een eengezinswoning met een souterrain, twee hoge bouwlagen en een dakverdieping. De slankheid van het gebouw wordt nog geaccentueerd door een ingediepte travee aan de straatzijde. In 1933, na de dood van Emile Potten, kocht Feldheim de villa, vermoedelijk voor een van zijn zonen. Aan de tuinzijde werd een modernistisch balkonterras met pergola toegevoegd en in de achterliggende tuin verschenen een aantal constructies van breuksteen, zoals pergola's (waarvan alleen de zuilen bewaard zijn); een halfronde, door geschoren taxus beschutte zitbank; een ondiep, rechthoekig stenen bekken, vermoedelijk ooit met water en waterlelies. Inspiratie uit de 'Nouveau Jardin Pittoresque' (een Belgische beweging die een belangrijke invloed uitoefende op de tuinaanleg tijdens het interbellum) is voelbaar aanwezig.

Een derde eigendom, ten noorden van de villa van Potten, tegen de Desmedtstraat aan, is een 'lusttuin' van 67,5 are, die in 1903 werd aangelegd

door advocaat Léon Meysmans (5). Het bijbehorende 'kasteel' aan de Desmedtstraat en een zeshoekig tuinpaviljoentje zijn verdwenen, maar twee beplantingsheuveltjes en enkele oudere bomen – onder meer zwarte walnoot (*Juglans nigra*), een Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*) en een zeldzame cultivar van een gewone es met lijnvormige blaadjes (*Fraxinus excelsior* 'Asplenifolia') – geven een idee van de oorspronkelijke aanleg.

Na de overname van de drie eigendommen door de gemeente en de installatie van het gemeentehuis in de villa van Quitmann, werden de tuinen tot één geheel van bijna 3 hectare versmolten.

Merkwaardige bomen

(opname 1 augustus 2003)

- 21. Osaka vingeresdoorn, cultivar (*Acer palmatum* 'Osakazuki') **146**
- 47. eenbladige es (*Fraxinus excelsior* 'Diversifolia') **171** – opvallend dunne onderstam
- 53. zilveresdoorn (*Acer saccharinum*) **393**
- 55. zomerlinde met ingesneden blad (*Tilia platyphyllos* 'Laciniata') **223**
- 63. gewone es met lijnvormige blaadjes (*Fraxinus excelsior* 'Asplenifolia') **191**

NOTEN

- (1) Oudste kadastrale legger 212 Zaventem, art. 1333. Kadastrale opmetingsschets Zaventem 1897 nr. 9.
- (2) VANNOPPEN H., *De geschiedenis van Zaventem, de industriegemeente van Midden-Brabant*, Zaventem, Gemeentelijke Culturele Raad, 1981, p. 411-414.
- (3) Oudste kadastrale legger 212 Zaventem, art. 1859.
- (4) Oudste kadastrale legger 212 Zaventem, art. 1330.
- (5) Oudste kadastrale legger 212 Zaventem, art. 1568.

*Roger Deneef & Jo Wijnant
m.m.v. Henri Vannoppen*

ZAVENTEM (ZAVENTEM): CENTRUMPARK

HECTOR HENNEAULAAN – PARKLAAN – MARIADALLAAN – KOUTERWEG, 1930 ZAVENTEM

►
Het kasteel 'Val
Marie', sinds 1988
een cultureel
centrum
(foto R. Deneef,
2003)

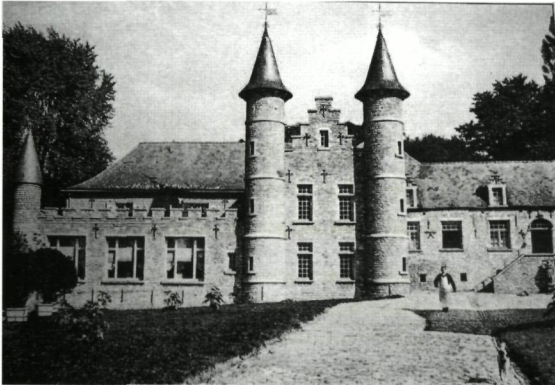

Gemeentelijk park van circa 5 hectare met twee vijvers, in 1938 ontstaan uit de samenvoeging van twee landschappelijke parken met vijvers uit het einde van de 19de eeuw; pinetum van 1962; recente heraanleg met verharding van paden en oevers.

Het 'Centrumpark' in de vallei van de Kleine Beek, aan de zuidrand van het centrum van Zaventem, verenigt twee historische domeinen: het kasteel ter Meeren voor het westelijke gedeelte, en het kasteel 'Val Marie' (Mariadal), ooit het pachthof van Ophem, voor het oostelijke gedeelte.

Het kasteel ter Meeren, zo genoemd naar het geslacht uit Sterrebeek dat het tijdens de late

middeleeuwen in haar bezit had, wordt in een verkoopakte van 1766 omschreven als een wel gelegen 'speelgoed' met hovingen, stallingen, remisen, toren, vijver, neerhof en duifhuis (1). Maar op de Ferrariskaart (1771-1775) is van hovingen weinig te merken. De Primitieve kadasterkaart van 1829 toont een beeld van het complex dat sterk afwijkt van dat op de Ferrariskaart. In de kadastrale legger (1831) wordt een onderscheid gemaakt tussen het 'kasteel' met een L-vormige plattegrond en, eraan vastgebouwd en uitkijkend over de vijver, de bijna gesloten pachthoeve waar twee percelen moestuin (samen bijna 60 are) bij aansluiten (2). De legger suggereert daarenboven rond de vijver ('vijver van vermaak') een landschappelijke aanleg van bijna 2,5 hectare – een combinatie van stroken weiland met 'lustgrond' (ambtelijk synoniem voor een losse, informele aanleg). De toenmalige eigenaar, François Héberlé, afkomstig uit de Elzas, bezat

ook een groot deel van de vallei stroomafwaarts tot aan de Woluwe, inclusief een watermolen. Op de oudste stafkaarten valt van Héberlés park echter weinig te bespeuren. Pas op de kaart van 1912 wordt een bescheiden patroon van slingerende paden afgebeeld – een pad rond de vijver en een lus naar het kasteel – en in de kasteelvijver verschijnt een eilandje, dat via een metalen boogbrug met het ‘vasteland’ verbonden was. Foto's van rond 1900 (3) geven een beeld van een riant landschappelijk park, dicht beplant met struikmassieven en bomen (o.m. treurwilgen en Italiaanse populieren), met scherp afgestoken wandelpaden, rijen schijnpressen en canadapopulieren als scherm langs de noordelijke oever van de vijver (de dorps huisjes aan de overkant werden blijkbaar niet voldoende pittoresk geacht) en een boothuisje onder een strodak op de zuidelijke oever bij het kasteel. Het eilandje was getooid met een rond lindepriël.

Het kasteel zelf was omkaderd met in halve bollen gesnoeide laurierboompjes in houten kuipen. De ‘cour d'honneur’ (met schandpaal!) ten westen van het kasteel werd van de straat gescheiden door hekwerk op een laag muurtje met als kegeltorentjes verklede hekpijlers.

Het hierboven beschreven landschappelijk park (iets meer dan 2 hectare, vijver inclusief) werd waarschijnlijk aangelegd in opdracht van Gabriëlle Van den Eynde, gehuwd met ex-officier Alphonse Carpentier, die rond 1900 eigenares werd. Het kasteel, een sobere, witgepeisterde, neoclassicistische villa met een schilddak, werd toen ook weggestopt achter een neomiddeleeuwse voorbouw in plaatselijke zandsteen met ronde torens, kantelen en kloosterkozijnen (4) – een heraankleding die niet op onverdeelde bijval kon rekenen (5) en evenmin een lang leven beschoren was. Ter Meeren werd in 1924 verkocht. De nieuwe eigenaar, paardenfokker Clement Peten uit Velm bij Sint-Truiden, sloopte het kasteelcomplex en verkocht onmiddellijk daarna de westelijke helft van het domein aan de industrieel François Coppin, stichter van de ‘Tanneries de Saventhem’, die in 1937 op de plek van het kasteel een geitenleerfabriek (‘Capra’) liet optrekken (6); later werd dit een chocoladefabriek (Van Houtte). Het oostelijke gedeelte van het domein werd verkocht aan Paul Gonze, inspecteur bij het Bestuur van Waters en Bossen, eigenaar van het aanpalende kasteel Mariadal (7). De nieuwe grens tussen de eigendommen werd in de vijver door een dijk gemarkeerd (zie de stafkaart van 1930).

Het pachthof van Ophem, eveneens genoemd naar de laatmiddeleeuwse eigenaars, aan het einde van de 18de eeuw voor korte tijd eigendom van de avonturier Frederik Romberg (8), werd in 1896 aangekocht door archeoloog Emile De Munck, samen met bijna 18 hectare omliggende landbouwgrond en een in 1864, naar ontwerp van Gustave Saintenoy gebouwde hoeve (9). Deze hoeve werd vanaf 1905 aan Franse dominicanessen verhuurd, vandaar de naam ‘Frans klooster’. De noordelijke vleugel van het oude pachthof werd ‘gecastelliseerd’ in neotraditionele stijl – baksteenmetselwerk doorspekt met witte zandsteenlagen, witte zandsteen ook voor de steigergaten, een ronde traptoren met een spits kegeldak, een leien zadeldak tussen getrapte puntgevels, ramen met kruiskozijnen (10) – en de vijver, die tot in de late 18de eeuw aan de hoeve paalde, werd opnieuw uitgegraven. De Munck doopte zijn landgoed ‘Val

◀ De dorpskern van Saventhem en de vijvers in de vallei van de Kleine Beek op de Ferrariskaart (1771-1775) met het hof Ter Meeren (A) en het pachthof van Ophem (B)

◀ Het kasteel Ter Meeren, in 1902 op zijn ‘middeleeuws’ heraangekleed en in 1927 gesloopt, met bruine beuken en Italiaanse populieren op de achtergrond (archief Onroerend Erfgoed, Leuven)

◀ Het kasteel ‘Val Marie’ in 1944 (Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, cliché A 54376)

► Een paardenkastanje met bijna 5 m stamomtrek op het voormalige Ter Meeren (foto R. Deneef, 2003)

Marie' (Mariadal). Het landschappelijk park, aanvankelijk beperkt tot de beplanting rond de vijver, circa 1 hectare 25 are, werd later in westelijke richting uitgebreid tot 3 hectare 19 are (11). In 1920 werd Mariadal zonder het 'Frans Klooster' verkocht aan de genoemde Paul Gonze.

In 1937-1938 werden beide domeinen eigendom van de gemeente (12). De nieuwe bestemming als gemeentepark bracht een niet aflatende stroom van voorzieningen mee (openluchtzwembad, speeltuigen, sporthal met cafetaria). Het kasteel Mariadal bood van 1937 tot 1947 onderdak aan een rijks-middelbare school; in 1988 werd het in gebruik genomen als 'cultureel ontmoetingscentrum'. De voormalige geitenleerfabriek werd omgevormd tot gemeentelijk magazijn en werkplaats en werd recentelijk gesloopt. Tijdens de oorlog werden naar verluidt talrijke bomen gekapt, maar een vijftigtal oude bomen hebben het overleefd: diverse tamme kastanjes (*Castanea sativa*), groenen en bruine beuken (*Fagus sylvatica*, *F. s. 'Atropunicea'*), pla-

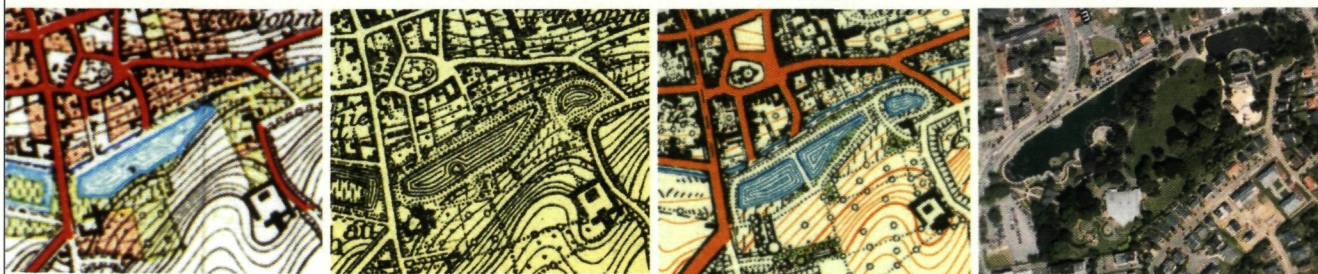
▼ De kasteeldomeinen Ter Meeren en Mariadal in 1891, 1912 en 1930 (ICM, 1882, 1893 en 1925) en 2005 (Google Earth)

1891

1912

1930

2005

tanen (*Platanus x hispanica*), gewone en Noorse esdoorns (*Acer pseudoplatanus*, *A. platanoides*) en Oostenrijkse dennen (*Pinus nigra* subsp. *nigra*) en vooral de monumentale paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*), die vanuit wetenschappelijke hoek bijzondere aandacht kreeg (13) en in 1953 werd beschermd als 'landschap'. Zijn opmerkelijke stamomtrek (bijna 5 m) is niet zozeer een gevolg van de ouderdom, dan wel van het feit dat het om een laagvertakt exemplaar gaat. Een groot aantal van deze oude bomen werd echter beschadigd (veelal de stamvoet) of verminkt (amputatie van gesteltakken).

Vermeldenswaardig is de wat verwaarloosde verzameling naaldbomen aan de rand van het domein ten zuiden van het kasteel Mariadal. Het pinetum 'Esperanza' werd in 1962 aangelegd door de plaatselijke tuinbouwvereniging 'Flora'. Langs met steenbrokken afgebakende paden werd een uitgebreide collectie naaldbomen aangeplant, onder meer wierookcipres (*Calocedrus decurrens*), westerse levensboom (*Thuja occidentalis*), cephalotaxus (*Cephalotaxus harringtonia*), Kaukasische spar (*Picea orientalis*), diverse cultivars van Californische schijn-cipres (o.m. *Chamaecyparis lawsoniana* 'Wisselii') en fijnspar (*Picea abies* 'Nitida' en 'Pendula') – geen echte zeldzaamheden maar 'mérite un détour'.

In 2001 werd onder de noemer 'Herstructureeringswerken' de heraanleg van het Centrumpark naar ontwerp van het plaatselijke studie bureau A. Wauters ingezet. De 'zachte' landschappelijke structuur van het 19de-eeuwse park werd daarbij als het ware in hardsteen, kasseien en betonklinkers ingevroren. Het bogensjabloon en de passer hebben vermoedelijk een belangrijke rol gespeeld in het proces van de vormgeving. De oevers van de vijver van ter Meeren werden met soms breed uitlopende, soms uitstulpende en met stenen bollen versierde terrassen afgezoomd; wortelzones van oude bomen werden met muurtjes ingekaderd;

▲
De vijver van Ter Meer
vóór de Eerste Wereldoorlog
(archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

de vijver werd verlevendigd door een ballet van hoog opspuitende fonteinen en de hellingen door trappartijen en terrassen; de meeste paden werden verhard met betonklinkers.

Merkwaardige bomen

(opname 25 juli 2003)

- 7. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **383**
- 9. hangende zilverlinde (*Tilia petiolaris*) **375**
- 15. Oostenrijkse den (*Pinus nigra* subsp. *nigra*) **344**
- 20. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) **486**(100)
- 24. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **426**
- 33. witte es, cultivar (*Fraxinus americana* 'Juglandifolia') **146**
- 35. gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*) **443**
– merkwaardige 'plankwortels'
- 37. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **402**
- 49. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **442**

NOTEN

- (1) CHARELS E. & LAUWERS J., *Zaventem: zijn watermolens, zijn Sint-Martinus, zijn luchthaven*, Zaventem, Vriendenkring Trappeniers, 1979, p. 122.
- (2) Oudste kadastrale legger 212 Zaventem, art. 133 nrs. 13-22.
- (3) CHARELS E. & LAUWERS J., *op. cit.*, p. 34-37 en 117-127. VANNOPPEN H., *De geschiedenis van Zaventem, de industriegemeente van Midden-Brabant*, Zaventem, Gemeentelijke Culturele Raad, 1981, p. 189-190.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Zaventem 1903 nr. 6. Foto's van het oude Ter Meer en van de 'heraankleding' in CHARELS E. & LAUWERS J., *op. cit.*, p. 121.
- (5) "un avant-corps à tourelles et à crénaux, qui lui donne un aspect déconcertant" volgens COSYN A., *Autour du Saventerloo*. I.

▲
Het bogensjabloon en de passer hebben vermoedelijk een belangrijke rol gespeeld in het proces van vormgeving bij de recente 'herstructureringswerken' van het Centrumpark (foto R. Deneef, 2003)

- Saventhem, p. 41-46 in *Bulletin officiel du Touring-Club de Belgique* 30(2), 1924.
- (6) Kadastrale opmetingsschetsen Zaventem 1926 nr. 61 en 1927 nr. 28.
- (7) Oude kadastrale legger 212A Zaventem, art. 2085.
- (8) Cf. Drie Fonteinen* te Vilvoorde en het kasteel Beaulieu* te Machelen.
- (9) Ook het 'pachthof Beckx' genoemd. Kadastrale opmetingsschetsen Zaventem 1865 nr. 13 (bouw hoeve) en 1896 nr. 12 (verbouwing Hof van Ophem). Foto's van de hoeve in VANNOPPEN H., *op. cit.*, p. 362 en 363. Dit boek vermeldt "M. Saintenay" als architect.
- (10) Summier beschreven in DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde, Gent, Snoeck-Ducaju*, 1977, p. 796.
- (11) Oude kadastrale legger 212A Zaventem, art. 1322.
- (12) Oude kadastrale legger 212A Zaventem, art. 224.nrs. 225-234 en 246-253.
- (13) MICHEL E., Le maronnier (*Aesculus hippocastanum* L.), p. 105-113 in *Les Naturalistes belges* 33(7-8), 1952.

Roger Deneef

ZAVENTEM (ZAVENTEM): TER BRUGGE

INGANG HOEK LAMBROEKSTRAAT-DIEGEMSTRAAT, 1930 ZAVENTEM

► De vijver en het boogbrugje van witte zandsteen, relict van het parkje van Ter Brugge; de loods rechts in beeld staat op de plaats van het gesloopte kasteel (foto R. Deneef, 2007)

Overblijfsel van een landschappelijk park, oorspronkelijk 1 hectare 26 are, dat vooral rond 1880 werd gevormd: een vijver met zandstenen boogbrug, relict van een hoogmiddeleeuwse motte, en enkele bruine beuken; het kasteel werd gesloopt in 1984.

In 1684 werd de heerlijkheid Ter Brugge (ook Ter Bruggen of Ter Bruggen) aangekocht door Gaspard de Burbure, heer van Wezembeek, algemeen commissaris der poeders en salpeters van de koning van Spanje. De heerlijkheid omvatte een 'huis van plaisantie' of 'speelhuis' en – op een

aftakking van de Woluwe – de Heilige Geestmolen, een slijpmolen die hij tot een poedermolen liet ombouwen (1). In de jaren 1790 werd de molen omgevormd tot een papiermolen, bakermat van de 'Papeteries de Saventhem', die in de loop van de 19de eeuw de omgeving zou overwoekeren. Volgens de Primitieve kadastrale legger (2) waren het kasteel Ter Bruggen en de papiermolen eigendom van een zekere Van Ouwenhuyzen. Het stond op een ronde, omwaterde motte, die minstens teruggaat tot de 13de eeuw. Het kasteleiland (circa 12 are) werd in het Primitieve kadaster als 'lusttuin' geregistreerd. Het was via een nog bestaand boogbrugje van witte Diegemse zandsteen over de ringgracht ('vijver van vermaak') verbonden met het omringende lusttuinperceel van 72,5 are. Een

▲ Het kasteeltje voor het Kunst-ter Brugge in 1944 (Koninklijk Instituut cliché a54362)

▲ Het parkje bij het kasteel Ter Brugge (door ons rood aangestipt) in 1953 (Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw, 1958)

gedeeltelijk ommuurde moestuin van 45 are paalde aan de Diegemstraat, ten oosten van de site. De Heilige Geestmolen had toen al zijn functie verloren; de industriële activiteit was verplaatst naar de Rattenmolen, 200 m stroomopwaarts.

In 1870 werd het domein aangekocht door de industrieel Herman Quitmann (zie ook Park Feldheim*) (3), van Duitse afkomst, één van de eigenaars van de nabijgelegen, in 1852 opgerichte 'Tannerie & Maroquinerie Belges' (4), die enkele ingrijpende veranderingen aanbracht. Het kasteel onderging het lot van talrijke landhuizen in die periode; het werd verrijkt met siersmeedwerk (o.m. een vorstkam) en een rond torentje met een achthoekige lantaarn en een spits. De middeleeuwse ringgracht werd met bijna de helft gereduceerd tot de huidige landschappelijke vijver (5), maar de oorspronkelijke brug werd behouden. De luthof kreeg een beplanting, waarvan nog twee bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') zijn overgebleven. Het kasteel werd gesloopt in 1984 (6).

NOTEN

- (1) DE CEUSTER J.L., De gemeente Saventem, p. 54-55 in *Brabantse Folklore* nrs. 47-48, 1929. CHARELS E. & LAUWERS J., *Zaventem: zijn watermolens, zijn Sint-Martinus, zijn luchthaven*, Zaventem, Vriendenkring Trappeniers, 1979, p. 191-195. VANNOPPEN H., *De geschiedenis van Zaventem, de industriegemeente van Midden-Brabant*, Zaventem, Gemeentelijke Culturele Raad, 1981, p. 344 en 409-410.
- (2) Oudste kadastrale legger 212 Zaventem, art. 313.
- (3) Oudste kadastrale legger 212 Zaventem, art. 427. nrs. 34-37, 63, 99-101, 120-122, 155-156, 176-177, 193, 211-213, 237, 259, 261 en 282.
- (4) VANNOPPEN H., *op. cit.*, p. 411-414.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Zaventem 1884 nr. 7.
- (6) Kadastrale opmetingsschets Zaventem 1985 nr. 6.

Roger Deneef
& Jo Wijnant

ZEMST (ELEWIJT): PASTORIE VAN DE SINT-HUBERTUSKERK

TERVUURSESTEENWEG 621, 1982 ELEWIJT
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

► De voormalige pastorie van Elewijt, vóór de restauratie van 2008-2009, sinds 1962 zonder voortuin, met een ommuurde, door een bruine beuk overschaduwde achtertuin (foto R. Deneef, 2007)

Ommuurde tuin van 26 are achter een in 1867 heropgebouwde pastorie; sporen van vroegere indeling tussen nut- en siergedeelten.

De oorspronkelijke pastorie stond niet op haar huidige plaats maar in de omgeving van de Heidendries ten oosten van het dorp. Pas in de 12de eeuw, toen de romaanse toren van de kerk werd opgetrokken, verhuisde de pastorie naar haar huidige plaats op de hoek van de Tervuursesteenweg en de Dynastiestraat (1). Het huidige bakstenen gebouw zou dateren van 1867, maar ziet er met zijn witstenen hoekkettingen en plint nog opvallend 18de-eeuws uit (2). Van deze heropbouw wordt in de kadastrale bescheiden overigens niets vermeld. Het gebouw was aanvankelijk een klassiek 'dubbel huis' van vijf traveeën. Rond 1907 werd links een travee toegevoegd (3). De voortuin, die door een smeedijzeren hek op een lage bakstenen muur van de steenweg werd gescheiden, werd in 1962 voor parkeergelegenheid opgeofferd. Links van de pastorie stond een dienstgebouw, dat op een fragment na eveneens verdwenen is. De bakstenen omheiningmuur met spaarvelden dateert waarschijnlijk uit de heropbouwperiode.

In de kadastrale legger wordt de 26 are grote hof als één geheel behandeld, maar zelfs na jarenlange verwaarlozing is de functionele indeling afleesbaar. Het nutsgedeelte – een circa 15 m brede en 70 m lange strook langs de noordelijke muur – wordt van het 'lustgedeelte' gescheiden door één, soms twee rijen buxusmassieven, die wellicht ooit een pad afzoomden dat de tuin in de lengte doorsneed. De groenten zijn al lang verdwenen, maar enkele fruitbomen en talrijke spijkers in de op het zuiden georiënteerde muur (getuigen van het leifruit dat er ooit tegen groeide) zijn relictten van het vroegere gebruik. De siertuin beslaat de 20 m brede strook ten zuiden hiervan en wordt gedeeltelijk overschaduwd door een breed uitwaaierende bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), met 3 m stamomtrek wellicht 100 jaar oud en tijdgenoot van de verbouwing van 1907. De blik vanuit de pastorie naar de tuin wordt gekanaliseerd door een 'trechter' van twee rijen taxus (*Taxus baccata*) en hulst (*Ilex aquifolium*). Bernadette Soubirous in aanbidding voor Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes, ditmaal niet in een grot maar op een piëdestal van gestapelde stenen, neemt in dit gedeelte een centrale plaats in. Het bosje met fijnspar (*Picea abies*), grove den (*Pinus sylvestris*), gewone lork (*Larix decidua*) en douglasspar (*Pseudotsuga menziesii*) is van recente datum.

NOTEN

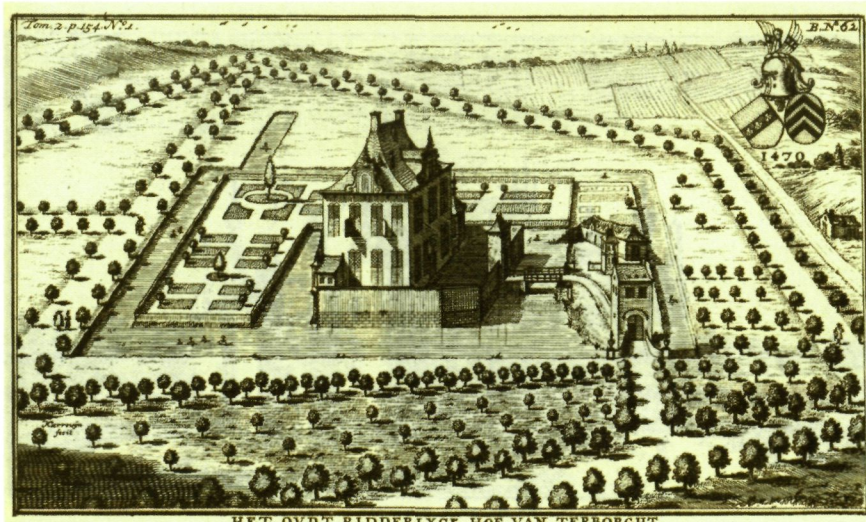
- (1) LAUWERS J., *Zeven eeuwen heerlijkheid Perk-Elewijt. Het mooie land van Rubens en Teniers*, Perk, Heemkring David Teniers, 1997, p. 504-505 en 543-544.
- (2) Volgens DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 131.
- (3) Vandaar de negblokken tussen de eerste en de tweede travee van links. Zie ook de kadastrale opmetingsschets Elewijt 1908 nr. 18 en de oudste kadastrale legger 212 Elewijt, art. 89 nr. 50.

Roger Deneef
& Jo Wijnant

ZEMST (ELEWIJT): TER BORGT

TERVUURSESTEENWEG 503, 1982 ELEWIJT
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

► Ter Borch vanuit het noordoosten aan het einde van de 17de eeuw volgens een ets van Harrewijn, uit Jakob Le Roy, Groot wereldlyk tooneel des hertogdoms van Brabant, 1730 (met dank aan mevrouw J. De Raeymaeker, Elewijt)

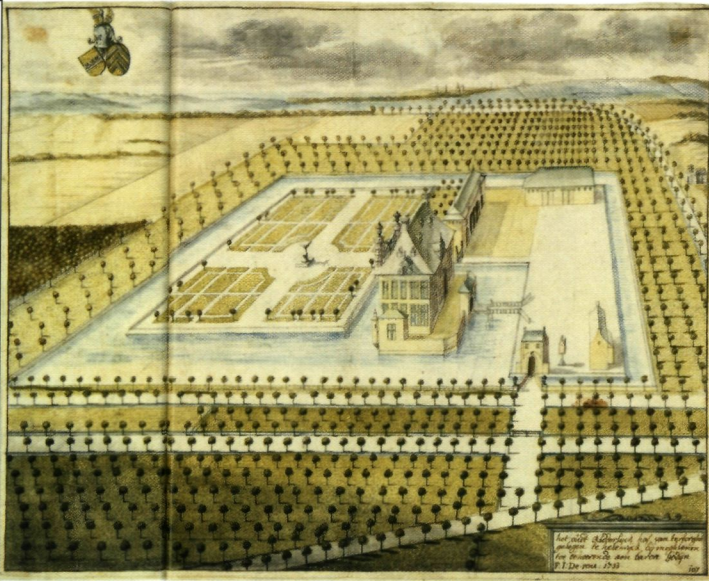

Landgoed met relictten van een hoogmiddeleeuwse burchtmotte (ringracht), een 17de-eeuws 'huis van plaisantie' (vernield in 1914 en in 1936 vervangen door een moderne villa), en 19de-eeuwse landschappelijke beplanting (bruine beuken), oorspronkelijk circa 1 hectare 90 are; tijdens een recente sanering uitgebreid met een 'sterrenbos' van 60 are.

Het 'oudt ridderlyck hof van Terborgh't' verschijnt voor het eerst op een ets van Harrewijn van 1699 (1). Het wapenschild in de rechterbovenhoek van de ets is van de familie van Waelhem, die het goed tot 1660 bewoonde (2). Het jaartal 1470 onder het wapenschild is niet het jaar van ontstaan, want Ter Borgt is (zoals de naam suggereert) hoogstwaarschijnlijk een hoogmiddeleeuwse burchtmotte met oorspronkelijk een hooghof en een neerhof (3).

1470 is evenmin het bouwjaar van het afgebeelde kasteel. Het gebouw dat op de ets wordt getoond, is een typisch laat-17de-eeuws 'huis van plaisantie': een waterkasteel met een symmetrische plattegrond, een dubbelhuis, drie brede traveeën breed en vier smalle traveeën diep onder een steil en concaaf leien schilddak met grote, barokke, tussen voluten gevatte dakvensters en kleine dakkapellen. De hoge ramen met dubbele ontlastingsboogjes en kruiskoziijnen laten een traditionele bak- en zandsteenbouw vermoeden. De boven de slotgracht overkragende aanbouw tegen de naar de toeschouwer gekeerde gevel, is vermoedelijk het 'gemak'.

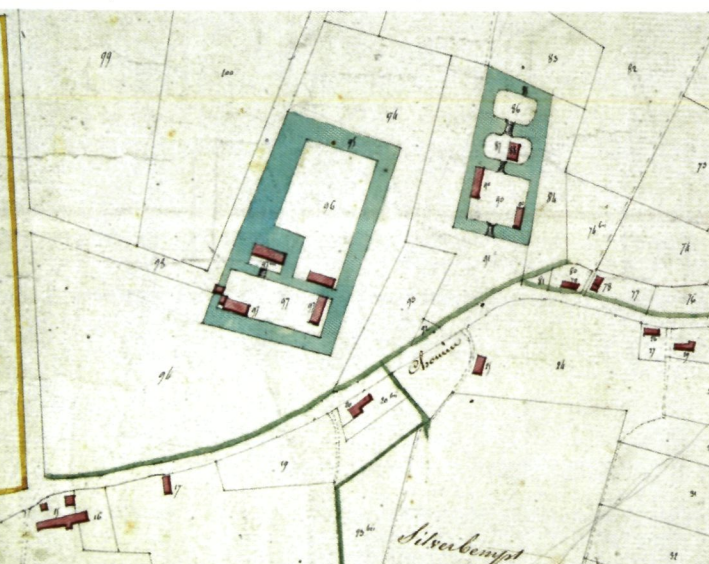
Het kasteleiland omvat een ommuurd voorpleintje en is via een houten brug en een kleine poorttoren met het neerhofeiland verbonden. Het neerhofeiland staat op zijn beurt in verbinding met het vasteland via een poorttoren van twee bouwlagen met een zadeldak, voorafgegaan door een stenen, door twee siervazen geflankeerde brug. De bebouwing

▲ Ter Borcht vanuit het noordoosten op een tekening van F.J. Derons van 1733 (uit: *Van 't stad en schoone buytens*, 2007, p. 96-97)

van het neerhofeiland is beperkt tot een duiventoren en daarachter een langgerekt, eenlaags gebouw met een schilddak, ongetwijfeld het karrenhuis en de stallingen, dat ten opzichte van het kasteel en de grachten schuin opgesteld staat. De duiventoren en het karrenhuis zijn vermoedelijk ouder dan het kasteel; ze behoren tot de middeleeuwse situatie, toen de site nog een onregelmatige vorm had; vandaar de schuine opstelling van het karrenhuis. Dit wijst erop dat de 'modernisering' van het domein in 1699 nog niet voltooid was.

De moestuin beslaat het achterste gedeelte van het neerhofeiland. De siertuin valt samen met een groot L-vormig eiland. Hij wordt volledig met een haag of een latwerkkhek omgeven en is opgebouwd

▼ Ter Borcht (links) en het 'speelhuis' van Diependael (rechts) op een ontwerpversie van de Primitieve kadastrakaart opgemaakt door Lasne, niet gedateerd, vermoedelijk vóór 1815 – het noorden links onder (archief Kadaster Brabant, Brussel)

uit parterres, gestoffeerd met in bol gesnoeide boompjes en zuilvormige bomen. In tegenstelling tot vele andere afbeeldingen van Harrewijn, is er van loofwerkparterres ('parterres de broderie') geen spoor te bekennen, maar het is niet uitgesloten dat de nauwkeurigheid en de detailleringgraad van deze afbeeldingen sterk kunnen verschillen. Beboomde dreven en boomgaarden omringen de kasteelsite, maar het aanpalende 'speelhuis' van Diependael*, dat al minstens sinds 1623 bestond (4) en normaliter links op de achtergrond zichtbaar zou moeten zijn, wordt door Harrewijn niet afgebeeld.

De door Harrewijn geëtte situatie met de drie eilanden (kasteel, neerhof en siertuin) vinden we terug op een tekening uit 1733 van Ferdinand-Joseph Derons (5), maar met enkele relevante verschillen. Hij bekijkt de site vanuit hetzelfde perspectief als Harrewijn, maar sommige verhoudingen werden gecorrigeerd; de diepte van het tuineiland wordt echter overdreven. De duiventoren en het koetshuis zijn verdwenen en vervangen door vier nieuwe gebouwen: rechts van de poortoren een kleine, op een staak geplaatste duiventil, die de functie van de verdwenen duiventoren overneemt; rechts daarvan een huis – wellicht de portierswoning – evenwijdig met de westelijke arm van de ringgracht, die mogelijk werd verlegd; een grote schuur met wolfsdak tegen de zuidelijke arm van de ringgracht; en een koetshuis met drie rondboogpoorten en een mansardedak, bijna op één lijn met het kasteel.

Het moderniseringsproces is voltooid. Alles is veel cleaner geworden. Zelfs de latrine is verdwenen; aan de rand van de ringgracht staat nu los van het kasteel een paviljoentje met een schilddak, dat waarschijnlijk geen sanitaire functie heeft. Ook de eilandtuin is veranderd. Hij is nu beperkt tot het brede, zuidelijke gedeelte van het eiland. De toegang wordt nu gevormd door een monumentale poort – twee hoge, geblokte en met siervazen bekroonde pijlers en een smeedijzeren sierhek. De tuin wordt door een kruis van brede grindpaden verdeeld in vier kwadranten, die op hun beurt door smalle paden in rechthoekige parterres worden onderverdeeld. De opvulling van de parterres zou uit loofwerk kunnen bestaan, maar de rijstpaptexuur op de tekening geeft hierover geen uitsluitsel. Derons laat evenmin iets zien van het aanpalende Diependael*. De Ferrariskaart (1771-1775) [zie p. 192] en zelfs nog de oudste moderne kadastrakaart – niet gedateerd maar vermoedelijk vóór

1815 opgemaakt door een zekere Lasne – bevestigen de door Derons geschetste situatie. De kadastrakaart geeft ook een duidelijk beeld van het aanpalende ‘speelhuis’ van Diependael: drie eilandjes verbonden door houten brugjes.

Op de uiteindelijke versie van de Primitieve kadastrakaart, evenmin gedateerd maar vermoedelijk uit de jaren 1820, heeft het kasteelgebouw een opmerkelijke verandering ondergaan; waarschijnlijk werd een gedeelte van een lage aanbouw tegen de westgevel, zichtbaar op de ets van Harrewijn maar niet op de tekening van Derons, gesloopt. De omschrijving van de percelen in de Primitieve kadastrale legger (6) doet vermoeden dat de parterretuin al geruime tijd tot het verleden behoort. De eilandtuin (perceel 272, 38 are 70 centiare) wordt als ‘hof’ bestempeld, synoniem voor moestuin, en de term lusttuin of lustgrond komt nergens voor. Het vroegere neerhof staat als boomgaard omschreven. Ter Borgt werd toen nog bewoond door een verre afstammeling van de laatste, in 1660 overleden Waelhem, Louis de Godin. De eerste door het kadaster geregistreerde verbouwing van het kasteel – gedeeltelijke afbraak en vergroting (7) – werd uitgevoerd in de jaren 1880. Het resultaat van deze verbouwing benadert nog in hoge mate

de ets van Harrewijn: een bakstenen gebouw met een bijna vierkant grondplan, speklagen, hoekkettingen, omlijstingen van vensters en steigergaten van witte zandsteen, een steil schilddak – nu echter zonder knik – en een driehoekig fronton met een oculus in plaats van een barok omlijste dakvenster. Door een gedeelte van de westelijke arm van de buitenste ringgracht te dempen, werd het kasteel ook vanuit het westen bereikbaar. Het was toen al lang geen apart eiland meer (zoals blijkt uit de stafkaart van 1864), maar vormde één geheel met de voormalige eilandtuin.

In 1914 werd Ter Borgt door de Duitsers verwoest, ‘collateral damage’ bij de hevige gevechten rond Schiplaken. Pas in 1936 zou Hélène Beaufort het

◀ Het kasteel Ter Borch, resultaat van een 19de-eeuwse verbouwing, op een oude ansichtkaart (uit: J. LAUWERS, *Zeven eeuwen heerlijkheid Perk-Elewijt. Het mooie land van Rubens en Teniers*, 1997)

◀ De vijver, relict van de oude ringgracht, en de in 1936 gebouwde villa in de verte (foto R. Deneef, 2007)

► Het in 2005 aangelegde 'sterrenbos' (foto R. Deneef, 2007)

► Ter Borch (rechtsboven) en Diependael (links-onder) in 2005 (Google Earth)

laten heropbouwen in de vorm van een sobere bakstenen villa (8). De witzandstenen keermuur van het terras aan de achterzijde is echter een relict van de plint van het verdwenen kasteel. De neerhofgebouwen – onder meer de voormalige portierswoning met haar zandstenen rondboogdeurtjes – bleven bewaard, weliswaar sterk verbouwd met hergebruik van oud materiaal (9).

Na jaren van verwaarlozing werd het domein in 1999 aangekocht door de huidige eigenaars, die het grondig en met respect voor de oude situatie saneerden. Enkele bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), een zomereik (*Quercus robur*), een witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) en vermoedelijk ook de imposante treurwilg (*Salix alba* 'Tristis') aan de noordrand van de vijver, relict van een 19de-eeuwse landschappelijke beplanting, hebben de verwoesting van 1914 overleefd. Een reeks bomen – bruine beuken, tamme kastanjes (*Castanea sativa*), Amerikaanse eiken (*Quercus rubra*) en ook de dreef met Hollandse linden (*Tilia x europaea*) langs de ostrand van het

domein – kunnen in verband gebracht worden met de heropbouwperiode van 1936. Naar ontwerp van tuinarchitect Michel Vrijhoeven werd op een perceel van circa 60 are ten zuiden van het domein in 2005 een 'bosket' aangeplant – gemengd plantsoen van zomereik, es (*Fraxinus excelsior*), hartbladige els (*Alnus cordata*), groenen en bruine beuk (*Fagus sylvatica*, *F. s.* 'Atropunicea'), Europese lork (*Larix decidua*), haagbeuk (*Carpinus betulus*), Spaanse aak (*Acer campstre*), gewone en Noorse esdoorn (*Acer pseudoplatanus*, *A. platanoides*), witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*), Amerikaans krentenboompje (*Amelanchier lamarckii*), taxus (*Taxus baccata*), sleedoorn (*Prunus spinosa*), wilde lijsterbes (*Sorbus aucuparia*), hazelaar (*Corylus avellana*), vogelkers (*Prunus padus*), zomer- en zil-verlinde (*Tilia platyphyllos*, *T. tomentosa*), Gelderse roos (*Viburnum opulus*), witte kornoelje (*Cornus alba*), wilde kardinaalsmuts (*Euonymus europaeus*), gewone vlier (*Sambucus nigra*), Pontische rododendron (*Rhododendron ponticum*)... – soorten die voor het merendeel als 'inheems' staan aangeschreven. Het plantsoen wordt doorkruist door brede grasstroken die een sterpatroon vormen. Deze hedendaagse versie van het klassieke 'sterrenbos' wordt aan de oostzijde afgebakend door een brede border met rododendrons.

NOTEN

- (1) Oorspronkelijk afgedrukt in LE ROY J., *Castella et praetoria nobilium Brabantiae et coenobia celebriora* [...], 1699, hergebruikt in LE ROY J., *Groot werreldlyk tooneel des hertogdoms van Brabant* [...], 's Gravenhaage, Christiaan van Lom, 1730.
- (2) In de *Atlas cadastral de Belgique* van P.C. Popp (1860) wordt Ter Borgt nog als "Walems Kasteel" aangeduid.
- (3) VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (XI), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1972, p. 177.
- (4) LAUWERS J., *Zeven eeuwen heerlijkheid Perk-Elewijt. Het mooie land van Rubens en Teniers*, Perk, Heemkring David Teniers, 1997, p. 569.
- (5) Gereproduceerd in VAN DEN BULCKE A., DEKNOP A. & DE JONGE K., *Van 't stadt en schoone buytens. Een kijk op Brussel en omgeving in de 18e eeuw. Tekeningen en schilderijen van F.-J. Derons en A. Martin*, Brussel, Musea van de stad Brussel, 2007, p. 96-97.
- (6) Oudste kadastrale legger Elewijt, art. 62 nrs. 28-40.
- (7) Oudste kadastrale legger Elewijt, art. 310 nr. 36. Kadastrale opmetingsschets Elewijt 1884 nr. 76. Volgens LAUWERS J., *op. cit.*, p. 564, zou het kasteel in 1845 verbouwd zijn (zonder bronvermelding).
- (8) Kadastrale opmetingsschets Elewijt 1936 nr. 20. Oude kadastrale legger 212A Elewijt, art. 1054 nr. 37 en art. 1490 nr. 17.
- (9) DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 132.*